

113481

C. O. II 3481
P. C. R.

JOHN STUART MILL.

• LIBERTATEA. •

TRADUCERE

DE

TEODOR V. PĂCĂȚIAN.

EDITURA TRADUCĂTORULUI.

„Tipografia“, societate pe acțiuni în Sibiu.
1899

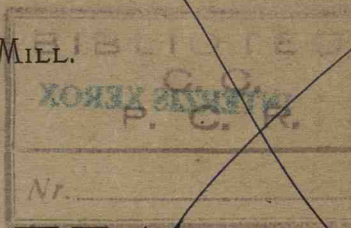
Prețul 1 fl. v. a.

Pentru România 3 lei.

INTERZIS XEROX

114348 | 3481

JOHN STUART MILL.

LIBERTATEA.

TRADUCERE

DE

TEODOR V. PĂCĂȚIAN.

EDITURA TRADUCĂTORULUI.

~~114348/60~~
~~1002/67~~

278757
A84

SIBIIU.

TIPOGRAFIA, SOCIETATE PE ACȚIUNI,
1899.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI
1155 553

642/04

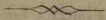
INTERZIS XEROX

B.C.U. Bucuresti

C20043520

Cuprinsul.

	Pag.
Prefață	V
I. Introducere	1
II. Libertatea cugetărei și a discuțiunei . . .	31
III. Individualitatea ca unul din elementele prosperității	115
IV. Limitele autorității societăței — asupra individului	157
V. Aplicarea	200

Greșeli de tipar.

Să se facă următoarele îndreptări :

Pe pagina **17** rîndul **13** s'a tipărit cuvîntul »loialității« în loc de »totalității«.

Pe pagina **114** rîndul **10** frasa : »ci se dee onoarea fiecăruia meritată« sună astfel : »să dee onoarea meritată fiecăruia«.

Pe pagina **137** rîndul **2** cuvîntul »espiră« vine înlocuit cu cuvîntul »respiră«.

Pe pagina **156** rîndul **21** în loc de : »să nu fie egali« să se cetească »să ne fie egali«.

Pe pagina **182** rîndul **19** în locul cuvintelor : »de ceea-ce« să se pună cuvîntul »ceea-ce«.

Alte greșeli mai mici cetitorul le va descoperi și le va îndrepta singur, rugat fiind să scuse trecerea lor cu vederea.

Ex libris meis
A. Petruș
8 Aprilie 1902
Giurgiu

Prefață.

Libertate!

Cuvânt magic pentru cei-ce nu-l cunosc decât numai — *ca cuvânt*.

Noi nu-l cunoaștem altcum. Pentru noi libertatea e o simplă *noțiune*. Ideal ce sboară prin văzduh, lucru de care nu ne putem atinge. *Alții* trebuie să ne tălmăcească *libertatea* și să ne vorbească de ea. De aceea noi nici nu o prea înțelegem. Nu o înțelegem pentru-că nu o *simțim*. Și libertatea trebuie *simțită*. Omul o simte abia atunci când 'i-se desleagă ferele robiei. Atunci vede el abia *cât de grele erau lanțurile purtate*.

Cartea aceasta vorbește despre *libertate*.

Cel-ce a scris cartea a *înțeles* libertatea pentru-că a *simțit-o*.

Cetitorul se va convinge, că ideile cuprinse în carte, sînt ideile unui spirit extraordinar. Ideile unui om, care știa se cugete și care n'a cugetat numai pentru sine, pentru a-'și face fală și glorie numelui seu, ci a cugetat pentru multele

milioane de oameni, pentru omenirea întreagă.

Numele lui era *John Stuart Mill*.

Patria sa? Nu putea să fie alta decât *Englitora*, țeara perfecteii libertăți individuale. Astfel de spirite nu se pot desvolta decât numai în atmosfera unei desăvârșite libertăți.

Cartea sa? Admirabilă și covârșitor de frumoasă.

Cetitorul o va cetî și o va ști aprecia singur. N'are trebuință, nici cetitorul nici cartea, de laudele mele. De aceea nu voi vorbi de carte, ci de *autorul ei*.

John Stuart Mill, filosof și economist, s'a născut în *Londra*, în 10 Maiu 1806. A fost fiul ântâiu născut al lui *James Mill*, filosof și istoric de bun nume. Dar' nu numai filosof și istoric de valoare a fost *James Mill*, ci și pedagog bun. Educația fiiului seu, el singur a făcut-o, și se poate zice că tatăl a făcut din fiiul seu aceea-ce a fost: *caracter firm și cugetător profund*.

Educația s'a început cu limbile clasice, cu *greca* și *latina*. În etate de opt ani, *John Stuart Mill* cetia și traducea, dintre autorii latini pe: *Cornelius Nepos*, *Iulius Cesar*, *Virgil*, *Horăț*, *Sa-*

lustiu, Ovidiu și alții, ear' dintre scriitorii greci pe : Omer, Sofocle, Euripid, Aristofane, Demostene, Teocrit etc.

Tatăl seu îl îndatinase se facă și poesii, deși pentru acest ram de literatură copilul nu avea prea mare atragere. Mai mult îi plăceau științele exacte. Îndeosebi *logica*. Mai târziu tatăl seu 'l-a inițiat și în științele *economice*, pentru cari arăta asemenea mare atragere.

Metoda de educație a bătrânului *James Mill* era următoarea : eșia la primblare cu fiiul seu și pe drum îi vorbia despre o anumită temă științifică. Sosiți acasă dela primblare, *John Stuart Mill* trebuia să treacă în odaia sa și se pună imediat pe hârtie, cu cuvintele sale proprii, ceea-ce auzise dela tatăl seu. Natural că lucrarea nu întrunia totdeauna aplacidarea tatălui; trebuia să fie nimicită de două de trei-ori, și făcută de nou, până-ce credea tatăl seu că ideile cuprinse în ea sânt destul de clare și precise.

Astfel a învățat *John Stuart Mill* de mic a — *cugeta*.

Tatăl seu nu numai că-'l ținea în continuu sub controlă și supraveghere severă, dar' purta de grije ca întreg mediul în care se învățea fiiul seu să fie compus numai din oameni de va-

loare. Astfel *John* făcù cunoștință în frageda copilărie cu *Ricardo*, cu *Hume*, cu *Bentham*, *Grote* și alți oameni, cari au avut rol însemnat în mișcarea politică și literară a Angliterei.

Înzestrat de acasă cu cunoștințe suficiente, tatăl seu 'l-a trimis mai târziu în Franția, să-și continue aici studiile, pe pământ străin. La *Montpellier* a urmat cursurile de chemie, zoologie și filosofie, ear' trecând acasă prin Paris, a avut rara fericire de a lega cunoștință și cu *Saint-Simon*.

La anul 1821, în etate de 15 ani, se puse pe studiul *dreptului*, fiindcă tatăl seu voia se facă din el un distins avocat. Pe atunci apăruse »*Tratatul de legislațiune*«, un studiu foarte frumos, scris de *Bentham*, care a impresionat mult pe tinărul *John*, și 'i-a servit de bun isvor pentru formarea ideilor proprii.

În anul 1823 a făcut o călătorie mai lungă prin Franția, Belgia, ear' în anul următor prin Elveția, Tirol și Italia, de unde s'a întors bogat în amintiri, experiențe și cunoștințe.

Ca scriitor a debutat mai ântâiu la 1822, cu un răspuns la critica ce se făcuse *tatălui seu* și lui *Ricardo*; ear' de acì încolo scria regulat recensiumi

și articoli de drept în *Traveller* și *Morning Chronicle*, două gazete cu trecere pe vremea aceea. Mai târziu a fost colaborator la *Revista de Westminster*, organul »*radicalismului filosofic*«, reprezentat prin *Bentham*, *James Mill* și alții.

În privința religiei *James Mill* nu a dat fiului seu nici o educație, pentru-că însuși era de părerea, că religia e »*inimica moralității*«, și astfel *John Stuart Mill* nu a avut nici o credință religioasă, lucru mare în Englitera atât de bigotă.

Religia sa era *omenirea*, aducerea la desevârșire a vieții omenești; și cum tinărul *Iohn* nu-'i putea găsi soluția, încă la anul 1826 începù să fie cuprins de un fel de indiferentism, de o amorțeală sufletească. Au apărut însă oameni noi pe arena publică, cu idei nouă, și 'l-au redat vieții sale ideale. *Tocqueville* publicase pe atunci cartea sa: »*Democrația în America*«, ear' *Comte* scosese două volume din: »*Cursul de filosofie pozitivă*«. Amândoi erau spirite superioare pentru *John Stuart Mill*, și au avut mari înrîuriri asupra-'i. Cu *Comte* a început o vie corespondență, deși nu se cunoșteau, ear' când *Comte* a fost dat afară din profesură, pentru-că atacase

într'o prefață toate autoritățile științei din Franca, *John Stuart Mill* a deschis o colecție și 'i-a adunat șese mii de franci ca să aibă deocamdată din ce să trăească.

Influențat de ideile lui *Comte*, care făcea parte din școala lui *Saint-Simon*, s'a pus acum *John Stuart Mill* pe muncă serioasă și a publicat, una după alta, scrierile de neperitoare valoare: *Logica*, *Principiile economiei politice*, ***Libertatea***, *Guvernamentul reprezentativ*, *August Comte și pozitivismul*, *Subjugarea femeiei* și altele, tot scrieri cari 'i-au dus numele departe peste frontierele patriei sale.

La anul 1865 alegătorii din *Westminster* 'i-au oferit mandatul de deputat în parlament. *Mill* le adresă un manifest în care le spunea, că nu primește mandatul decât numai în cazul, când nu se vor face nici un fel de spese cu alegerea, pentru-că el nu vrea să-și *cumpere scaunul de deputat*. A fost ales cu mare însuflețire și fără spese electorale.

În parlament a apărat libertatea cetățenilor, îndeosebi clasele muncitoare, ear' pentru emanciparea femeilor și admiterea lor la vot a făcut în parlament propunere formală, care însă a — căzut.

Dela 1823 până la 1858 a fost funcționar în compania »Indielor-orientale«.

La 1867 a fost rector universitar.

John Stuart Mill s'a căsătorit la 1851 cu văduva *Taylor*. E un întreg roman legat de această căsătorie. S'au cunoscut pe vremea, când el era de 25, ea de 22 de ani. El avea deja un nume acreditat în literatura neamului seu, ea era frumoasă, avea spirit și o inteligență rară. S'au cunoscut și s'au iubit. Soartea a voit însă, ca ea să se mărite după altul, inferior ei și inferior idealului ei. A suportat cu abnegație jugul acestei căsnicii forțate, ear' idealul ei 'i-a păstrat iubirea și mai departe. Trăiau munciți amândoi de un dor ascuns, dar' sincer și curat. După douăzeci de ani primul ei bărbat, dl Taylor, muri și ea deveni soția legitimă a omului, care în ochii ei era mai mult decât un om.

Fericirea lor a fost completă, dar' n'a fost durabilă. Șapte ani și jumătate au trăit împreună, și după o vreme atât de scurtă marele cugetător 'și-a pierdut soția pentru totdeauna. A murit înainte de a se tipări „*Libertatea*“, cartea scrisă, cum o spune John Stuart Mill, nu numai pe temeiul ideilor proprii, ci și a ideilor soției sale.

Marele filosof a iubit-o mult și a jelit-o și mai mult.

„**Libertatea**“ apărută, cum s'a spus, după moartea soției sale, a dedicat-o memoriei ei. 'I-a făcut o dedicație frumoasă, de următorul cuprins:

— *Memoriei scumpe și dureroase a celei-ce a fost inspirătoarea și în parte autoarea părții celei mai bune ce se găsește în scrierile mele; amicei și soției, al cărei entusiasm pentru adevăr și drept a fost pentru mine cea mai puternică încurajare, a cărei aprobare 'mi-a fost răsplata cea mai mare: ei îi dedic acest op. Precum tot ce am scris în cursul anilor, așa și cartea aceasta, e tot așa opera ei ca și a mea; în forma ei actuală nu a avut însă decât în mică măsură favorul neprețuit de a pute fi revizuită din partea ei. Unele din cele mai importante părți erau destinate să fie supuse unei minuțioase examinări, de care acum nu se mai pot împărtăși. Dacă aș fi în stare să expun lumii numai pe jumătate ideile înalte și sentimentele nobile, cari s'au înmormântat cu ea, aș fi mijlocitorul unui câștig mult mai mare decum e câștigul scos din tot ce voi mai pute serie, lipsit de sfatul și tovarășia neasemănatei ei înțelepciuni.*

John Stuart Mill 'și-a cumpărat o casă în apropierea mormântului și mergea des la groapa soției sale. De multe-ori îl vedeau oamenii trist și abătut, proptit de monumentul pe care pusese următoarea inscripție :

» *Inima sa mare și iubitoare, sufletul nobil, inteligența pătrunzătoare, puternică, originală și atotștiutoare, au făcut din ea călăuză și sprigin pe seama celor-ce fericiți au fost s'e-'i aparțină și pentru cari această învățătoare de înțelepciune și exemplu de bunătate era singura plăcere pământească. Fiind ea tot atât de serioasă în ce privește binele public, pe cât era de generoasă și devotată către cei-ce o încunjurau, influența ei s'a resimțit în multe din cele mai însemnate îmbunătățiri ale veacului, și se va mai resimți în cele-ce se vor face în viitor!*«

A mers des la mormânt, a șoptit tainic cu iubita sa soție care durmea somnul de veci, ear' dela o vreme nu 'l-a mai văzut nime prin cimiter. Căzuse la pat și în 8 *Maiu 1873* a trecut și el în lumea nevăzută, din care nu este reîntoarcere.

S'a stîns vieța omului care a trăit numai pentru binele omenirii, dar' nu s'a stîns spiritul seu, ci vecinic va trăi

în neperitoarele sale scrieri, în această comoară și isvor de gândiri, din care se vor adăpa încă multe generațiuni.

Lumea va admira totdeauna în nemuritorul Iohn Stuart Mill talentul extraordinar, bogăția de cunoștințe, și desinteresarea cu care 'și-a pus puterile intelectuale în serviciul binelui public, căutând să resoalve astfel de probleme cari interesează și pot să ferească *întreaga omenire*.

S'a născut în Englitera, dar' n'a fost numai al Englezilor, ci a întregii lumi.

A murit în Englitera, dar' nu 'l-au deplâns numai Englezii, ci întreaga lume.

Mare a fost și mare și nemuritor are se rămână, cât trăesc popoare culte pe lume!

București, 15 Decemvrie 1898.

T. V. Păcățian.

LIBERTATEA.

I.

Întroducere.

Obiectul acestei scrieri nu e așa numita libertate a voinței, care atât de nepotrivit se pune în fața teoriei, greșit numită: teoria necesității filosofice, ci e libertatea *cetățenească* sau *socială*; e natura și limitele *puterii*, care cu plină îndreptățire se exerciază din partea societății asupra ființei particulare.

E o chestiune aceasta, care rar s'a sulevat și în general nu se prea discută dar' care cu prezența ei ascunsă a influențat mult asupra controverselor practice ale timpului, ear' pentru viitor pretinde a fi recunoscută de o chestiune vitală. Chestiunea întru atât nu e nouă, că într'un anumit înțeles ea a împărțit omenirea în partide încă din zilele cele mai străvechi. Dar' în starea de progres, în care se află azi partea mai civilizată a omenirii, chestiunea se manifestă sub condiții nouă, și reclamă o tratare deosebită și — fundamentală.

Lupta între *libertate* și *autoritate* e trăsătura cea mai frapantă în acele părți ale istoriei, cu cari am făcut mai ântâiu cunoștință ; special în istoria *Greciei*, *Romei*, *Engliterei*. Dar' în vremile vechi exista antagonismul acesta între supuși — sau unele clase de supuși — și între guvern. Libertatea însemna : apărare în contra tirăniei stăpânitorului politic. Suveranii erau priviți ca necesarmente dușmănoși poporului pe care-l stăpâneau, cu excepțiunea unor guvernânți poporali din *Grecia*. Ei erau sau domnitori singuratici, sau neam domnitor, castă domnitoare, care-și deriva autoritatea din moștenire ori cucerire și în toate împrejurările o considera de primită, nu pentru plăcerea celor stăpâniți, cari nu cutezau, și poate nici nu voiau să se atingă de preponderanța ei, ori-ce măsuri de precauțiune s'ar fi luat în contra exercitărei apăsătoare a acestei autorități.

Puterea stăpânitorilor era privită de necesară, dar' totodată și de extrem de periculoasă ; de o armă, care s'ar putè folosi în contra supușilor tot așa de bine ca în contra inamicului extern.

Pentru a apăra pe cei mai slabi membri ai comunităței, ca să nu ajungă pradă în ghiarele număroșilor ulii, era

necesară existența unui animal răpitor, care să fie mai tare decât celelalte, și îndreptățit de a le ține pe acestea sub genunchi. Dar' fiindcă regele pasărilor răpitoare, putea tot atât de bine, ca una dintre cele mai inferioare, să se repezească asupra turmei, cu poftă de pradă, lumea a aflat că e inevitabil delipsă a fi în continuă stare de apărare contra ciocului și ghiarelor lui.

Ținta patrioților era dar' aceea de a pune stavilă puterii pe care o exercia domnitorul asupra comunității, și această restrângere o înțelegeau ei sub *libertate*. A fost încercată restrângerea aceasta pe două căi. Antâiu, prin provocarea recunoașterii ca inviolabile, a unor anumite dispoziții cari au fost numite apoi *libertăți și drepturi politice*, considerată fiind nerespectarea lor din partea domnitorului de călcare de datorință, astfel că în asemenea cas, era privită ca justificată rezistența specială sau *rebeliunea generală*. Al doilea mijloc, inventat mai târziu, a fost stabilirea limitelor constituționale, prin cari s'a precizat ca o condiție necesară pentru unele acțiuni mai însemnate ale puterii de guvernament *consentimentul comunității*, sau a oare-cărei corporațiuni, despre care se presupune că reprezintă interesele generale. Celui

dintâiu fel de restrîngere au trebuit sã se supunã, mai mult sau mai puțin, domnitorii celor mai multe țeri europene.

Altcum era însã cu al doilea fel; și stabilirea, ear' acolo unde se aplicase, perfecționarea acestui fel de restrîngere a format pretutindenea obiectul principal de studiu al amicilor libertãței.

Cãtã vreme omenirea a fost mulțumitã ca ea se combatã un dușman cu alt dușman, și sã fie guvernatã de *un* domn, sub condiția ca sã fie mai mult ori mai puțin apãratã în contra tirãniei sale: omul nu și-a întins aspirațiile peste ținta aceasta.

În cursul progresului omenesc a venit însã o vreme, în care oamenii nu mai considerau de necesitate a naturei puterea independentã a stãpânitorilor, ale cãror interese erau opuse intereselor lor proprii. Li-se pãrea a fi mult mai bine, dacã diferitele diregătorii de stat ar fi un fel de împuterniciți sau reprezentanți ai lor, cu drept de a putè fi revocate dupã plac. Astfel credeau ei cã li-se dã o siguranță deplinã, cã puterea domnitorului nu va putè fi folositã nici-când în defavorul lor.

1916
Încet-încet a ajuns aceastã cerere de *guvernanți aleși și temporari*, obiect de frunte al partidului poporal, acolo

unde exista un astfel de partid, și a suplini în extindere esențială străduințele de mai nainte, de a restrînge puterea domnitorilor.

Atunci, când s'a manifestat mai cu tărie lupta pentru dependența puterii domnitorului dela o alegere periodică din partea stăpâniților, mulți erau dispuși a crede, că s'a dat prea mare însemnătate restrîngerii acestei puteri. Restrîngerea aceasta era (așa s'ar părè) un mijloc de ajutorare în contra domnitorilor, a căror interese de regulă erau opuse intereselor poporului. Necesitar era dar', ca domnitorii să fie una cu poporul, ca interesele și voința lor să fie la fel cu ale poporului.

Poporul n'avea să fie apèrat în contra voinței sale proprii. Nu era nici o teamă, că poporul se va tiranisa pe sine.

Lăsați ca domnitorii să fie de fapt responsabili poporului; lăsați poporului posibilitatea de a-și delătura grabnic stăpânitorii, și poporul îi va investi cu o putere, a cărei folosire el singur o va prescrie! Puterea domnitorului nu e atunci nimic alta, decât puterea poporului, adunată la olaltă și turnată în formă potrivită pentru a putè fi exerciată.

Acest mod de gîndire — sau poate de simțire — era general la ultimele

generații ale liberalismului european și se pare a fi și acum predominant pe contingentul european. Aceia, cari conced o limitare a actelor ce *poate* să le comită guvernul (excepționând guvernele acelea, cari după părerea lor, nici n'ar trebui să existe), stau ca niște strălucitoare excepții între meditatorii politici ai contingentului. Un asemenea mod de simțire ar predomina astăzi și în Anglia, dacă împrejurările, cari o bună-vreme l-au ținut la suprafață, rămâneau neschimbate.

În teoriile politice și filosofice însă, tot așa ca și la persoane particulare, succesul descopere greșeli și slăbiciuni, cari la o eventuală nesuccedere a observației ar fi rămas ascunse. Părerea, că poporul n'are trebuință de limitarea puterii, pe care singur o exerciază asupra sa, era privită de bine stabilită, câtă vreme domnia popoarelor nu era decât chimeră, sau câtă vreme se cetia despre ea, că într'un oare-care trecut, foarte îndepărtat, a existat cu adevărat. Această opinie a fost zdrobită în mod inoportun prin devieri periodice, cum a fost revoluția franceză, a cărei monstruositate a fost opera unei minorități usurpătoare și n'a fost născută din permanenta eficacitate a instituțiilor poporale,

ci era o izbucnire repentină și spasmodică în contra despotismului monarhic și aristocratic.

Între acestea s'a întins o republică democratică peste o mare parte a globului terestru, și e simțită ca una dintre cele mai puternice membre ale comunității de popoare. Cu aceasta, alegerea și responsabilitatea guvernelor a ajuns obiect de observații și aprecieri, cari își fac apariția la ori-ce fapte mari existente.

S'a văzut însă, că frase ca acestea: »*guvernare proprie*« și »*puterea poporului asupra sa*« nu corespund adevăratei stări de lucruri. Poporul, care exerciază puterea, nu e totdeauna identic cu poporul, asupra căruia se exerciază această putere; ear' așa numita »*guvernare de sine*« nu e guvernarea particularului prin sine însuși, ci guvernarea fiecăruia prin toți ceilalți. Afară de aceasta, voința poporului însemnează de fapt numai voința *părții* mai numeroase sau mai destoinice a poporului; e voința majorității sau a acelor, cari au reușit a se afirma ca majoritate. Poporul *poate* prin urmare să urmărească asuprirea unei părți din totalitatea sa. Precauțiunea e reclamată dar', atât în contra abuzului acestuia, cât și în contra

altor abusuri. Restrîngerea puterii de guvernament asupra singuraticului, nu perde prin urmare nimic din însemnătatea ei, când potențaii totalității, adecă partidul cel mai tare al totalității, rămâne de regulă responsabil.

A prins teren, fără mare greutate, acest mod de apreciere, recomandabil atât considerației meditatorului, cât și bunăvoinței acelor clase influente din societatea europeană, ale căror interese adevărate și indispensabile sînt opuse democrației. » *Tirănia majorității* « aparține astăzi, în politică, relexor acelor, în contra cărora societatea trebuie să fie la pază.

Ca toate tirăniile, așa și tirănia majorității a fost temută la început, și e temută și astăzi, numai din motivul, că efectul 'i-se arată în acțiuni de ale puterii de stat. Oamenii cugetători au observat înșe, că acolo, unde societatea în-sași tiranisează (societatea ca întreg, față de specialele ființe particulare cari o compun), — mijloacele tirăniei nu se restrîng la acțiuni pe cari societatea le poate pune la cale prin funcționarii sei politici. Societatea poate să-și execute poruncile sale, și de fapt le execută; ear' dacă dă porunci nedrepte în locul celor drepte, sau dacă în genere lansează ordine în

afaceri în cari n'ar' avè sè se amestece, — exerciază o tirănie *socială*, mai aspră decât o asuprire *politică*, prin faptul, că deși, de regulă, nu aplică pedepse atât de grele, — totuși reservează mai puține cărări de eșire, rēsbate mai adânc în particularitățile vieței și supune sclăviei sufletul însuși. Apērarea contra tirăniei autorității nu e dar' suficientă. E necesară și apērarea contra tirăniei opiniilor și sentimentelor predominante, contra înclinării societăței, de a-și octroa ideile și acțiunile, — ca regule de vieață, — tuturor acelorora, cari se abat dela ele, folosind ea alte mijloace în locul pedepselor civile, contra înclinării de a împedea desvoltarea, ba de e posibil de a împedea chiar și nașterea individualității, care nu stă în consonanță cu purtarea sa, și de a constrînge toate caracterele ca sè se formeze după modelul, propriu ei. Există o limită peste care, cu drept cuvânt, nu poate trece amestecul opiniei generale în independența personală; și a descoperi această limită, și a o apăra contra atacurilor, e pentru starea sănătoasă a afacerilor omenești tot atât de indispensabil ca scutul contra despotismului politic.

Cu toate-că afirmarea aceasta în general nu poate fi ușor contestată, în-

trebarea practică, unde este a se statori limita și cum s'ar putè separa în mod potrivit independența personală și controlul societăței, e o chestiune pentru care abia de acum înainte trebuie făcut tot ce se cere.

Tot ce face cuiva scumpă vieața, atîrnă dela restrîngerea cooperărei altor oameni. Trebuie să se statorească dar' anumite reguli de vieață, înainte de toate prin lege, ear' în unele chestiuni, cari nu sînt acomodate pentru o intervenire legală, prin *opinia publică*. Ce are să determine regulile acestea, e o chestiune principală pentru afacerile omenești, e o chestiune, care, excepționând unele cazuri puțin mai pregnante, s'a apropiat cât se poate de puțin de rezolvire. Nici două generațiuni și două țeri măcar, n'au fost în privința aceasta de aceeași vedere. Ear' decisiunea unei epoce, sau a unei țeri 'i-s'a părut celeilalte foarte curioasă. Și totuși poporul oare-cărei epoce sau țeri, n'a întimpinat mai multe greutăți *aci*, cum ar fi întimpinat la o chestiune, asupra căreia omenirea ar fi fost totdeauna de acord.

Regule, pe cari 'și-le stabilește omul singur, sînt considerate de naturale și dela sine justificate. Ilusia aceasta, aproape generală, e unul din exemple

fermecătoarei puteri a *îndatinărei*, care nu numai că devine o a doua natură, cum zice proverbul, ci se și confundă în continuu cu natura. Efectul îndatinărei de a sugruma ori-ce nerespectare a regulilor de viață, pe cari 'și-le stabilește societatea în mod reciproc, e aici cu atât mai plausibil, fiindcă tema aparține acelor teme, la cari omul în general nu simte trebuința de a-'și înșira șieși sau altora motivele determinante. Oamenii sînt îndatinați a crede, și mulți dintre aceia, cari vor să treacă de filosofi, 'i-au întărit în credința, că în astfel de chestiuni sentimentul precumpenește mai mult decît motivele rațiunei, și că acestea devin chiar superflue. Principiul practic, de care sînt conduși oamenii în vederile lor asupra regulărei modului acțiunei omenești e, că fiecare să lucreze astfel cum voește el și ceialalți, cari consimt cu dînsul.

De fapt, nimenea nu concede, că placul seu propriu ar putè să formeze măsura judecăței sale; dar' o părere asupra modului acțiunei, nespriginită de motive raționale, trece numai ca o predilecție personală. Și dacă se aduce de motiv predilecția analogă a altor oameni, nu e decît *predilecția* mai multor oameni, în locul predilecției unui singur

om. Pentru omul de rînd predilecția, susținută în modul acesta, e nu numai motiv perfect de suficient, dar' chiar singurul motiv, pe care-l are de regulă pentru vederile sale asupra moralei, gustului, cuviinței, întru-cât acestea nu sînt precisate în mărturisirea sa religioasă. E firul conducător în resolvirea acestor prescripții.

Vederile oamenilor asupra laudabilului și a condamabilului, sînt atinse dar' de toate acele diferite motive cari influențează dorințele lor referitoare la prosperarea dorințelor altora, și cari sînt tot atît de numeroase ca și acele, cari determină aspirațiile lor cu privire la un alt obiect. Câte-odată e rațiunea, altă-dată prejudițiile și superstiția, de multe-ori înclinarea socială, foarte des înclinarea nesocială, pizma sau jalusia, aroganța sau înfumurarea, — în casurile cele mai multe însă dorințele și temerile pentru ei înșiși, interesul lor propriu, îndreptățit sau neîndreptățit.

X
Ori-unde există o clasă pusă mai sus, o mare parte din moralitatea țerei se desvoaltă conform intereselor particulare și conform conștiinței de preponderanță a clasei acesteia. Moralitatea între Spartani și hēloți, între cultivatorii și Negrii Africei, între domni-

tori și supuși, între nobili și inferiori, între bărbat și femeie: e în mare parte creațiunea acestor interese și sentimente de clasă; ear' simțirile produse astfel, au earăși efect retrograd asupra simțului moral al membrilor acestor clase superioare, în raporturile lor reciproce. Acolo apoi, unde o clasă, mai nainte predominantă, 'și-a pierdut influența, ori că influența ei n'a devenit populară, sentimentul moral predominant poartă semnul unei aversiuni impaciente contra ori-cărei priorități.

Un alt principiu, mare și decisiv în regulele societății, atât la acțiune cât și la întrelăsarea acțiunii, octroat din partea legii sau din partea opiniei, e atîrnarea oamenilor dela afecțiunea sau aversiunea pe care o presupun ei la stăpînitorii lor temporari sau la zeii lor. Supunerea aceasta, deși în esență e egoistă, nu e totuși fățarnică. Din ea s'au născut sentimente veritabile de dispreț și ea a ars pe rug vrăjitori și eretici.

Pe lângă atâtea influențe inferioare, natural, că interesele generale și vîdite ale societății au influențat mult asupra sentimentului moral, puțin însă din motive raționale și de dragul lor propriu, ci mai mult în urmarea simpatîilor și a antipatîilor născute din aceste interese.

Dar' și simpatțiile și antipatiile, cari aveau puțin sau chiar nimic a face cu interesele societății, încă s'au manifestat cu aceeași forță puternică la stabilirea legilor morale.

Afecțiunile și aversiunile societății sau a oare-cărei părți puternice din societate formează dar' capul lucrului, care a dat regulele practice spre observarea generală, pusă sub pedeapsa legii sau a opiniei publice. Aceia, cari au premers societății în cugetare și în simțire, au lăsat, în general, neatăcată în principiu această stare de lucruri ori-cât de mult s'au ajuns ei în conflict cu unele dintre particularitățile ei. Mult mai mult s'au ocupat ei cu examinarea, că oare cari lucruri sînt societății prielnice, cari respingătoare, decât cu întrebarea, oare aceste afecțiuni și aversiuni au să devină lege ori nu pentru ființa particulară?

Ei preferau mai bine a stăruî, ca sentimentele omenirii să fie schimbate în acele puncte, pe cari ei le credeau eretice, decât să facă în general cauză comună cu ereticii, în apărarea libertății. Singurul cas, în care acest punct de vedere mai înalt a fost nu numai acceptat în principiu, din partea singuraticilor, ci chiar și afirmat cu străduință, e *ere-*

dința religioasă, un cas, în multe privințe foarte instructiv, care ne dă un exemplu foarte potrivit despre falibilitatea sentimentului numit sentiment moral.

Odiul teologic al unui sincer fanatic religios, e cazul cel mai evident al sentimentului moral. Aceia, cari ântâiau au zdrobit jugul bisericeii, numită din partea lor »*universală*« (catolică), erau în general tot atât de puțin aplicați, ca și biserica aceasta însași să acorde o abatere dela confesia religioasă. După ce a trecut însă focul luptei, fără-ca una din părți să fi secerat o victorie deplină, și fiecare biserică sau sectă a trebuit să-și mărginească speranțele la afirmarea terenului deja cucerit, minoritățile s'au văzut necesitate, — neavând prospecte se devină majorități, — ca se recerce pe cei-ce nu 'i-au putut converti, să fie toleranți față de credința lor deviată.

Aproape numai pe acest teren de luptă au fost dar' reprezentate drepturile ființei singulare, față de societate, pe o basă largă de principii, ear' pretenția societății, de a exercia drept autoritativ asupra devierei, a fost combătută pe față.

Marii scriitori, cărora lumea are să le mulțumească întreaga libertate reli-

gioasă de astăzi, au decretat libertatea conștiinței ca un drept inalienabil, și au negat cu toată energia, că o ființă omească ar trebui să dea altelea socoteală despre convingerile sale religioase. Dar' intoleranța e atât de naturală în om, cu privire la tot ce-l impresoară, că libertatea credinței abia a fost undeva realizată, excepționând locurile, pe unde impasibilitatea religioasă, care nu voia să-și conturbe liniștea prin certe teologice, 'și-a pus greutatea în cumpănă. Toți oamenii religioși, chiar și cei din țările cele mai răbdurii, conced datorința toleranței numai pe lângă observarea unei reserve retăcute în interiorul lor.

Unul e aplicat a tolera părerea contrară, dar' numai cu privire la administrarea bisericeii; în privința dogmelor — *nu*. Altul le supoartă toate, numai pe *papist* sau pe *calvin* nu-l poate suferi. Al treilea are afecție pentru toți câți cred în revelațiile religioase. Câțiva, puțini, își extind iubirea deaproapelui și mai departe, dar' numai întru-cât constată credință în Dumnezeu și în lumea ceealaltă. Pretutindenea, unde mai există un sentiment veritabil și adânc înrădăcinat în majoritate, se pot găsi aceste pretensiuni de credință, poate întru câtva mai reduse.

În Anglittera, conform raporturilor particulare ale desvoltărei de stat, jugul opiniei publice e poate mai greu, jugul legii însă mai ușor, ca în cele mai multe țeri din Europa.

În Anglittera, există o jalusie vie contra ori-cărui amestec direct al legislației sau al administrației în viața privată, — provenită nu atât din justa apreciere a independenței la individ, cât mai mult din usul, încă existent, de a presupune, că guvernul are interese contrare intereselor loialității.

Majoritatea n'a învățat încă a vedè în puterea guvernului propriile sale opinii. Dacă se va ajunge odată la aceasta, libertatea individuală va fi, verosimil, tot atât de expusă amestecului guvernului, cum e expusă astăzi amestecului opiniei publice. Până acum însă e viu și răspândit sentimentul, care se opune ori-cărei încercări legale de a supraveghia ființa particulară în afaceri, cari până acì erau lipsite de supraveghere, cu mica excepție, când afacerea cade în sfera de îndreptățire a unei supravegheri legale. Acest sentiment, în fond extrem de salutar, poate fi dar' aplicat, în casuri singuratice, și *rèu* și *bine*.

Un principiu acceptat, după care să se poată aprecia îndreptățirea sau

~~1000~~ = 20043520

neîndreptățirea amestecului usual al guvernului, — de fapt nu există. Oamenii judecă după buna lor chibzuință personală.

Unii ar însărcina cu drag guvernul, ca totdeauna când e a se face un *bine* sau a se împedeca un *rău*, să iee măsurile de executare, pe când alții preferă a primi asupra lor sarcina relexor sociale, decât a deschide teren nou pe seama afacerilor, supuse controlului guvernului. În fiecare cas special se dau oamenii pe o parte sau pe alta, amăsurat direcției generale a sentimentelor lor, sau amăsurat gradului de interes ce-'l au pentru ceea-ce guvernul voește să pună la cale, sau chiar și amăsurat credinței, că guvernul, va lucra ori nu va lucra, conform dorințelor lor. Foarte rar se întâmplă aceasta în urmarea unei *opinii* tari proprii, asupra lucrului pe care guvernul voește să-'l execute.

Mie 'mi-se pare, că tocmai în urmarea acestei lipse de regule sau de principii, se comite nedreptate, de multe-ori, și din o parte și din ceeaaltă. Amestecul guvernului, e *reclamat* pe nedrept, și e *respins* pe nedrept, cam în măsură egală.

Obiectul acestei scrieri este dovedirea unui principiu simplu, care se stăpânească activitatea restrîngerei sau a

controlului societății asupra individului, în mod necondiționat, fie că mijloacele întrebuintate sînt de forță fizică, în forma pedepselor legale sau de forță morală, din partea opiniei publice.

Principiul acesta zice : singurul scop de dragul căruia omenirea are dreptul, singular sau în unire, să se amestece în libertatea acțiunii unuia dintre ai sei, e — *apărarea proprie*. Singurul scop, pentru care puterea poate fi exerciată, cu drept cuvânt, asupra unui membru oare-care din comunitatea civilisată, în contra voinței sale, este împedecarea de a fi altul de-favorisat.

Propria plăcere, fizică sau morală, nu acordă justificare suficientă. De drept, nimeni nu poate fi silit să facă sau să nu facă ceva, pentru-că va fi mai bine pentru el, pentru-că îl va face mai fericit, pentru-că, după părerea altora, prin aceasta s'ar arăta a fi mai înțelept, sau ar lucra însuși mai drept. Acestea sînt, ce e drept, bune motive, pentru a-i face observațiuni, a-l îndupleca, a-l convinge, a-l recerca, — la nici un cas însă pentru a-l constrînge, sau dacă nu ascultă, pentru a-l împărtăși de vre-un *rău*.

Pentru-ca intervenția să fie justificată, se cere, ca modul acțiunii dela

care voim să abatem pe cineva, să fie de așa natură, ca să cauzeze stricăciune altuia. Omul rămâne responsabil societății numai întru-cât modul seu de acțiune atinge pe alții. Cât îl privește pe el însuși, independența sa e de drept nelimitată. Individul e stăpân nemărginit peste sine, peste corpul și sufletul seu.

E poate inutil a mai spune, că teoria aceasta se referă numai la ființe omenеști cu facultăți intelectuale *desvoltate*. Nu vorbim de copii, ori de tineri, cari n'au atins încă etatea statorită de lege pentru încetarea minorității. Cel-ce se află în situația, ca alții se grijească de el, trebuie apărat în contra acțiunilor sale proprii tot așa ca în contra relelor exterioare. Din același motiv, putem lăsa aici la o parte stările sociale rămase înapoi unde poporul poate fi considerat încă de minor. Greutățile începutului pe calea progresului unei acțiuni proprii sînt atît de mari, că nu se prea pot alege mijloacele necesare pentru învingerea lor.

Domnitorul, condus de spiritul de îmbunătățire, e îndreptățit a folosi toate mijloacele pentru scopul, care altcum sau altundeva, probabil, nu putea fi

ajuns. Despotismul e pentru popoarele brutale un mod *îndreptătit* de guvernare, presupunând că urmărește îmbunătățirea, ear' scopul justifică de fapt mijloacele.

Ca principiu, libertatea n'are să fie aplicată decât acolo, unde starea de lucruri a premers vremii, unde oamenii sînt capabili de o îmbunătățire din liberă și pacinică desvoltare. Până-ce pot ajunge însă la această stare, nimic nu e mai acomodat pentru ei, decât supunerea necondiționată unui *Acbar*, unui *Carol-cel-Mare*, atunci, când sînt fericiți a găsi câte unul. Când au ajuns apoi la facultatea de a putè fi conduși spre îmbunătățire, prin convingere sau capacitate, — o epocă atinsă de mult de toate popoarele cari pot fi luate în seamă, — nu mai poate fi admisă forța ca mijloc spre binele lor propriu, — folosească-se în mod direct sau în forma durerilor și a pedepselor pentru nesupunere, — ci forța rămâne justificată numai cu privire la siguranța altora.

Aici e locul să spun, că renunț la ori-ce avantaj, care, pentru demonstrarea mea, ar putè fi derivat din noțiunea dreptului abstract, independent de utilitate. Eu consider utilitatea ca peatră fundamentală în toate chestiunile eticei, —

dar' utilitate în sensul cel mai larg, basată pe interesele durabile ale omului, ca ființă progresistă.

Afirm, că interesele acestea justifică subordonarea voinței proprii individuale unei supravegheri exterioare numai cu privire la acele acțiuni ale singuraticului, cari ating interesele altor oameni. Comite cineva o faptă păgubitoare pentru altul? S'a stabilit din capul locului un cas vrednic de pedepsire, din partea legii, sau dacă legea nu poate fi aplicată cu siguranță, în forma unei reprobări generale.

Sînt și unele acțiuni positive, prestate spre binele altora, cari cu drept cuvînt trebuiesc forțate, — cum e: martorul în fața judecătoriei, participarea cuvenită la o apărare generală sau la un alt act, necesar pentru societatea de a cărei scut se bucură omul; mai departe participarea la anumite acte de caritate privată, ca: salvarea vieții unui semen, sau apărarea celui neputincios în contra maltratărilor ce le îndură, — lucruri, pentru a căror întrelăsare omul cu tot dreptul poate fi tras la răspundere din partea societății, atunci, când e recunoscută posibilitatea executării acțiunii cerute.

Nu numai cu *fapta*, ci și prin o *nefăptuire* se poate face cuiva rău, și în ambele casuri omul rămâne *de jure* responsabil pentru daună. Casul din urmă cere negreșit o aplicare mai precaută a forței, decât casul întâiu. E *regulă*, ca omul să rămână responsabil pentru răul cauzat altora; ear' a-l face responsabil pentru-că n'a împedecat răul, e: *excepțiune*, — ca să vorbim în asemănări. Sânt totuși multe casuri, destul de clare și importante, cari justifică excepția aceasta. În toate afacerile, cari ating raporturile exterioare ale ființei particulare, rămâne aceasta responsabilă acelora, a căror interese ajung atinse, în cas de necesitate chiar și societăței, ca ocrotitoare a indivizilor.

De multe-ori există bune motive de a nu octroa omului responsabilitatea; dar' motivele acestea trebuie să isvorască dintr'o specială oportunitate a casului, fie că e vorba de un cas, în care omul probabil va lucra peste tot mai bine, dacă se lasă în voea sa proprie, decât dacă e supraveghiat într'un mod oare-care posibil din partea societăței, fie că încercarea unei supravegheri ar pute provoca alte rele mai mari decât răul care ar deveni împedecat. Când astfel de motive exclud forțarea responsabili-

tăței, *conștiința* acționistului trebuie să ocupe scaunul gol al judecătorului și să apere interesele altora, lipsite de scut exterior; și *conștiința* trebuie să-l judece cu atât mai aspru, fiindcă pentru acest cas nu poate fi tras la răspundere din partea judecătoriei semenilor sei.

Există totuși un teren de activitate, pentru care societatea, contrar singuraticului, n'are decât interes indirect, dacă în general are vre-un interes. Acest teren cuprinde toate părțile vieții și ale acțiunii personale, cari ating individul însuși, ear' dacă ating și pe alții, o fac numai cu consentimentul și participarea liberă, *conștientă* și aprobătoare a acestora.

Când zic: »*individul însuși*« îl înțeleg pe *el* direct și în prima linie; căci tot ce-l atinge pe el, *prin el* poate să atingă și pe alții. Obiecțiile cari se pot ridica pe posibilitatea aceasta, au să fie luate mai târziu în considerare.

Acesta e deci terenul delimitat al libertății omenești. Cuprinde, înainte de toate, teritoriul *conștiinței* interioare, și cere libertate de *conștiință* în înțelesul cel mai larg. *Libertatea cugetării* și a *simțirei*, libertatea necondiționată a *opinieii* și a sentimentului cu privire la toate chestiunile: practice, speculative, științifice, morale ori teologice.

Libertatea de a-și exprima și publica opinia, pare a aparține unui alt principiu, fiindcă se ține de acea parte a acțiunilor individului, cari ating pe alți oameni; dar' dat fiind, că e aproape atât de importantă ca și libertatea cugetărei însași, și se bazează pe aceleași motive, — în praxă nu poate fi separată de aceasta.

Principiul libertății pretinde — în a doua linie — plăcere și străduință. Cere să ne întocmim planul de viață conform caracterului nostru specific, să facem ce ne place, — fie rezultatul pentru noi ori-care, — fără a fi împedecați de semenii nostri, câtă vreme nu-i păgubim, fie acțiunea noastră ori-cât de nebună, inversă și nedreaptă.

Ca al treilea postulat, rezultă din această libertate a ființei particulare, în cadrul limitelor acesteia, *libertatea asociației*, libertatea de a te pute uni cu alții spre atingerea unui scop care nu e altora spre stricăciune, presupunându-se, că asociații sînt majori și n'au fost îndemnați la asociare prin constrîngere sau înșelăciune.

Societatea, în care nu sînt respectate peste tot aceste libertăți — nu e liberă, aibă ea ori-ce formă de guvernament; și nici o societate nu e liberă

cu desevârşire, când nu se bucură necondiţionat şi nelimitat de aceste libertăţi.

Singura libertate, care merită numele acesta, e aceea, în care putem pluti spre cel mai perfect bine al nostru în felul şi voea noastră proprie, câtă vreme prin aceasta nu păgubim binele altora, sau nu împedecăm pe alţii în ajungerea acestui bine din partea lor. Fiecare e păzitorul propriu al binelui său, cu privire la corp, spirit, caracter. Omenimea are câştig mai mare când lasă pe fiecare să trăească după chibzuiala sa, decât atunci, când sileşte pe fiecare să trăească după chibzuiala altora.

Deşi teoria aceasta nu e nouă, şi mulţi vor vedea în ea o banalitate, — totuşi, nu există teorie care să se opună mai rezolut afecţiunii generale pentru vederile şi obiceiurile existente. Societatea a întrebuinţat egal de multe silinţe în încercarea (recunoscută de ea) de a modela oamenii conform ideii superiorităţii lor, atât personale cât şi sociale.

Vechii bărbaţi de stat se credeau îndreptăţiţi a regula viaţa privată în toate direcţiile, pentru-că statul are mare interes — ziceau ei — cu privire la educaţia fizică şi intelectuală a fiecărui cetăţean; ear' filosofii din vechime apro-

bau acest principiu. Modul acesta de vedere, putea fi admisibil în republici mici, încunjurate de inimi puternici, cari le țineau în continuă primejdie de-a fi zdrobite de atacuri externe sau de turburări interne; în stătulețe, pentru cari chiar și o trecătoare slăbire de puteri și de determinare proprie putea să devină atât de fatală, că nu era mod a se pute încrede orbește în o ulterioară eficacitate durabilă a libertății.

În lumea mai nouă, prin extinderea, în mod însemnat, a statelor, înainte de toate însă prin separarea puterii intelectuale (spirituale) de puterea lumească, prin ceea-ce dirigerea conștiinței omenesti a fost depusă în alte mâni, nu în acelea cari supraveghează afacerile lumești ale omului: s'a împedecat prea marele amestec legal în particularitățile vieții private. Dar' mijloacele *morale* de constrângere au fost cu atât mai mult aplicate; mult mai mult la o abateră dela opinia generală în afacerea proprie, decât într'o chestiune socială.

Religiunea, elementul cel mai puternic, care a influențat dezvoltarea sentimentului moral, a fost stăpânită aproape pretutindenea, sau de ambiția unei ierarhii, care se încerca să-și reclame șiși supravegherea ori-cărei părți din

vieața omului, sau de spiritul unei aspre rigurosități morale. Unii reformatori din timpul mai nou, cari stau în vedită contrarietate cu religiunile din trecut, n'au rămas, în pretensiunile lor de a avea dreptul unei predominățiuni spirituale, cu nimic înapoia bisericilor și a sectelor. Aceasta sună în special la adresa lui *A. Comte*, al cărui sistem social, dezvoltat în cartea »*Sistemul politic pozitiv*«, are de scop stabilirea (mai mult cu mijloace morale decât legale) unei domnii de forță a societății asupra ființei particulare, ceea-ce întrece cu mult idealul politic al celui mai rigoros magistru corecționar, — dintre filosofii din vechime.

Abstrăgând dela specialele vederi ale cugetătorilor individuali, există însă în lume, în general, o afecțiune crescândă pentru extinderea neîndreptățită — a puterii societății asupra ființei particulare, atât pe calea opiniei publice, cât și prin legislatură. Și dat fiind, că toate schimbările întemplate în lume au afecțiunea de a întări societatea și de a micșora puterea ființei singulare, această trecere *peste măsură*, nu aparține în nici un caz acelor rele, cari dispar ușor singure, ci acelor, cari cresc în continuu, și devin din ce în ce mai periculoase. Afecțiunea oamenilor de a preface opi-

niile și intențiile lor în regule de viață pentru alții, — fie ca stăpânitori, fie ca concetățeni, — e spriginită de unele din cele mai *bune* și de unele din cele mai *rele* sentimente, existente în natura omească, în așa măsură, că abia poate fi înfrînată cu alta decât cu lipsa de putere. Și fiindcă puterea aceasta nu se află în decreștere ci în creștere, trebuie să ne așteptăm la o și mai mare extindere a ei, între împrejurările date, în cas că nu s'ar putè ridica o barieră puternică de convingere morală contra acestei calamități.

Va fi în folosul demonstrărei, dacă noi, în loc să apreciam tesa în general, ne mărginim, înainte de toate, la un ram special al ei, în care e recunoscut principiul statorit despre opinia dominantă, deși nu întreg, dar' totuși până la un anumit punct.

Acest ram e: *libertatea cugetărei*, de care nu poate fi separată în nici un cas *libertatea discuțiunei* și a *scrierei* înrudite ei.

Deși libertățile acestea, în esențială extindere, formează o parte din morala politică în toate țările cu instituții liberale și cu toleranță religioasă, totuși, legile fundamentale, filosofice și practice, pe cari se bazează, nu sînt poate atât de

cunoscute conștiinței generale, și nici chiar din partea conducătorilor opiniei publice nu sînt atît de apreciate, după-cum s'ar putè aștepta. Corect înțelese se pot aplica aceste principii fundamentale în mod mult mai larg decît la obiectul de față, și o temeinică apreciere a părții acesteia din chestiune, ar fi cea mai bună întroducere pentru cele următoare. Aceasta mă va scusa sigur și pe mine că nu dau nimica nou în ceea-ce spun, și că risc și eu o lămurire, asupra obiectului, care de trei secole e atît de mult lămurit.

II.

Libertatea cugetărei și a discuțiunei.

Să sperăm, că a trecut vremea, în care apărarea »*libertăței de presă*« era necesară, ca o armă de apărare contra guvernelor corupte sau tirane. Putem presupune, că nu se mai cere nici un argument contra părerei, că legislatura sau administrația, a căror interese nu congruează cu interesele poporului, ar fi îndreptățite să prescrie și să statorească reguli pe seama poporului, ce teorii sau ce argumente are să accepteze el. Pe lângă aceasta, partea menționată a chestiunei a fost rezolvată de scriitorii de mai nainte, atât de des, și în mod atât de victorios, că la locul acesta n'are trebuință să mai fie tratată pe larg.

Deși legile de presă engleze sînt și astăzi (1859) tot atât de servile ca pe vremea lui *Tudor*, totuși e prea mică primejdia, că ele ar putè fi folosite spre sugrumarea libertăței cuvîntului politic,

excepționând cazul unei panice tempore, când temerea de revoltă duce la extrem pe ministru și pe judecător. Și earăși, în general luat, nu se poate presupune în țeri constituționale, că guvernul, mai mult sau mai puțin responsabil poporului, va încerca prea de multe-ori să supravegheze manifestarea liberei convingeri, afară că *devine organ de intoleranță generală pentru popor.*

Să presupunem dar', că guvernul se găsește în perfectă înțelegere cu poporul și n'are de gând să exercieze puterea de constrângere decât numai în consonanță cu aceea-ce se numește *vocea poporului.*

Eu neg însă, că poporul ar avea dreptul să exercieze singur sau prin guvernul seu această constrângere. Putea aceasta e din capul locului neîndreptătită. Guvernul cel mai bun o poate reclama tot atât de puțin, cât guvernul cel mai rău. E tot atât de periculoasă, poate chiar și mai periculoasă, când se exerciază în consonanță cu opinia publică, ca-și-când se exerciază în conflict cu opinia publică.

Dacă întreaga omenire, minus unul, ar fi de aceeași opinie, ear' acest unul de părere contrară, — întreaga omenire n'ar fi îndreptătită să reducă

pe acest unul la tăcere, tot așa cum nici el n'ar avè îndreptățirea să facă întreaga omenire să tacă, atunci, când ar posede puterea de a face acest lucru.

Dacă convingerea ar fi proprietate personală, de valoare numai pentru posesorul ei; dacă împedecarea plăcerii produse de ea, ar fi o simplă influențare privată: ar trebui să fie evidentă deosebirea acestei influențări, când îi sânt expuși numai *puțini*, sau mai *mulți* oameni.

Dar' răul particular al înăbușirii convingerei e acela, că despoaie rassa omenească; pe urmași tot așa ca și generația existentă; și pe cei-ce se abat dela convingere mai mult decât pe cei-ce o împărtășesc. Dacă e corectă opinia, — se ia oamenilor ocazia de a confunda rătăcirea cu adevărul. Dacă nu e corectă: oamenii perd avantajul, aproape tot atât de mare, de a observa mai clar și de a fi impresionați mai viu de lumina provenită din cearta dintre adevăr și rătăcire.

E necesar, ca cele două ipoteze următoare să fie luate separat în considerare, fiindcă fiecare din ele posede câte un corespunzător ram special de materie convingătoare.

Nu putem fi nici-când siguri, că convingerea pe care ne încercăm s'o

sugrumăm, e falsă. Și chiar de am fi siguri că e falsă, sugrumarea ei rămâne totuși un rău.

Ântâiu: se poate, că opinia, pe care autoritatea voește s'o înăbușe e — *adevărată*. Cei-ce doresc înăbușirea, îi de-neagă, firește, veritatea, dar' nu sînt infalibili nici ei. N'au îndreptățirea să decidă asupra chestiunii în numele întregii omeniri, și să detragă altora mijloacele de apreciere.

A voi să nu ascuți o opinie, din firma presupunere că e falsă, e tot atâta cât a presupune, că convingerea *proprie* e o convingere *absolută*. Ori-ce împedecare a discuțiunii, însemnează *arogarea unei infalibilități*. Condamnabilitatea ei e decretată dar' de acest motiv general, care însă de aceea nu e motivul cel mai slab.

Din nefericire pentru mintea sănătoasă a omenimei, faptul falibilității omului n'are nici pe departe, în judecata practică, gravitatea pe care 'i-o acoardă teoria. Căci pe când fiecare recunoaște de bunevoe că e falibil, numai puțini află de lipsă a lua măsuri de precauțiune contra infalibilității lor proprii, sau a concede admisibilitatea, că opinia părută lor foarte sigură, poate să formeze exemplul rătăcirii, căreia ei recunosc a putè fi expuși.

Domnitorii absolutiști și alții cari sînt dedați cu supunerea nelimitată, simțesc de regulă, aproape în toate aface-urile, această perfectă încredere în opinia lor proprie. Oamenii mai bine situați, cari vîd câte-odată, că ideile lor sînt combătute și nu sînt cu totul neobici-nuiți a asculta de îndreptările ce li-se fac, — când vederile lor sînt false, — pun această nemărginită încredere în opiniile lor numai atunci, când acestea sînt împărtășite de întreaga lor împrejurime, sau de aceia, cu cari ei se în-tîlnesc de regulă. Căci în aceeași măsură, în care omul nu se încrede în părerea sa proprie răsleață, se proptește de regulă, cu cea mai mare încredere, în infalibilitatea »*lumei*«, în general.

Și pentru fiecare ființă particulară, lumea însemnează partea aceea cu care ea vine în coatingere; adică: partidul seu, secta, biserica, clasa sa socială. Ca asemănare, omul ar putè fi numit pre-tutindenea *liberal* și om cu sentimente *nobile*, care își lățește ideile peste țeara și peste epoca sa proprie. Încrederea omului față de această mititică autori-tate, nu e zdruncinată de loc prin faptul că alte epoci, țeri, secte, biserici, clase, partide, cugetau și cugetă tocmai con-trarul. El lasă *lumei* sale proprii res-

ponsabilitatea pentru autenticitatea vederilor, cari stau în conflict cu »*lumile*« altor oameni, și îi pasă foarte puțin, că simpla întâmplare decide, care din aceste numeroase lumi formează obiectul confienței sale, și că aceleași motive, cari în *Londra* au făcut din el un biserican, în *Peking* puteau se face din el un *Budhaist* sau un aderent al lui *Confutsi*.

Lucrul e dela sine atât de invederat, după-cum invederat a fost el și de mulțimea motivelor doveditoare, că timpurile sânt tot atât de puțin infalibile ca și indivizii. Fiecare epocă avea numeroase vederi, pe cari epocile următoare le-au declarat, nu numai de *false*, ci chiar de *nebune*; și e tot atât de cert, că multe din vederile cari au astăzi apreciere generală vor fi abandonate de vremile următoare, tot așa cum multe din cele-ce mai nainte erau generale, au fost abandonate din partea prezentului.

Obiecția, care s'ar putè aduce acestui argument, ar primi verosimil forma următoare: *în oprirea răspândirii unei greșeli nu zace o pretenție mai mare de infalibilitate decât în celelalte lucruri, puse la cale din partea autorităților, conform judecăței lor proprii și pe răspundere proprie.*

Facultatea judecătorească s'a dat omului ca să se folosească de ea. Dacă acum ea se aplică în mod greșit, cine ar pute susține să nu se mai aplice nici-decum? A oprî ceea-ce credem că e stricăcios nu însemnează încă a te considera de liber de ori-ce rătăcire, ci a-ți împlini datorința ce te apasă, pentru a lucra conform convingerei tale conștientioase, fie chiar și greșite. Dacă n'am lucra nici-odată conform convingerilor noastre, de teamă ca nu cumva acestea să fie greșite, toate afacerile noastre ar rămâne neresolvate, toate datorințele noastre neîmplinite. Obiecția, care nu poate fi aplicată la întregul nostru mod de acțiune, nu poate fi acceptabilă pentru forme speciale de acțiune. E de datoria guvernului și a ființei singulare, să-și formeze — după putință — părerea cea mai corectă, să-și-o desvoalte cu îngrijire și să n'o octroeze altora, înainte de a fi total siguri, că se află în drept.

Dacă sînt însă convinși despre aceasta (așa zic obiecționistii), n'ar mai fi conștientiositate, ci *lașitate*, descurajarea de a lucra după vederile proprii și de a permite să se răspândească, fără împedecare, teorii, pe cari în bună credință ar trebui să le țină de primej-

dioase pentru bunăstarea omenimei, în viața aceasta sau în altă viață — dacă le-ar permite răspândirea, fiindcă alte popoare, în epoce mai puțin luminate, au persecutat opinii, cari astăzi toate trec de adevărate.

Lăsați să grijim noi — ar pute să 'mi-se spună — ca să nu cădem în același păcat.

Guverne și popoare au comis greșeli, în alte lucruri, cari fără îndoială erau subordonate autorității lor: au pus imposibile grele și au purtat războaie pe nedrept. Ei bine, noi să nu mai punem imposibile, și pe lângă toată provocarea, să nu mai purtăm războiu? Oamenii și guvernele trebuie să lucreze după cea mai bună pricepere a lor. Nu există convingere absolută, dar' există certitudine, și aceasta ajunge pentru scopurile vieții omenești. Noi putem și *trebuie* să considerăm vederile noastre de adevărate, pentru-că ele sînt conducătorul propriei noastre acțiuni și nu ne taxăm nici-decum prea mult când interzicem oamenilor răi distrugerea societății prin răspândirea opiniilor, pe cari noi le considerăm de false și periculoase.

Răspund, că taxarea e mult prea exagerată. E o puternică deosebire când noi considerăm opinia de adevărată pen-

tru faptul, că la ori-ce ocazie de a fi combătută, *nu a putut fi răsturnată*, și când o ținem de adevărată, în scopul, ca ea să nu poată fi combătută în nici un cas. Perfecta libertate de contestare și de reprobare a opiniilor noastre e adevărata condiție, care justifică acceptarea verității ei, în scopurile modului de acțiune; și sub nici o condiție de altă natură, nu-'și poate câștiga ființa, cu facultate omenească, convingerea, că se află în drept.

Dacă luăm în privire istoria opiniilor, sau acțiunea ordinară a oamenilor, trebuie să ne întrebăm: cărei împrejurări este a se atribui, că *acestia* sau *aceia* nu sînt mai răi de cum sînt?

Evident, că nu forței moștenite a inteligenței omenești. Pentru-că la o chestiune, dacă nu e cumva de sine înțeleasă, pe lângă unul, care o știe aprecia, sînt alți nouăzeci-și-nouă cari nu pot s'o facă aceasta. Capacitatea acestui »unul« e apoi earăși *relativă*; căci majoritatea bărbaților excelenți din toate timpurile trecute, aveau multe opinii cari astăzi sînt recunoscute de greșite, și făceau sau aprobau multe lucruri, pe cari astăzi nici unul din ei nu le-ar pute justifica.

De unde vine dar, că în total preponderază în omenire opiniile înțelepte și acțiunile raționale ?

Dacă preponderanța aceasta există cu adevărat, — ceea-ce *trebuie* să fie așa, căci altcum și acum, ca și mai înainte, afacerile omenești s'ar afla într'o stare desperată, — trebuie s'o mulțumim unei însușiri a spiritului omenesc, care reprezintă izvorul a tot ce e respectabil în om, ca ființă cugetătoare și morală, — că adevărat: *rătăcirile sale sînt capabile de a fi îndreptate.*

Omul e capabil să-'și rectifice neînțelegerile prin lămuriri și prin experiență. Are trebuință de lămuriri omul, pentru a 'i-se arăta cum trebuie interpretată experiența. Opinii și exerciții nepotrivite se abat totdeauna dela fapte și dela motivele doveditoare. Dar' faptele și motivele trebuie înșirate omului, ca să aibă efect asupra minții sale. Prea puține fapte pot să-'și spună ele singure istoria, fără ca lămuririle să le clarifice importanța. Când dară întreaga forță și întreaga valoare a judecăței omenești depinde dela această singură însușire de a o pute rectifica, atunci când e greșită, negreșit că *numai atunci poate să inspire incredere, când mijloacele de rectificare sînt totdeauna la îndemână.*

Să luăm casul, că cineva merită, cu adevărat, să fie stimat pentru facultatea judecăței sale. Cum a putut să se întemple aceasta? Așa, că critica opiniilor și acțiunilor sale, au influențat asupra spiritului seu. Așa, că el avea obiceiul a asculta toate cu atențiune, ce se putea aduce în contra sa, a tras folos din ele întru-cât erau juste, — s'a consultat cu sine, și la ocașii și cu alții, asupra celor-ce erau false. Așa, că simțea, cum singurul drum pe care ajunge omul la plină conștiință e acela, când ascultă ceea-ce spun oameni de diferite păreri, și când privește chestiunea din toate punctele de vedere posibile.

Nici un om înțelept nu 'și-a câștigat înțelepciunea pe altă cale decât pe aceasta, și nici nu zace în natura firei omenești, ca omul să poată ajunge pe altă cale înțelept.

Îndatinarrea continuă de a-'și îndrepta și perfecționa vederile, comparându-le cu opiniile altora, departe de a produce nedumerire și întârziere în acțiune, e singura basă solidă pentru desvoltarea acțiunii. Căci omul, cunoscând odată tot ce 'i-se poate obiecționa, cel puțin pe față, și luând poziție contra tuturor contraopinenților; conștîu fiind că obiecțiile și greutățile trebuie să le în-

*1928
critic*

timpine, fără a le evita, și că nici o lumină nu trebuie respinsă, respire-se ea din ori-care parte asupra obiectului: se află în drept a presupune, că judecata sa e mai corectă decât a unei persoane sau a unei mulțimi, care n'a fost expusă unui asemenea procedeu.

Nu se cere prea mult, când se cere, ca, ceea-ce înțelepții omenirii, cei mai competenți de a se încrede în judecata lor proprie, află că e necesar pentru asigurarea judecăței, — să aibă valoare și pentru mulțimea impestrițată, compusă din câțiva înțelepți și mulți nebuni și numită »*public*«.

Chiar și biserica cea mai intolerantă, biserica romano-catolică, când e vorba de vre-o canonisare ascultă cu paciență observațiile »*advocatului diavolului*«. Cel mai sfânt dintre oameni nu ajunge această târzie onoare, decât cunoscând și precumpănind ceea-ce are diavolul să-'i obiecționeze. De nu era permis să se tragă la îndoială teoria lui *Newton*, omenirea nu ar fi avut niciodată deplina încredere în veritatea ei, pe care o are astăzi. Cele mai sigure contemplațiuni ale noastre n'au basă mai solidă decât convingerea, că au fost totdeauna expuse examinării lumii.

Dacă provocarea nu se acceptează, ori se acceptează dar' atacul nu succede

— adevărat că de convingere stăm încă foarte departe, dar' am făcut cel puțin tot posibilul ce-l permitea starea existentă a minții omenești. N'am negles nimic ce putea da ocasiune adevărului ca să ne ajungă. Dacă rămân barierele deschise, putem spera, că se va găsi un adevăr mai bun — dacă în general există — în momentul, în care spiritul omenesc îl va pute prinde. Până atunci însă avem dreptul să credem, că ne-am apropiat de adevăr atât de mult, cum numai se poate în zilele noastre.

Aceasta e suma convingerilor pe cari le poate câștiga o ființă păcătoasă, și aceasta e singura cale pe care le poate câștiga.

E curios, că noi primim admisibilitatea argumentelor pentru libera discuțiune, dar' totodată ridicăm pretensiunea, că discuția să nu fie dusă la *extrem*. Nu se ia în seamă, că dacă nu sînt motive pentru cazul *extrem*, nu sînt nici pentru alte cazuri, pentru nici un cas.

E curios mai departe, că nimeni nu-și aroagă infalibilitatea, ci concede, că discuțiunea trebuie să aibă loc asupra tuturor chestiunilor; dar' crede eărăși, că anumite principii și teorii nu pot fi trase la îndoială, de oare-ce sînt prea *sigure*, adecă: fiindcă omul e *sigur* că ele ar fi *sigure*.

A declara, că o afirmare e sigură, pe când există cineva care ar pute trage aceasta la îndoială dacă 'i-ar fi permis, — și a denega permisiunea aceasta, e tot una cu imaginația, că noi, și aceia cari sînt de acord cu noi, sîntem judecători peste conștiință și putem judeca fără să ascultăm partea contrară.

În zilele de astăzi, descrise ca »*necredule și pline de dubiositate*«, când oamenii se simțesc siguri, nu atît pentru-că opiniile lor sînt adevărate, ci pentru-că n'ar ști ce se înceapă dacă nu le-ar avè, — se bazează apărarea unei păreri contra atacurilor publice, nu așa de mult pe *veritatea*, cât mai mult pe *importanța* ei pentru societate.

Anumite dogme de credință — se va observa — sînt pentru prosperare atît de necesare, ca să nu zicem indispensabile, încât guvernul are datorința să le mențină și apere, întocmai ca pe ori-care alte interese ale societății. Într'un cas atît de necesar și atît de bine precizat, cu privire la linia datorințelor — se va obiecționa — ceva mai puțin decât infalibilitate încă ajunge pentru a îndreptăți guvernul, ba chiar pentru a-l îndatora să respecteze opiniunea spriginită de părerea generală. Și earăși se mai zice, și de multe-ori numai se dă

cu socoteală, că oamenii *răi* ar voi să slăbească aceste dogme de credință, și că nu se face nedreptate când acești »*răi*« se răstărg, se împedecă în a face ce numai *astfel* de oameni sânt în stare să facă.

Acest mod de cugetare nu ridică îndreptățirea răstărgerei cuvântului liber la chestiune de veritate, ci la o chestiune de utilitate a unei regule fundamentale, măgulindu-și cu aceasta, că a evitat, prin astfel de mijloace, responsabilitatea pretensiunii de a croi judecată *infalibilă* asupra opiniilor.

Cel-ce se mulțumește însă cu aceasta nu observă, că pretensiunea infalibilității nu e decât permutată la alt punct. Utilitatea unei opinii nu e nici ea alta, decât chestiune de opinie, care poate fi combătută, poate fi discutată și *trebuie* discutată, ca părerea însași. Un judecător infalibil se cere tot așa pentru a decide *stricăciunile* unei păreri, precum se cere și pentru a constata *neexactitatea* ei, întru-cât opinia condamnată n'are ocazia a se apăra. Nu merge să spun, că ereticul are voe să afirme utilitatea și inocența vederilor sale, dar' să nu afirme veritatea lor! Veritatea opiniei e o parte din utilitatea ei.

Dacă voim să știm, oare e de dorit ca o afirmare să fie crezută, nu pu-

tem s'o excludem dela examinarea, că e adevărată sau nu? În opinia oamenilor celor, — nu *mai răi*, ci *mai buni*, — nu poate fi cu adevărat folositoare nici o credință opusă adevărului. Putem noi împedeca oare, ca astfel de oameni să câștige valoare *acestui* punct de vedere, când îi acuzăm că nu recunosc teoriile, cari li-se recomandă de folositoare, pe când ei le consideră de false?

Cei-ce stau pe partea opiniei aduse nu întrelasă a trage din acest punct de vedere cel mai posibil avantaj. Vedem, că chestiunea utilității n'o pot manua astfel, ca-și-cum ea ar putè fi deplin separată de chestiunea verității. Din contră, cunoștința dogmelor sau credința în dogme, li-se pare a fi atât de indispensabilă, de aceea pentru-că *acesta* e adevărul neasemănat.

Acolo, unde un astfel de argument hotărîtor, află aplicare numai într'o parte nu și în ceealaltă, o adevărată discuție asupra chestiunii utilității nu poate avè loc. Și cu adevărat, acolo unde legea și opinia publică nu lasă ca adevărul unei păreri să fie tras la îndoială, intoleranța e tot atât de mare ca atunci când 'i-se neagă utilitatea. Extremul ce-'l pot acorda, e slăbirea necesității ei necondiționate, sau a vinovăției positive, a abandonării ei.

Pentru a lămurî mai deaproape necuviința de a nu voi să ascultăm opinii, fiindcă ele condamnă judecata noastră, va fi bine să legăm discuția de un cas concret.

Voiu preferî casuri, cari pentru mine sînt mai puțin favorabile, în cari argumentul contra libertății, convingerei, poate fi considerat de cel mai puternic, atît din punctul de vedere al adevărului, cît și al utilității.

Să presupunem, că opinia atacată ar fi credința în Dumnezeu și în lumea ceealaltă, sau oare-care altă lege morală, acceptată în general.

A purta lupta pe acest teren, e un mare avantaj pentru *contrarul neonest*. Acesta ar putè să zică (și mulți cari nu cu intențiune sînt neonești, încă o zic, în interiorul lor), cu siguranță: »acestea sînt dogmele pe cari tu nu le ții destul de sigure pentru a le pune sub scutul legii? Credința în Dumnezeu e una din opiniile, a căror firmitate tu o consideri de pretinsă infalibilitate« ?

Să-'mi fie permis a observa, că nu *firmitatea* unei dogme (fie ea ori-care) e ceea-ce *eu* consider de pretinsă infalibilitate. Din contră, e cutezanța de a voi să deslegi chestiunea *pentru alții*,

fără a le permite ca ei să asculte ce li-se poate spune și din parte contrară. Și eu, nu condamn și reprob această încumetare, cu nimic mai puțin, decât dacă ea s'ar îndrepta contra convingerilor mele celor mai sfinte.

Ori-cât de convins ar fi cineva, nu numai despre neexactitatea, ci și despre urmările funeste, nu numai despre urmările funeste, ci (ca să folosesc expresii pe cari de altcum le condamn în general) și despre imoralitatea și ateismul unei opinii, — atunci, când lui 'i-se pare această judecată privată a sa, — fie ea chiar aprobată de opinia publică a țerei sale și a contimporanilor sei, — atât de suficientă, încât împedecă opinia a se apăra: ridică pretenție de — infalibilitate.

Și departe de a fi pretenția aceasta mai puțin obiectabilă și mai puțin periculoasă, din motiv că opinia e imorală și ateistă: ea e în cazul acesta chiar mai fatală.

Aceste sînt tocmai ocaziile, cari fac, ca oamenii unei generații să comită teribilele greșeli, de cari se miră și se îngrozește lumea următoare.

Aici aflăm menționabilele exemple ale istoriei, când brațul legii servia la extirparea celor mai buni oameni și a

celor mai nobile învățături, cu un succes de compătimit, întru-cât privește oamenii, deși unele din învățăturile lor trăesc și astăzi, pentru a da, cu sfruntare, prilej acelor care se ridică în contra lor sau în contra tălmăcirii ce li-s'a dat, — de a se împărtăși și ei de asemenea proceduri.

Omenirea nu poate fi admoniată destul de des, că a existat odată un om cu numele *Socrates*. Între omul acesta și între autoritățile și opinia publică de pe vremea sa, s'a iscat un conflict memorabil.

Născut într'o epocă și într'o țeară în care mărimile individuale existau în abundență, omul acesta ni-se înfățișează din partea celor-ce 'l-au cunoscut foarte bine și pe el și epoca sa, ca omul cel mai virtuos, pe când *noi* cunoaștem în el pe șeful și prototipul tuturor doctrinarilor morali, următori epocii sale, pe provocătorul inspirațiilor lui *Plato* și a teoriei utilității juridice a lui *Aristoteles*, cele două isvoare principale ale filosofiei etice și a ori-cărei filosofii.

Acest recunoscut măiestru al tuturor cugetătorilor excelenți, cari au trăit de atunci încoace; *el*, a cărui glorie e în creștere și astăzi, după mai bine de două mii de ani; *el*, care a întrecut pe

toți cei-ce 'i-au făcut patria celebră: *a fost condamnat la moarte* din partea connaționalilor sei, pe cale legală, pentru *ateism și imoralitate!*

Ateism, pentru-că n'a acceptat zeii recunoscuți de stat, după-cum a asigurat de fapt acusatorul seu public, că »*nu crede în genere în Dumnezei*«; *imoralitate*, pentru-că cu teoriile și învățăturile sale ar »*corupe tinerimea*«.

Pe basa acestei acuse, tribunalul, — avem motiv a presupune, că cu bună conștiință, — 'l-a aflat vinovat, și 'l-a condamnat la moarte, ca pe un criminal, pe omul, care, verosimil, dintre toți contemporanii sei, a fost cel mai binemeritat dela omenire!

Să ne întoarcem dela acesta, spre alt exemplu de volnicie judiciară, spre unicul în felul seu, care însemnează mai mult decât condamnarea unui *Socrates*: spre evenimentul întâmplat înainte cu optsprezece secole și mai bine pe muntele *Calvaria*.

Omul, care în memoria celor-ce erau martori vieței și învățăturilor sale, a lăsat o astfel de impresie de mărime morală, încât optsprezece veacuri următoare 'i-s'au închinat ca unui atotputernic: omul acesta *a fost cu batjocură condamnat la moarte*.

Ca ce? Ca *hulitor de Dumnezeu!*

Nu numai că n'a fost recunoscut de binefăcător, — dar' a fost considerat tocmai de contrar dela ceea-ce era de fapt, și a fost tratat ca o *încarnație a ateismului*, de ceea-ce trebuie să fie acum considerați judecătorii sei, pentru procedura aceasta a lor.

Sentimentele, cu cari întimpină astăzi oamenii acțiunile acestea regretabile, special pe cea din urmă, îi fac să fie foarte nedrepti în judecata lor față de nefericiții făptuitori.

După toate aparențele, oamenii acestia nu erau oameni răi, nu erau mai răi de cum sînt oamenii în genere, ci mai de grabă, contrarul, oameni, cari posedau în plină măsură, sau în măsură ceva mai mult ca plină, sentimentele religioase morale și patriotice ale epocii și ale poporului lor. — Același soi de oameni, care, în toate vremile, neexcepționând nici pe ale noastre, își percurg vieața, cu toată verosimilitatea, fără nici o pată și în stimă deplină.

Preotul, care 'i-a rupt hainele, în momentul în care s'au rostit cuvintele ce după concepția întregii sale țări constituiau o gravă păcătuire, — n'a fost în scârba și îngrozirea sa, după toată probabilitatea, cu nimic mai puțin sin-

cer, ca mulțimea oamenilor respectabili și bigoți de astăzi în sentimentele lor religioase și morale. Și cei mai mulți dintre aceia cari astăzi se scandalizează de procedura aceasta, ar fi procedat tot la fel, dacă trăiau pe timpurile acelea și s'ar fi născut în lume ca Evrei.

Creștinii ortodoksi, cari sînt înclinați a crede, că cei-ce au omorît cu petri pe primii martiri, trebuiau să fi fost oameni mai răi decât dînșii, s'e-și revoace în memorie, că unul dintre acești persecutători a fost — *sfântul Pavel!*

Încă un exemplu vom înșira aici, cel mai zdrobitor dintre toate, pentru a arăta cum facultatea impresionării unei greșeli stă în raport cu înțelepciunea și vîrtutea celui căzut în greșeală.

Dacă a avut un potentat cândva motiv a se considera de cel mai bun și mai luminat dintre contemporanii sei, acesta a fost *Marc-Aurel*. Domnitor *absolut* peste întreaga lume civilisată, a observat, întreaga sa vieată, nu numai o dreptate ireproșabilă, ci chiar și, ceea-ce era mai puțin de așteptat dela vederile sale stoice, — o inimă adânc simțitoare. Puținele greșeli cari 'i-se pot imputa, sînt născute din prea marea sa indulgență, pe când la scrierile sale, cel mai perfect product al spiritului antic,

abia se observă — dacă se observă — că se abat dela învățăturile caracteristice ale lui Christos.

Acest om, creștin mai bun, în sensul nedogmatic, decât aproape toți principii aparținători creștinismului, cari au domnit de atunci încoace, — *a persecutat creștinismul.*

Sus, pe culmea tuturor cuceririlor anterioare ale omenirii, înzestrat cu minte ageră, nepreocupată, și cu un caracter, care 'l-a făcut ca dela sine să întrupeze în scrierile sale morale idealul creștinesc: n'a fost în stare să recunoască cum creștinismul nu e un rău, ci o binefacere pentru lumea cu ale cărei datorințe el era atât de sever.

Că societatea omenească se afla într'o stare deplorabilă, — nu-'i era necunoscut. Așa cum era însă, vedea el, sau credea a vedè că înrăutățirea poate fi împedecată numai prin credință și adorare față de dumnezeirile ridicate. Ca regent al omenirii, își ținea de datorință să nu sufere ca societatea să se descompună, dar' nu vedea cum legăturile existente ar putè fi înlocuite, după deslegare, cu alte legături acomodate.

Noua religie avea scopul vedit de a sdruncina aceste legături. Dacă acum nu-'i era de datorință a accepta religiu-

nea nouă, trebuia să considere de datorință suprimarea ei. Întru-cât dar' teologia creștinismului nu 'i-se părea a fi adevărată și dumnezească; întru-cât istoria curioasă despre un Dumnezeu răstignit nu 'i-se părea destul de vrednică de crezământ, ear' sistemul, — pus pe niște baze cari lui 'i-se păreau imposibile, — după părerea sa nu destul de capabil de a exercia puterea înviorătoare, pe care, cu toate scăderile sale, s'a dovedit că de fapt o avea: acest cel mai nobil și mai bun dintre toți filozofii și domnitorii 'și-a ținut de sfântă datorință *să permită persecutarea creștinismului!*

Mie 'mi-se pare, că aceasta e întâmplarea cea mai tragică în întreaga istorie.

E amar cugetul: cum ar fi putut să devină creștinismul cu totul altceva în lume, dacă credința creștinescă devenia sub *Marc-Aurel*, — nu sub *Constantin*, — religie de stat!

Ar însemna însă, că suntem tot atât de nedrepti față de el, cât și față de adevăr, dacă am voi să negăm că lui *Marc-Aurel* nu 'i-au lipsit pentru pedepsirea lățirii creștinismului motivele, cari puteau fi invocate din partea anti-creștină. Nici un creștin nu poate fi mai

deplin convins, că ateismul e fals și că provoacă descompunerea societății, cum o credea aceasta *Marc-Aurel* despre creștinism, *el*, care dintre toți viețuitorii putea fi considerat de cel mai competent spre a-l aprecia.

Întru-cât cel-ce aproabă pedepsirea răspândirii de vederi nu se poate măguli, că ar fi mai înțelept și mai bun decât *Marc - Aurel*, că ar fi străbătut mai adânc în înțelepciunea epocii sale, că ar fi mai sublim în cugetare, mai serios în scrutarea adevărului, mai sincer în devotamentul seu pentru adevărul recunoscut: să nu reclame pentru sine și pentru mulțimea unită cu el *infalibilitatea*, cu care a provocat *Antoniu* cel mare un rezultat atât de nenorocit!

Inimicii libertății religioare par a accepta, în strîmțorarea lor, această concludie; și recunoscînd ei imposibilitatea de a apăra aplicarea pedepselor pentru înfrînarea opiniilor nereligioase, cu argumente, cari n'ar pute justifica pe un *Marc-Aurel*, zic, cu *Dr. Johnson* împreună, că: *persecutorii creștinismului se aflau în drept, fiindcă persecutarea era proba de foc, pe care trebuia s'o prestea adevărul, și pe care a prestat-o totdeauna cu mare succes.* În cele din urmă, pedepsele legale n'au nici o pu-

tere asupra adevărului, pe când aplicate în contra rătăcirilor corumpătoare sînt de o eficacitate binefăcătoare.

E un argument acesta destul de curios pentru intoleranța religioasă, ca să nu trecem pe lângă el fără nici o observare.

O teorie, care afirmă, că adevărul poate fi, de drept, persecutat, pentru-că persecuția nu poate să-'i strice, nu poate fi considerată ca din adins dușmănoasă primirei unei noue verități; dar' nu-'i putem recunoaște nici o prea mare maritimie față de persoanele cărora omennirea le rămâne obligată pentru aceasta.

A revela *ceva* lumii, ce o atinge foarte adânc, și ce 'i-a fost până aici necunoscut, a-'i demonstra că se află în rătăcire asupra unui punct foarte însemnat, de interes lumesc sau intelectual: e un serviciu atît de important, cum numai poate să-'l facă vre-o ființă omenească semenilor sei, și în multe casuri, cum e și cazul cu primii creștini și primii reformatori, chiar și cei de o părere cu Dr. *Johnson* îl țin de darul cel mai prețios ce a putut fi oferit omennirei. Că pe seama urzitorilor acestor binefaceri bogate, serviciul a devenit un martiraj; că plata lor a fost aceea de a fi tratați ca cei mai de rînd crimi-

nali: după teoria aceasta nu e greșeală regretabilă, nu e nefericire, pentru care omenirea ar trebui să plângă și să jalească, ci *e cursul regulat și justificat al lucrurilor*.

După regula aceasta, cel-ce proclamă un nou adevăr, ar trebui se pășească, tot așa ca și după legile *Locrienilor*, cu o sfoară legată la grumaz, totdeauna când propune o nouă lege, pentru-ca sfoara se poată fi strînsă în momentul în care adunarea, ascultându-'i motivele, nu se declară pentru acceptarea legii.

Dela oamenii, cari *astfel* tratează cu binefăcătorii lor, nu se poate presupune că pun mare pond pe binefacere. Și mie 'mi-se pare, că acest mod de apreciere, se restrînge numai la acel fel de persoane, cari sînt de credință, că adevăruri noue vor fi fost cândva foarte de dorit, dar' că *astăzi avem prea multe din ele*.

De fapt însă, vorba, că adevărul triumfează totdeauna asupra persecuțării, nu e decât una din acele reguli înșelătoare de lingușire, pe cari le spune un om altuia, până-ce în cele din urmă ajung pe piața publică, unde experiența le face de rușine. Istoria e plină de exemple, cum persecutarea a pus adevărul sub genunchi.

Deși nu suprimate pentru totdeauna, dar' pot să fie respinse cu secole înapoi — toate adevărurile.

Ca să nu vorbim decât numai despre opinii religioase: reformațiunea a isbucnit cel puțin de douăzeci-de-ori înainte de *Luther*, și totdeauna a fost suprimată. *Arnold* de *Brescia* a fost suprimat. *Fra Dulcino* a fost suprimat. *Savonarola* a fost suprimat. *Albigensii* au fost suprimați. *Valdensii* au fost suprimați. *Lollarzii* au fost suprimați, *Hussitii* au fost suprimați. Chiar și în urma lui *Luther*, persecutarea a avut efect pretutindenea unde a fost înscenată. În Spania, Italia, Flandria, Austria, protestantismul a fost stîrpit, și probabil că așa se întempla și în Anglittera, dacă regina Maria trăia mai mult, sau dacă regina Elisabeta muria mai nainte. Persecutarea a avut pretutindenea succes, afară de cazul când ereticii formau un partid prea tare pentru a putè fi urmărit cu succes. Nici un om cuminte nu va trage la îndoială, că creștinismul putea fi nimicit pe vremea împărăției romane. Creștinismul s'a lățit și a ajuns să fie predominant, numai pentru-că persecutarea 'i-a fost sporadică, de scurtă durată, și pentru-că pauzele cele lungi 'l-au despărțit des-

vîrșit de persecuțiuni, lăsându-’i lățirea neconturbată.

Nu e decât o parte din leneșa sentimentalitate, că adevărul, simplul adevăr, ar posede o putere înăscută, deneșată rătăcirii, putere, care în ciuda ereticilor și a grămezilor de ruguri îl aduce la domnie.

Oamenii nu sînt mai fervenți luptători pentru adevăr, decum sînt de multe-ori pentru rătăcirii; și o suficientă aplicare de pedepse legale, sau chiar sociale, ajunge de regulă, ca *aici* ca și *acolo*, să se pună stavilă răspîndirii.

Adevăratul avantaj al adevărului e acela, că o părere, odată adevărată, chiar să fie odată, de două-ori, de multe-ori suprimată, în decursul vremilor găsește totuși oameni cari o descoper de nou, pînă-ce reapariția ei cade într’o epocă, în care împrejurările favorabile o scapă de persecuțiuni, și o fac să se întărească întru atât, ca să poată rezista tuturor încercărilor următoare de suprimare.

Va trebui să menționăm, poate, că astăzi, nu se mai condamnă la moarte răspînditorii opiniilor nouă. Noi nu sîntem cum erau străbunii nostri, cari își omorau profeții! Noi le ridicăm chiar monumente!

Negreșit, că noi nu mai condamnăm la moarte pe eretici; și suma măsurilor de pedeapsă, permisă de sentimentul de astăzi în contra opiniilor lor odioase, nu e suficientă pentru a-'i nimici. Dar' să nu ne măgulim pentru aceasta, că am fi desbrăcați de ori-ce pată a persecuțiunii, chiar a celei legale. Pedepsirea opiniei, sau cel puțin pedepsirea *exprimării opiniei*, e încă admisibilă din partea legii; și apariția acestor pedepse nu e lipsită de exemple, nici în zilele noastre, ca să putem considera de exclusă reînvierea lor, în plină putere.

În 1857, judecătoria de vară din *Cornwall* a condamnat la douăzeci-și-una de luni temniță pe un om nefericit, despre care numai bine se vorbea în toate împrejurările vieții, — pentru-că a rostit câteva cuvinte ofensătoare pentru creștinism.

Câteva luni mai târziu, la diferite ocași, două persoane au fost respinse, ca jurați, în *Old Bailey*, ear' una din ele, chiar insultată în mod grav din partea judecătorului și a procurorului, din motivul, că au făcut mărturisirea onestă, că lor le lipsește credința teologică; ear' o a treia persoană, un străin, din același motiv, 'și-a pierdut dreptul la judecată față de un hoț.

Această denegare a ajutorului judiciar se basa pe regula legală, că nimeni nu poate face mărturie înaintea tribunalului, dacă nu recunoaște un Dumnezeu (irelevant pe care) și lumea cea de apoi; un lucru, egal cu declararea, că astfel de persoane sînt proscrise, — excluse dela scutul justiției. Astfel de persoane, nu numai că puteau fi atacate și despoiate de avutul lor, fără frică de pedeapsă, atunci când nu aveau de martori decât numai pe sine înseși, sau oameni de o părere cu ele, ci chiar și alții puteau fi tot așa atacați și despoiați de avere, — atunci, când faptul se putea dovedi numai cu fasiunca lor.

Condiția e basată pe faptul, că jurămîntul unei persoane, care nu crede în lumea ceealaltă, e fără valoare; o condiție, care dovedește din partea respectivilor o mare desorientare în istorie (dat fiind că istoricește e stabilit, că o mare parte dintre necredincioșii tuturor timpurilor au fost oameni de o eminentă loialitate și onestitate), și nu poate fi primită nici de cel-ce are chiar cea mai mică idee despre faptul, că mulți bărbați, celebri pentru vîrțile și cunoștințele lor, erau cunoscuți ca *necredincioși*, cel puțin de cătră împrejurimea lor mai apropiată.

De altcum, regula aceasta e sieși stricăcioasă și subminează propria sa temelie. Sub pretextul, că ateistii trebuie să fie mincinoși, ea primește măturisirea acelor ateisti, cari se declară gata a minți că nu sînt atești; și respinge numai pe aceia, cari nu țin seamă de ocară ce li-se face, ci mai bucuros se declară partizani ai unei opinii urgisite, decât să rostească minciună.

O regulă, care, în ce privește scopul ei recunoscut, își dovedește stupiditatea, — nu poate rămâne în putere, decât ca un semn de ură, ca o rămășiță de persecuție; o persecuție, care mai are și particularitatea, că omul îi cade jertfă numai pe lângă presupunerea dovedită, că n'o merită.

Regula și teoria care o cuprinde, sînt tot atît de ofensătoare pentru credincioși ca și pentru necredincioși. Căci dacă acela, care nu crede în lumea de apoi, necesarmente mințește, — urmarea este, că cei credincioși se feresc de minciună numai de frica iadului, — întrucât adecă se feresc de minciună. Nu voim să ofensăm pe întemeietorii și apărătorii acestei reguli, cu presupunerea, că imaginația aceasta de vîrtute creștinească 'și-au format-o din propria lor conștiință.

De fapt, acestea nu sînt decît frîn-turi și rēmășițe de persecuții, și sē nu fie considerate de motive pentru dorința de a persecuta, ci numai ca exemple, pentru modul de cugetare, foarte des prea fluctuant, din Englitera, care-și găsește plăcerea neînțeleasă în menținerea unui principiu rēu, chiar și atunci, cānd modul de gāndire nu e destul de rēutācijas mai mult pentru a realiza de fapt acest principiu.

Dar' din nefericire, în starea felului de cugetare publică nu există nici o siguranță, că suspendaren formei rele a unei persecuții legale, căreia 'i-a fost supusă o generație, — va fi durabilă. În zilele noastre se agitā suprafața liniștită a creațiunei tot atāt de des cu încercări de a revoca relele din trecut, ca și cu întroducerea nouelor binefaceri. Ceea-ce astăzi e glorificat ca reînviore a religiunei, — din partea spiritelor ānguste și inculte e glorificat tot așa ca reînviore a evlaviei prefăcute. Și acolo, unde există în sentimentul poporului o puternică și permanentă rēmășiță de intoleranță, — cum e casul la clasele de mijloc din Englitera și din toate timpurile, — puțin se cere ca poporul se în-eapă o persecuție faptică în contra ace-ora, cari în ochii sei au fost totdeauna

vrednici de persecuție. Căci e persecuție; sînt vederile și sentimentele îndreptate în contra tuturor acelor, cari resping dogmele de credință ce lor li-se par atît de însemnate, — și aceasta împedează mult ca Englitera să devină patria libertății spirituale.

Răul principal al pedepselor legale e, încă din vremuri, acela, că ele lasă să influențeze tot mai mult stigmatizarea socială. Infamarea aceasta, străbate de fapt, și străbate atît de adânc, că în Englitera e cu mult mai rară recunoașterea opiniilor cari stau în serviciul societății, decît în multe alte țeri recunoașterea declarațiilor capabile de a provoca pedepsire judecătorească. Părerea aceasta are efectul unei legi, față de toți oamenii, căroră împrejurările nu le permit să-și ducă viața fără a se îngrijii și de bunavoința altora.

Omul nu simte mai aspru pedeapsa cu închisoare, decît excluderea sa de la agonisirea pâinei zilnice. Cel ce și-nsigurat-o, și nu cere nici un favor de la stăpînitori, corporațiuni sau de la mulțime, n'are să-și teamă recunoașterea pe față a opiniilor sale, decît numai întru atîta, că se va cugeta și se va vorbi rău de el; ear' pentru a suporta această n'are nimeni trebuință de speciale ser-

timente *eroice*. Pentru astfel de oameni nu există teren pe seama apelării la misericordie. Dar' cu toate-că noi, cei *alteum* cugetători, nu-'i mai pedepsim atât de aspru ca în trecut, se poate totuși, ca prin tratarea lor, să ne cauzăm nouă înșine atât rău cât numai se poate.

Socrates a fost osândit la moarte, dar' doctrina lui *Socrates* a apărut ca un soare pe cer, și a luminat întreaga lume spirituală.

Creștinii au fost aruncați în cușca leilor, dar' biserica creștină a crescut ca un arbore puternic, umbros, cutropind celelalte trunchiuri mai vechi și mai puțin puternice, cari s'au uscat la umbra ei.

Simpla noastră intoleranță socială nu omoară pe nimeni; nu desrădăcează opinii, ci silește oamenii să-și ascundă opiniile, ori să renunțe la ori-ce străduință activă de a le răspândi. Opiniile eretice câștigă și perd la noi din teren, cu fiecare secol și generație, așa, că nici nu se observă. Flacăra lor nu străbate departe, ci lucește numai în cercul restrâns al cugetătorilor și al scriitorilor unde s'a născut, fără a ne cărăta chestiunile generale ale omenirii la lumină adevărată sau falsă.

Astfel se menține o stare de lucruri, care pe unii prea îi mulțumește, fiindcă fără a fi osândit cineva prin sentință neplăcută judecătorească la pedeapsă în bani sau la temniță, toate opiniile predominante rămân — în exteriorul lor — neștirbite, pe când nici celor altcum cugetători, vexați de boala meditației, nu le este interzisă, în mod absolut, folosirea minții.

Un plan foarte comod pentru a avea liniște și pace în lumea spirituală și pentru a lăsa ca toate lucrurile să fie așa cum sînt!

Dar' prețul, care se plătește pentru acest mod de liniște spirituală, e: *jertfirea aproape a întregului curaj moral pe care îl posedă mintea omenească.*

Într'o stare de lucruri, în care o mare parte din cele mai active și mai stăruitoare spirite, află de consult să-și ascundă în sînul propriu regulele fundamentale și motivele convingerei, și face încercarea, ca în ceea-ce dă publicității să-și unească, întru-cât numai se poate, concluziile proprii cu presupunerile la cari a renunțat de mult — nu se pot forma caractere deschise, curajoase, spirite logice, neclintite, ca acelea ce cândva decorau lumea. Felul de oameni, pe cari avem să-i așteptăm

din această stare de lucruri sînt simpli aderenți ai localurilor publice, fățarnici în ale adevărului, ale căror dovezi, în afacerile cele mai momentoase, sînt calculate numai pentru ascultători, și nu sînt culese din propria convingere.

Cel-ce evită alegerea aceasta, o poate face numai așa, că își restrînge ideile și interesele la lucruri, cari pot fi exprimate fără pericol că vor trece în domeniul principiilor, adecă la lucruri practice mărunțele, cari dela sine ar putè ajunge la drept, dacã mintea omenească s'ar întări și s'ar lărgi, și cari pînă atunci nu vor putè fi făcute nici-odată »pe drept« — pe cînd ceea-ce ar întări și lărgi mintea omenească, o liberă și cutezătoare speculație cu cele mai înalte chestiuni, — rămîne în abandonare.

Cel-ce nu vede nici un rău în reserva aceasta a ereticilor, are să iee în considerare înainte de toate, că în consecință nu se poate desvolta nici-odată o discutare bună și temeinică asupra opiniilor eretice, și că cei-ce nu pot da piept cu discuția, nu dispar fle ori-cât de împedecați în extinderea lor. Dar' nu spiritul eretic e ceea-ce suferă mai mult sub anatema care apasă toate examinările opuse unei conclusii ortodoxe. Mai mult păgubiți sînt aceia, cari nici

nu sînt eretici, și a căror întregă desvoltare spirituală se prăbușește, a căror inteligență e strînsă în fașe *de frica ereziei*.

Cine poate măsura, ceea-ce perde lumea în mulțimea spiritelor mult promițtoare, căroro li-s'a dat *un caracter timid*, și cari nu cutează să deie curs unor idei îndrăznețe, puternice și independente, pentru-că ar putè să-'i ducă la ceva ce ar fi considerat de nereligios și imoral?

La ocașie, putem vedè între astfel de oameni cîte un bărbat de severă conștientiositate, cu minte ageră, luminată, care jertfește o vieță pentru a-'și linișți cu șiretenie inteligența, pe care n'o poate aduce la tăcere; cîte un bărbat, care exhauriază isvoarele agerimei sale cu încercarea de a-'și unì pretenșiunile conștientiei și a minței cu ortodoxia, un lucru, ce cu toate acestea de multe-ori rămâne fără rezultat.

Nimenea nu poate fi *mare cugetător*, dacă nu recunoaște, că prima datorință a cugetătorului este, să urmeze minței sale, ori la ce conclusii finale ar fi să-'l conducă.

Adevèrul câștigă chiar mai mult din rătăcirile unui om, care meditează pentru sine cu suficientă diligență și cu

pregătire, decât din opiniile adevărate ale aceloră, cari țin la ele numai pentru-că nu-'și permit a medita.

Libertatea aceasta a cugetărei, nu numai ea singură, sau în prima linie, e necesară pentru desvoltarea cugetătorilor mari, ci din contră, e tot așa, sau mult mai indispensabilă chiar pentru crearea oamenilor mediocri, cari au să atingă posibila ei măsură spirituală. Au existat și vor mai exista mari cugetători în atmosfera unei generale sclăvii spirituale! *Dar' n'a existat și nu va exista nici-odată într'o astfel de atmosferă, un popor de activitate spirituală!*

Ori-unde s'a apropiat — temporar — un popor de o asemenea stare, s'a întemplat, pentru-că frica de o speculație heterodoxă a fost pe un timp suspendată. Acolo, unde există o înțelegere în sens ca principiile să nu se discute; ca discuția asupra celor mai importante chestiuni, cari pot preocupa omenirea, să fie considerată ca terminată: nu putem spera, că vom găsi în genere treapta înaltă a activității spirituale, care a făcut atât de remarcabile unele capitole din istorie. Nici-odată, când a fost evitat litigiul de idei asupra chestiunilor destul de mari și importante pentru a provoca însuflețire, nu

s'a sguduit spiritul poporului în adâncimile sale, dându-'i o așa deșteptare, ca oameni chiar de mărginită inteligență să se ridice întru câtva la demnitatea ființelor cugetătoare.

Avem un exemplu despre aceasta, în stările din Europa, imediat după revoluție. Un alt exemplu, deși limitat numai la țările europene și la clasele inteligente, ni-l ofere mișcarea spirituală din jumătatea din urmă a secolului al optsprezecelea. Ear' al treilea exemplu, de durată și mai scurtă, e ferberea spirituală din Germania, pe vremea lui *Goethe* și *Fichte*.

Aceste perioade, au fost, cu privire la ideile dezvoltate în ele, fundamental diferite, și totuși se aseamănă în faptul, că în toate trei s'a scuturat jugul autorității.

În fiecare epocă a fost depusă o domnie de forță spirituală, fără a se impune alta nouă. Lovitura dată de aceste trei epoce a făcut din Europa ceea ce e astăzi. Toate îmbunătățirile singulare, introduse, sau în moravurile sau în instituțiile omenești, pot fi căutate cu precisiune în una ori alta din aceste epoce. Unele presemne ne spun de o vreme încoace, că toate trei impulsurile sânt aproape exhaustate, și mai că nu

putem să contăm la un nou avânt, câtă vreme nu restabilim libertatea noastră spirituală.

Să trecem acum la a doua parte a motivărei, și lăsând la o parte presupunerea, că o idee oare-care pusă în circulație ar fi falsă, — s'o luăm de adevărată și să examinăm ce valoare 'i-se poate atribui atunci, când adevărul cuprins în ea nu se poate discuta liber și pe față?

Ori-cât de neplăcut e pentru omul, care are o firmă convingere, să recunoască singur că părerea sa poate fi din întâmplare greșită, — el ar trebui să iee totuși în considerare, că ideea sa, ori-cât de adevărată ar fi, se poate considera numai ca dogmă moartă, ear' nu ca adevăr viu, câtă vreme nu e discutată îndeajuns de repetite-ori și fără nici o frică.

Există un fel de oameni (din ferire acum nu atât de numeroși ca mai nainte), cari găsesc că e suficient dacă cineva primește fără dubitare aceea-ce ei țin de adevărat, cu toate-că nu cunoaște *motivele* acelei păreri, pe care n'ar putè s'o apere nici contra celui mai slab atac.

Dacă le reușește acestor oameni să-și acopere opiniile *cu autoritatea*,

natural că ei își închipuiesc, că atunci, când ar permite ca ideile lor să fie puse la îndoială, nimic *bun*, ci numai *rău* ar pute să se producă.

Acolo, unde domnește influența lor, e aproape imposibil ca opinia transmisă să fie respinsă cu prudență și precauțiune, deși aceasta s'ar pute face ușor și fără știință. Rare-ori se exclude discuția cu desăvârșire, ear' dacă se face loc discuției, credința care nu se bazează pe convingere dispare în fața celei mai mici aparențe de motive.

Să presupunem însă, lăsând la o parte această posibilitate, că adevărata idee e legată de spirit, legată însă ca un prejudiciu, ca o credință, care, independentă de motive, nu suferă examinare.

Drumul acesta nu e cel adevărat pe care ființa înțeleaptă poate ajunge la adevăr. Asta nu e cunoștința adevărului! Adevărul, care astfel se stabilește, nu e decât o superstiție, atîrnătoare de cuvintele cari propoveduesc adevărul.

Dacă e adevărat, că mintea și facultatea judecăței trebuie conservate pe seama omenirii, — cum o recunosc cel puțin protestanții, -- în ce se pot mai bine exercia aceste facultăți din partea

ori-și-cui decât în lucruri, cari ating lumea atât de mult, încât ea află de necesar ca asupra lor să se nască idei noue.

De este ceva, ce contribuie mai mult ca ori-ce la conservarea recunoașterii, aceasta e considerația față de motivele opiniei proprii. Ori-ce părere ar avè oamenii despre lucruri, cari pentru adevărata credință au să fie în prima linie luate în considerare, — ei trebuie să poată susține apărarea cel puțin în contra obiecțiilor simple.

Mulți vor zice așa: »*Învățații* numai să cunoască motivele opiniei lor! Nu urmează de aci că ideile trebuie rostite ca o rugăciune, fiindcă nu se aude nici-odată o contrazicere la adresa lor. Cel-ce învață geometrie, își notează în minte nu numai regulele, ci va învăța și va înțelege și demonstrarea; și ar fi nebunie a zice, că a rămas în neștiință cu privire la motivele adevărurilor geometrice, pentru-că nu aude pe nimenea denegându-le, sau încercându-se să le combată!«

Fără îndoială! Și o astfel de instrucție, e suficientă la un obiect, cum e matematica, unde nu se poate zice nimic cu privire la partea incorectă a chestiunii. Particularitatea dovedirii ade-

vărului matematic este, că toate motivele sînt pe o parte. Aici nu există obiecționare, și nu există răspuns la obiecționare.

Dar' adevărul, la ori-ce chestiune, în care e posibilă o diversiune de păreri, depinde dela *cântărirea motivelor combatante*, înșirate în două rînduri. Chiar și în științele naturale, e posibilă totdeauna o nouă expunere a faptului, d. e. teoria rotațiunii pămîntului nu a rotațiunii soarelui, *filogiston* în locul *oxigenului* etc., și trebuie lămurit, că de ce nu e corectă teoria ceealaltă. Până nu se face aceasta, și până nu știm noi cum s'a făcut aceasta, nu vom înțelege motivele ideilor noastre.

Dacă ne întoarcem privirea acum spre chestiuni nespuse de complicate, ca morala, religia, politica, raporturile sociale și afacerile zilnice — vom vedè, că trei părți din motivele aduse în lupta pentru o idee, le formează motivele aparente, înșirate pentru combaterea opiniei divergente.

Despre al doilea mai mare orator din anticitate, ni-se spune că totdeauna studia motivele contrarului seu cu aceeași dacă nu cu mai mare rîvnă, ca pe ale sale proprii. Ceea-ce a întrebuintat *Cicero* ca mijloc pentru succesul *forensic*,

e imitat de toți aceia, cari examinează obiectul pentru a-i cunoaște adevărul. Cel-ce cunoaște chestiunea numai din partea s'a proprie, cunoaște foarte puțin din ea. Motivele sale pot fi bune, și se poate că nimeni nu 'i-le poate răsturna. Dar' dacă nici el nu e în stare să combată motivele părții contrare, pentru-că nici nu le cunoaște, — n'are nici un motiv să prefere vre-una din păreri. Rațional ar fi ca el să aștepte cu judecata sa; ear' de nu se mulțumește cu aceasta, e semnul că sau e condus de o autoritate, sau că înclinează, — cum de regulă se întâmplă în lume, — spre partea pentru care are mai mare afecțiune.

Nici atât nu e destul, că motivele contrarului le învățăm dela dascălul lor propriu și le primim așa cum ni-le înșiră acesta lângă motivele celelalte, contrare lor. Nu e *aceasta* calea cea adevărată pentru a aprecia motivele și pentru a le aduce în corectă legătură cu spiritul propriu.

Trebue să le auzim dela oameni cari de fapt cred în ele, le apără serios și merg până la extrem pentru ele!

Trebue să învățăm a le cunoaște în forma lor cea mai plausibilă și cea mai convingătoare. Trebuie să simțim

întreaga gravitate pe care are să o combată și învingă veritatea unei chestiuni, căci altcum nu vom posedea în realitate nici-odată partea aceea a adevărului, care înfruntă și învinge greutățile.

Nouăzeci-și-nouă din o sută de așa numiți învățați se află în poziția aceasta; chiar și de aceia, cari pot să înșire în mod fluent motivele ideilor lor. Concluzia lor finală poate fi adevărată; dar' din ceea-ce știu *ei* despre ea, se poate conchide și la aceea, *că e falsă*. Nu s'au pus nici-odată în poziția spirituală a contrarului, pentru a lua în considerare ce ar putè obiecționa contrarul. Prin urmare, le lipsește, în sensul strict al cuvântului, cunoștința doctrinei pe care o profesază. Nu cunosc celelalte părți pe cari le susțin și le justifică ceialalți, adecă: precumpănirea cum unele fapte, cari la aparență se contrazic, pot fi unite sau cum din două motive, la aparență egal de puternice, unul merită preferință în fața celuilalt. Partea covârșitoare a adevărului, decisivă pentru judecata oricărei inteligențe, pe deplin în curent cu chestiunea, — le este lor cu totul străină. În realitate nici nu e cunoscută decât de aceia, cari au observat în mod egal și imparțial ambele părți și 'și-au dat si-

lință să vadă motivele, și *aici* și *acolo*, în deplină lumină.

Regula aceasta e atât de esențială pentru ori-ce înțelegere adevărată a aface-rilor morale și omenești, că e neîncun-jurat de lipsă, ca acolo, unde un impor-tant adevăr n'are contrari, să *ni-'i ima-ginăm în spiritul nostru* și să-'i prove-dem cu probele cele mai puternice pe cari ar pute să le producă cel mai iscu-sit »*advocat al diavolului*«.

Pentru a slăbi puterea acestei obiecții, un inamic al discuțiunii libere, ar pute să replice, că omenirea în general n'are trebuință să știe și să înțeleagă tot ce filosofii și teologii au înșirat *pentru* sau *contra* ideilor lor. Că omul de rînd n'are trebuința să știe expune toate afir-mările și conclusiunile false ale contra-rului profund. Că e suficient dacă tot-deauna *unul* e capabil să deo răspunsul așa, ca nimic să nu rămână necombătut din ceea-ce ar pute să seduce pe cei laici. Că spiritele modeste, după-ce li-s'au clarificat motivele evidente ale ade-vărului, au să se încreadă în celelalte autorității, conștii fiind că ele nu posed nici știința nici capacitatea ca să delă-ture greutățile ce se nasc, ci le rămâne asigurarea, că așa cum s'au născut și se nasc, toate au fost combătute și vor fi combătute.

Dacă vederile acestea asupra lucrului se admit chiar până la extrem, ceea-ce e reclamat din partea aceloră, cari se mulțumesc mai ușor cu suma recunoașterilor adevărului prin care ajung la credință, — cu aceasta nu s'a slăbit nici-decum argumentul pentru libertatea cuvântului. Căci chiar și teoria aceasta recunoaște că omul trebuie să aibă o asigurare prudentă, că toate obiectele vor fi combătute în mod satisfăcător. Dar' cum să fie combătute, când ceea-ce reclamă un răspuns nici n'a fost pronunțat? Sau cum poate fi răspunsul satisfăcător, când contrariilor nu li-se dă ocaziune să demonstreze că, răspunsul nu e satisfăcător?

Dacă nu mulțimea, atunci cel puțin filosofii și teologii, cari au să delătore greutățile, trebuie să cunoască aceste greutăți, în forma lor seducătoare, ear' aceasta se face numai așa, dacă greutățile se pot afirma liber și se pot pune în lumina cea mai favorabilă pentru ele.

Biserica catolică își are metoda seu special de a trece peste această perplexitate. Ea face o deosebire mare între cel-ce *poate* să-'i accepte dogmele și convingerile, și între cel-ce *trebuie* să creadă simplu în ele. E drept, că n'are nimeni dreptul să aleagă ceea-ce vrea să

accepteze ; dar' clerului, întru-cât poate fi onorat cel puțin cu o încredere deplină, nu numai că-i este permis, ci 'i-se consideră chiar de merit, dacă străbate în motivele contrarului spre a le combate, și de aceea clerul *poate* ceti cărți eretice.

Laicii pot să le cetească numai pe baza unei dispensații speciale, care cu greu se acoardă. Regula aceasta recunoaște dar', că pentru învățator e de folos, a studia afacerea contrarului ; găsește însă, în legătură, mijloace, ca tuturor celorlalți să nu se permită lucrul acesta.

Celor aleși, e drept, li-s'a dat o cultură mai înaltă spirituală, dar' nu li-s'a dat libertate spirituală mai mare ca mulțimei ! Prin aceasta, biserica poate să-și asigure modalitatea preponderanței spirituale, necesară pentru scopurile sale, căci deși educațiunea fără libertate nu poate să producă nici-odată spirite mari și libere, poate să producă totuși, pe seama chestiunei, un dexter *nisi prius*-procuror ! Dar' în țările cari aparțin protestantismului, lipsește acest izvor ; pentru-că protestanții, cel puțin în eorie, țin, că responsabilitatea pentru îngerea religiunei trebuie s'o poarte fiecine om însuși, și că nu poate fi arun-

cată asupra învățătorilor. Pe lângă aceasta, în împrejurările noastre de astăzi, e și o imposibilitate practică de a pute sustrage celor neinstruiți scrierile, pe cari le pot ceti cei instruiți. De e vorba, că învățătorii omenirii trebuie să facă cunoștința tuturor științelor necesare, atunci *trebuie să se poată scrie liber și să se poată răspândi fără restrângere ori-ce!*

Când însă efectul slab al lipsei de liberă discuțiune, — întru-cât opiniile sulevate sînt adevărate, — se reduce numai la faptul, că oamenii rămân în neștiință asupra motivelor acestor opinii, s'ar pute crede, că acesta e un *rău spiritual*, dar' nu un *rău moral*, și că nu atinge valoarea opiniilor cu privire la influența lor asupra caracterului.

Faptul e, că în lipsa unei discuțiuni, nu numai motivul opiniei se uită ci și însemnătatea însași a opiniei. Cuvintele cari o exprimă, înceată de a provoca idei, ori provoacă numai o mică parte din ideile, pe cari dintru început avea să le comunice.

În locul imaginației vii și a credinței dătătoare de viață rămân înrădăcinate numai câteva frase ocazionale. Sau dacă rămâne totuși ceva, sînt numai mai cojile și ghioacele opiniei, pe e

părțile cele bune sînt pierdute. Capitoul cel mare, pe care-l ține și-l umple faptul acesta în istoria omenimei, nu poate fi examinat și studiat în destul de serios.

Experiențele aproape a tuturor regulelor teoriei etice și a mărturisirii religioase lămuresc această chestiune. Toate sînt pline de însemnătate și de putere de viață pentru cei-ce le-au creat și pentru nemijlociții învățaței ai urzitorilor lor. Însemnătatea lor se resimte în putere nemicșorată, și ajunge chiar la o conștiință mai perfectă, cîtă vreme durează lupta care are să dea doctrinei sau credinței preponderanță asupra altora. În cele din urmă doctrina sau că devine predominantă și se preface în opinie generală, sau că progresul ei stagnează. Ia în posesie terenul cucerit, dar' încetează de a se extinde mai departe.

Atunci, cînd se ivește unul din fenomenele acestea, discuțiunile asupra obiectelor încep să devină mai rare, pînă-ce se pierd cu totul. Doctrina 'și-a cupat locul, deși nu ca opinie generală, dar' totuși ca sectă recunoscută sau ca parte a opiniei. Aderenții ei, de obicei, au moștenit-o, n'au ales-o; ear' trecerea dela una din aceste doctrine la

alta e acum cas excepțional, care ocupă puțin loc în mersul ideilor credincioșilor ei. În loc să stea totdeauna gata, ca la început, ori pentru a o apăra în contra lumii, ori pentru a câștiga lumea pentru ea, — ei preferă acum liniștea, și acolo, unde li-se dă ocașie, nu se mai demit să asculte așa ușor motive aduse contra credinței lor, sau să aducă pe disidenți (când sînt) în perplexitate cu dovezile pentru credința lor. Dela această epocă se poate socoti de regulă *decadența forței vii a unei doctrine*.

De multe-ori auzim cum se plîng învățătorii tuturor dogmelor, că nu pot stîrni în sufletul credincioșilor o idee vie, care să aibă numele unui adevăr recunoscut, așa, ca ideea să străbată prin sentimente și să-și câștige domnia reală asupra conducerii vieții.

Nici o greutate de această natură nu trebuie să fie regretată, cîntă vreme credința se luptă pentru existență. Chiar și luptătorii cei mai slabi știu și o simt atunci, că *pentru ce* luptă, și că ce deosebire există între doctrina lor și doctrina altora.

În această epocă a ori-cărei opinii existente, aflăm mulți, cari au meditat în toate modurile asupra regulilor fundamentale, le-au precumpënit și le-au luat în considerare din toate punctele

mai însemnate, și au experimentat întregul efect pe care credința în opiniunea lor poate să-'l producă asupra caracterului adăpat din destul din această credință.

Când însă credința a devenit opinie moștenită, care se ia *pasiv*, ear' nu *activ* în primire; când spiritul nu e mai mult silit să-'și îndrepte plina sa forță, în măsura de mai nainte, spre întrebările ce 'i-le pune credința: există deja o tendență progresivă de a uita totul din credință, afară de formule, sau de a da o aprobare leneșă, timpită, că acceptarea ei cu deplină încredere ne poate dispensa de necesitatea de a-'i câștiga valoare în conștiință, sau de a o examina prin experiențe personale. În cele din urmă înceată chiar de a mai sta în legătură cu viața interioară a ființei omenești. Atunci se observă casuri, — în zilele noastre atât de multe, că formează aproape majoritatea, — în cari opinia atinge numai partea *exterioară* a sufletului, ear' în contra influențarilor îndreptate asupra sentimentelor mai nobile îl încojește și-'l petrifică, manifestându-'și puterea prin faptul, că nu dă intrare nici unei convingeri proaspete și vii, dar' nici ea însăși nu face nimica pentru *spirit* și *inimă*, decât stă sentinelă ca aceste să rămână goale.

Că acum, doctrinele, cari amăsurat firei lor interioare, sînt acomodate sã producã impresiunea cea mai adãncã asupra caracterului, intru-cãt și în ce extindere se manifestã ca credințã moartã, fãrã a influența nici măcar puterea imaginarã, sentimentul și mintea: se aratã în modul cum majoritatea credincioșilor aparțin creștinismului.

Sub creștinism înțeleg aici ceea-ce se referã la toate bisericile și sectele: *regulele și regulamentele cuprinse în noul testament*. Aceste sînt considerate din partea tuturor mărturisitorilor în creștinism, ca sfinte și cu putere de lege. Și totuși, nu se spune prea mult, afirmãndu-se, cã din o mie de creștini nu e condus și supravegheat nici unul de aceste legi în cursul vieții sale personale.

Ca mãsurã îi servește creștinismului moravul poporului seu propriu, moravul clasei sale proprii, a confesiei proprii religioase. În modul acesta creștinul are deoparte un complex de principii etice, cari, dupã pãrerea sa, 'i-au fost comunicate din partea unei înțelepciuni infalibile, ca regule de prosperare, ear' de cealaltã parte are un șir de idei de toate zilele și un șir de obiceiuri, cari pãnã la o extindere oare-

care congruează cu unele din aceste principii, cu altele mai puțin, ear' cu altele stau chiar în conflict direct. În totalitatea lor, ele formează un compromis între credința creștinească și între interesele și inspirațiile vieții lumești.

Părțile dintâiu a acestor regule determinante îi este credincios creștinul, ear' părții a doua îi este de fapt *supus*. Toți creștinii cred, că săracii și evlavioșii, și toți cei-ce o duc rău în lume, sunt binecuvântați; că mai ușor va trece cămila prin urechile acului, decât să ajungă bogatul în raiu; să nu judece pentru a nu fi judecați; să nu jure; să iubească pe deaproapele lor ca pe sine înșiși; celor-ce le ia paltonul să le dee și haina; că nu trebuie să se îngrijească de ziua de mâine; că pentru a fi perfect întru toate, să-'și vândă întreaga proprietate și s'o împartă la săraci.

Creștinii sunt sinceri când spun că *cred* în aceste lucruri. Cred în ele, cum cred oamenii în tot ce e laudat în continuu, și nu e tras nici-odată la îndoială. Dar' în sensul credinței vii, care regulează modul vieții, cred în aceste principii numai până la punctul care influențează de obicei asupra lor. În totalitatea lor, aceste învățături servesc pentru a reduce pe contrar la tăcere, și trec

(de se poate) ca motive pentru toate faptele laudabile pe cari oamenii cred că le fac. Cel-ce își va revoca însă în memorie, că principiile acestea pretind o sumedenie de lucruri pe cari nimeni nu se gândește să le execute, va ajunge numai acolo, că va fi numărat între caracterele neplăcute, cari totdeauna voesc să fie mai bune decât altele.

Adevărații credincioși nu sînt pătrunși de aceste învățături. În sufletul lor ele nu s'au prefăcut în putere. Simțesc și ei un respect usual la auzul lor, nu însă sentimentul care poate resfira raze dela cuvânt asupra lucrurilor numite, ci sufletul îi silește să le primească și să le acomodeze formei. Ori-unde vine luată în considerație prosperarea lor, ei privesc la domnul A. sau B. pentru a se orienta, cât de departe vor pute merge în supunerea lor față de *Christos*.

Putem fi asigurați, că la cei din-tăiu creștini casul era cu totul altul, nu așa. Dacă era așa, nu putea să se ridice creștinismul, dela o sectă neînsemnată a Evreilor desprețuiți, la religia imperiului roman. Când ziceau dușmanii lor: »*vedeți cum se iubesc între sine creștinii acestia*«, (observare, care astăzi nu s'ar pute face atît de ușor), creștinii aveau de bună-seamă mai viu simț pen-

tru însemnătatea credinței lor, decum au avut creștinii de atunci încoace.

Și *acestei* împrejurări trebuie să 'i-se atribue probabil, că creștinismul face acum atât de puține progrese în lărgirea terenului puterii sale, și că după optsprezece secole, e mărginit la europeni și la descendenții lor.

Chiar și bigoții, cari țin foarte strict la învățăturile creștinismului, și mulți dintre ei le atribue o gravitate mai mare decum se întâmplă de comun, — încă află de regulă, că partea care relativ e foarte vie în sufletul lor, se trage tocmai dela *Calvin*, *Knox*, sau dela alte persoane, cari în caracterul lor stau mai aproape de dînșii.

Pildele lui *Christos* există în sufletul lor numai în formă *pasivă*, și abia pot să provoace un efect mai mare, decât e cel provocat de simpla ascultare a cuvintelor atât de calde și încântătoare ale acestor din urmă. Fără îndoială, există mai multe motive, de ce doctrinele, cari servesc *unei* secte ca simbol, conservă mai mare putere de viață, decât cele-ce le sînt comune tuturor celorlalte secte, și de ce se pune mai multă grijă, din partea învățătorilor lor, să le mențină vie importanța. Cu siguranță însă unul din motive e acela,

că doctrinele particulare se pun mai mult la îndoială și trebuie mai de multe ori apărute contra antagoniștilor publici. *Învățători și învățaței, adorm la postul lor, atunci când nu se mai arată inimic pe teren!*

Aceasta se referă — vorbind în general — la toate învățăturile acceptate; la învățăturile înțelepciunii și ale cunoașterii vieții, tot așa, ca și la ale moralei și ale religiei. Toate limbile și literaturile sînt pline de observații asupra vieții, ce e viața, și cum avem să ne folosim de ea. Aceste observații le cunoaște ori-cine; le repetează toți, le ascultă cu aprobare, ori le consideră de frase banale. Dar' cei mai mulți, învață a cunoaște adevărata lor însemnătate abia atunci, când o anumită experiență neplăcută le-o pune mai precis în vedere. De câte-ori, când e atins omul de o lovitură neprevăzută, sau de o decepție, nu-și revoacă în memorie câte un proverb, câte o zicătoare, care era cunoscută omului, întreaga sa viață, și care cu însemnătatea ei putea să împedecă catastrofa, dacă omul o simțea la ocazia potrivită așa cum o simte acum!..

Negreșit, că există și alte motive nu numai acele ale lipsei unei discu-

țiuni: deplina însemnătate a multor adevăruri *nu poate* fi cuprinsă cu mintea până-când nu ni-se arată mai deaproape din partea experienței personale. Dar' însemnătatea adevărurilor ar fi cu toate aceste, mult mai bine înțeleasă și s'ar întipări mult mai bine în minte, dacă omul ar fi îndatinat să le audă discutându-se *pro și contra*, din partea oamenilor specialiști. Fatalele afecțiuni a oamenilor pentru a nu mai cugeta la ceva, ce nu mai e dubios — e cauza la jumătate din rătăcirile lor. Un scriitor contemporan nu zicea rău, când zicea: »*e somnul adânc al unei idei nediscutate*«.

Dar' cum! poate întreba cineva; e lipsa concordanței o condiție indispensabilă pentru conștiința corectă? E necesar, ca o parte oare-care a omenirii să rămână în rătăcire, pentru a face posibilă realizarea adevărului? O credință, înceată a mai fi adevărată și importantă, atunci când e acceptată în general și nu va fi pe deplin înțeleasă și simțită o afirmare nici-odată, dacă nu e urmărită de puțină dubietate? Trebuie să putrezească în noi adevărul în momentul în care lumea îl recunoaște unanim? Ca scop suprem și ca rezultatul cel mai bun al unei conștiințe perfecte, era conside-

rată până acum unirea omenirii în recunoaşterea tuturor adevărurilor importante; durează conştiinţa aceasta numai până 'şi-a aflat realizarea? Roadele învingerei, trebuie nimicite tocmai de perfecţionarea isbândeii?

Eu nu afirm aşa ceva. În măsura în care se îndreaptă omenirea, va creşte şi numărul învăţăturilor, cari nu mai trebuie combătute şi puse la îndoială; ear' bunăstarea omenirii aproape poate fi măsurată după numărul şi importanţa adevărurilor, cari au ajuns a fi indiscutabile.

Încetarea schimbului serios de idei asupra chestiunilor — una după alta — e o necesitate pentru întărirea opiniilor; întărire, care în cazul când opinia e corectă, e tot atât de salutară, pe cât e de periculoasă şi stricăcioasă atunci, când opinia e greşită. Dar' deşi această permanentă micşorare a limitelor diverşiunii de păreri, e necesară în sensul dublu al cuvântului, — inevitabilă şi indispensabilă totodată — totuşi nu suntem constrinşi a concluda, că toate urmările ei trebuie să fie salutare. Pierderea unui mijloc atât de important pentru priceperea clară şi vie a adevărului, cum ni-l dă necesitatea de a-l declara sau a-l apăra contra inamicilor, ce e drept,

nu e prevalentă, micșorează însă în măsură destul de mare avantajul recunoașterii generale a adevărului. Acolo, unde avantajul acesta nu mai poate fi menținut, trebuie să recunosc, că eu mai bucuros aş vedea, cum învățătorii omenirii se silesc să găsească un mijloc suplinitor, o dispoziție oare-care, spre a preda conștiinței discipulului *astfel* greutatea chestiunii, 'ca-și-cum 'i-ar fi octroate din partea unui contrar neobosit în a-'l converti.

În loc să caute însă dispoziții în scopul acesta, ei au pierdut și dispozițiile avute mai de demult. O astfel de dispoziție era și *dialectica socratică*, atât de minunat predată în vorbirile lui *Plato*. Esența ei se compunea din o discutare negativă a tuturor chestiunilor mari, din filosofie și din viață, care urmarea cu specială dexteritate scopul de a convinge pe toți cei-ce au acceptat numai frazele banale ale unei opinii usuale, că n'au idee clară asupra teoriilor cărora s'au închinat până aici, pentru-ca, convingându-se despre neștiința lor, să poată fi conduși la o credință tare, basată pe imaginația clară a vederilor, a doctrinelor și pe motivele acestora.

Disputele școlare din evul mediu aveau același scop. Ele aveau tendința

să demonstreze, că școlarul înțelege nu numai părerea sa, ci și părerea contrarului; știe să stăpânească motivele uneia și să combată motivele celeilalte.

Disputele aceste din urmă de vederi, aveau, fără îndoială, o scădere incurabilă, aceea că presupunerile prezentate erau luate din domeniul autorității, nu din al minții; ear' ca exerciții de spirit, erau în toată privința inferioare dialecticei puternice, care a educat spiritul bărbaților socratici (*Socratici viri*). Dar' spiritul timpurilor noue le datorește amândurora cu mult mai mult, decum singur e de obicei aplicat s'o recunoască, și educația de astăzi, nu conține nimic ce întru câtva ar putè să țină locul uneia ori celeilalte.

Cel-ce își are întregul seu învățământ dela profesori și din cărți, nu se simte constrîns, — nici chiar atunci când evită ispita bineînțeleasă de a se îngreuna cu fleacuri, — ca să iee în privire ambele fețe, prin urmare nu e nici la cugetători prea des avantajul de a cunoaște ambele părți, și partea cea mai slabă, pe care o știe înșira fiecare pentru apărarea opiniei sale, e aceea-ce intenționează s'o spună contrarului ca răspuns.

E modă în zilele de astăzi, ca *logica negativă* să fie desprețuită; logica

care arată slăbiciuni teoretice sau ră-
tăcirii practice, fără a precisa adevăruri
positive. Ca rezultat final, într'adevăr
o astfel de critică negativă ar fi foarte
sărăcăcioasă; dar' ca mijloc pentru a
ajunge la o oare-care cunoștință sau
convingere pozitivă — deamnă de nu-
mele acesta — nu poate fi prețuită în-
deajuns. Și câtă vreme oamenii nu se
vor exercia în ea sistematic, nu vor
exista decât puțini *mari cugetători*, afară
de secția matematică și fizică a specula-
țiunii; și nu va exista decât o cultură in-
ferioară, luând nota medie. Numele
știință nu-l merită în nici o chestiune,
o opinie oare-care, dacă n'a fost supusă,
îndemnată de sine sau de alții, aceluiași
proces spiritual, care în lupta vie a
ideilor trebuie purtat cu contrarul.

Când dar', ceea-ce lipsește, se do-
vedește a fi atât de necesar și atât de
greu de restabilit, — să fie oare arun-
cat nebunește la o parte atunci când se
ofere dela sine?

Dacă sînt oameni cari combat,
sau voesc să combată o idee *importantă*,
atunci când o concede aceasta legea și
opinia publică: lăsați-ne să le fim mul-
țumitori, să ascultăm cuvântul lor și să
ne bucurăm că este cineva care face
pentru noi ceea-ce de altcum noi înșine

ar trebui să facem, cu greutate mult mai mare, — întru-cât mai ținem ceva la certitudinea sau la forța de viață a convingerilor noastre!

Ne mai rămâne să vorbim despre una din cauzele principale, cari fac sau voesc să facă, avantajoasă divergența de păreri, câtă vreme omenirea nu a atins acea treaptă a progresului intelectual, care acum pare a se afla într'o îndepărtare încă necalculabilă.

Până aici am avut în vedere numai două eventualități: că, opinia venetică e falsă, și prin urmare o *altă* opinie trebuie să fie cea adevărată; sau: că, opinia venetică e adevărată și o luptă cu rătăcirea contrară e de importanță esențială pentru concepția clară și simțirea adâncă a adevărului.

Există însă un cas mult mai simplu, unde la doctrinele întrate în luptă, în loc ca una să fie adevărată, ear' cealaltă falsă, *adevărul zace la mijloc*, ear' discordia e necesară pentru a 'i-se adauge restul adevărului, pe care doctrina importată îl posedă numai în parte.

Părerile populare asupra firei obiectelor nepipăibile, sînt de multe-ori adevărate, nici-odată însă *de tot* adevărate. Ele fac o parte a adevărului — câte-odată partea cea mai mare, altă-

dată partea mai mică, dar' partea cea exagerată, consumată, separată de adevăr, de care ar trebui să fie acompaniată și ținută în frâu.

De altă parte, idei eretice conțin de regulă unele din aceste adevăruri suprimate și neglese, cari au rupt legăturile în cari erau forțate până aici, și acum sau își caută reunirea cu adevărul existent în opinia generală, sau pășesc ca contrare în fața acestuia, pentru a se impune cu aceeași exclusivitate, ca un adevăr întreg.

Casul din urmă era până acum cel mai frecvent, — fiindcă în mintea omească unilateralitatea formează *regula*, ear' multilateralitatea *excepția*. De aceea, chiar și la frământări de idei se întemplă, că o parte a adevărului de regulă se prăbușește, pe când cealaltă parte se ridică. Chiar și progresul care 'i-se adaogă, suplinește numai partea imperfectă și de partid — cu alta; o îndreptare se arată numai așa, că partea nouă a adevărului este mai necesară și mai acomodată pentru trebuințele timpului decât partea delăturată.

Cum însă caracterul unilateral al ideilor predominante, e astfel și nu altcum compus, — chiar și atunci când ideile au o basă veritabilă, ori-ce opinie

ca încorporare a unei părți a adevărului născut din opinia generală, ar trebui să fie considerată de prețioasă, fie că acest adevăr e amestecat încă cu multă rătăcire și confuziune.

Nu se va revolta nici un apreciator treaz al chestiunilor omenești, văzând că cei-ce ne atrag atenția asupra adevărurilor, pe cari noi altecum le treceam cu vederea, nu observă înșiși unele din ele, pe cari noi le vedem. Din contră își va zice, că ar fi mai consult, dacă adevărul impopular ar avè reprezentanți numai unilaterali, câtă vreme adevărul popular încă e — *unilateral*. Acestia sînt de regulă cei mai energici și se pricep, pe lângă toată împotrivirea să atragă atenția asupra fracțiunii adevărului prezentându-o ca un întreg.

Așa în secolul al optsprezecelea, aproape toți cei instruiți și toți neinstruiții conduși de acestia, au căzut în mare mirare asupra așa numitei civilizațiuni, asupra minunilor nouelor științe, a literaturii și filosofiei, și fiindcă au taxat prea sus deosebirea între oamenii epocii noue și între oamenii vremilor vechi, credeau, că diferența cade în favorul oamenilor din epoca nouă. Cu ce zguduire vindecătoare explodau, ca bombe, paradoxele unui *Rousseau* în mij-

locul mulțimei! Spărgeau materiile opiniilor unilaterale, forțând elementele lor să se unească earăși într'un întreg, de o formă mai bună și compus din părțile mai multe.

Nu că doar' opiniile dominante ar fi fost peste tot mai mult îndepărtate de adevăr decât opiniile lui *Rousseau*; din contră, erau chiar mai aproape de adevăr, conțineau mai mult adevăr pozitiv și mai puține greșeli. Cu toate acestea, zăcea în învățăturile lui *Rousseau* și se scurgea în undele opiniilor, o însemnată sumă tocmai din adevărurile cari lipseau din opinia dominantă. Și acesta a fost desastrul, rămas după-ce s'au retras apele.

Valoarea superioară a simplității vieții; efectul enervant și demoralizător al mrejelor și al fățarniciei unei societăți artificiale, sânt noțiuni, cari nu mai lipsesc spiritelor culte, dela activitatea lui *Rousseau* încoace; și ele vor produce cu timpul eficacitatea ce le revine, deși au încă trebuință, — acum ca și atunci, — de o confirmare, de confirmarea prin fapte, căci vorbele acestui obiect 'și-au exhaustat puterea.

În politică a ajuns aproape frasă banală, că atât partidul ordinei și al stabilității, cât și partidul progresului,

sau al reformelor, conțin elemente necesare pentru starea sănătoasă a vieții politice, până atunci, până când unul sau altul dintre partide 'și-a lărgit într'atâta cercul vederilor spirituale, că poate fi partid de ordine și de progres deodată, partid care înțelege și știe să deosebească ce e prielnic conservării și ce trebuie continuat.

Fiecare din aceste moduri de vedere își trage folosul din manciătățile celeilalte partide; dar' în mare măsură numai opoziția partidei celeilalte face ca ambele partide să rămână între marginile prudenței și ale salubrității. — Câtă vreme nu sunt păreri favorabile pentru democrație sau aristocrație; pentru proprietate sau egalitate; pentru cooperare sau liberă acțiune emulatoare; pentru lux sau temperanță; pentru socialism sau individualism; pentru libertate sau stăpânire și pentru toate celelalte contraste existente în viața practică, cari nu pot fi exprimate cu egală libertate, și nu pot fi apărute cu talent și energie egală, — nu există ocașie, ca ambele elemente să-și primească dreptul lor. *O cumpănă trebuie să se urce, alta să cadă!*

În raporturile mari practice ale vieții, adevărul e o chestiune de împă-

care și unire a controverselor, atât de mult, că abia puțini, foarte puțini posed un spirit destul de larg și de imparțial, pentru a exopera mijlocirea în mod numai aproximativ corect, — ca lupta între certăreții inimici să n'aiba un procedeu dur.

Dacă într'una din chestiunile mari publice înșirate mai sus, una din cele două opinii are mai mare pretenție decât cealaltă de a fi nu numai tolerată, dar' și încurajată și spriginită, — această opinie e, care întemplantor într'un anumit timp, și la un anumit punct, *se află în minoritate*. E opinia, care reprezintă interesele *neglese* pentru timpul acesta; e partea din bunăstarea omenească, care se află în pericol de a fi scurtată în moștenirea sa legală.

Știm foarte bine, că în Englitera nu există intoleranță față de divergențele de păreri, în cele mai multe dintre întrebările acestea. Le înșir numai pentru a lămurii cu exemple date și multiple faptul general, că: așa cum e formată inteligența omului, *numai diversitatea părerilor poate să ofere ocazie adevărului ca să se afirme, de drept, în toate părțile*. Ori-unde s'ar găsi oameni, cari fac excepție cu privire la aparenta conformitate a lumii cu un oare-

care obiect, — e probabil, că cei altcum
cugetători, chiar și atunci când lumea
e în drept, vor ști să spună ceva demn
de a fi ascultat, și că *adevărul ar perde
dacă ei ar tăce*.

Se poate zice: »dar' unele principii
tradiționale, în special cele referitoare
la supremele și cele mai importante
obiecte, sînt mai mult decît jumătăți de
adevăruri! Morala creștinească d. e. con-
ține întregul adevăr asupra acestui obiect
și dacă cineva învață o morală, care se
abate dela aceasta, se află în totală ră-
tăcire«...

Fiindcă dintre toate casurile, în
praxă acesta e cel mai important, nu
va fi nici unul mai binevenit pentru a
dovedi regula generală. Dar' înainte de
a vorbi despre aceea-ce e, sau ce *nu* e
morala creștinească, ar fi de dorit să sta-
bilim, ce se înțelege adecă sub morala
creștinească?

Dacă avem să înțelegem *morala
noului testament*, trebuie să mă mir, cum
de cineva, a cărui știință despre morală
e scoasă din carte însași, poate presu-
pune, că e în stare să predice și să dea
o perfectă doctrină morală. Evangelia
se referă totdeauna la o morală *premer-
gătoare* și-și restrînge regulile la spe-
cialități, cari au să îmbunătățească mo-

rala aceasta din trecut, înlocuindu-’i valoarea cu alta mai înaltă, ulterioară. Afară de aceasta, se exprimă în cuvinte foarte generale, cari de multe-ori e imposibil să fie luate *ad literam* și posed mai curând facultatea impresionării *poetice* sau *retorice*, decât exactitatea *legislatorică*. N’a fost nici-odată posibil să scoți din cuvintele acestea o colecție de principii morale, fără a afla completarea lor în vechiul testament, adică: într’un sistem, care ce e drept, e lucrat mai cu temei, dar’ în multe privințe e dur, și calculat numai pe seama unui popor dur.

Paulus, un declarat inamic al acestui mod evreesc de a tălmăci doctrina măiestrului seu, și de a-’i acoperi scăderile, acceptează și el o morală premergătoare, aceea a *Grecilor* și a *Romanilor* și sfaturile sale date creștinilor, sânt în mare parte o aplicare la această morală, la aparență, aprobându-se chiar și sclăvia.

Ceea-ce se numește morală creștinească, — ar trebui însă să se numească mai curând morală teologică, — n’a fost opera lui *Christos* sau a *Apostolilor*, ci are o proveniență cu mult mai târzie; a fost încet zidită de biserica catolică din primele cinci secole, și cu toate-că celelalte biserici, precum și protestanții,

n'au primit-o cu indiferență — totuși a fost mai puțin modificată decum se aștepta.

În mare parte s'au mulțumit de fapt cu aceea, că au eliminat adaosele evului mediu, punând în locul lor fiecare sectă adaose nouă, aplicate la caracterul și tendințele sale. Că omenirea datorează mult acestei legi morale și primului seu învățător, eu voi fi cel din urmă care o voi pune la îndoială; dar' spun sincer și aceea, că în multe puncte însemnate, e imperfectă și unilaterală, și că dacă nu contribuiau ideile și sentimentele, cari nu o consfințesc, — la formarea vieții europene și a caracterului, — starea oamenilor ar fi cu mult mai rea decum e astăzi.

Morala, așa numită creștină, are cu totul caracterul unei *retrogradități*; e în mare parte numai *protest contra păgânismului*. Idealul ei e mai mult *negativ* decât *positiv*, mai de grabă *pasiv* decât *activ*, mai curând *inocență* decât *liberalitate*, mai mult o reținere *dela rău* decât o stăruință energică *spre bine*. În dogmele ei domnește (cum corect s'a observat) mai mult: »să nu faci«, — decât »să faci«. În indignarea ei asupra sensualității, a făcut idol din obicei, care căuta tot mai mult să se

înțeală cu legislatura. Ea stabilește speranța de a ajunge în cer și frica de iad, ca motive acomodată și decretate pentru o viață de virtute, — dar' cade cu aceasta adânc sub doctrinele cele mai bune din vechime și face tot posibilul, ca moralei omenești să-i dea un caracter, în esență independent, separând sentimentul de datorință al singuraticului, de interesele semenilor săi, într'atât, încât interesul propriu nu-l silește să țină seamă de ele. În esență e doctrina supunerii pasive; ordonează supunere tuturor superiorităților existente, cărora, e drept, că nu trebuie să ne supunem în mod activ, atunci când ordinele lor sânt contrare religiunii; cărora însă nu ne putem nici opune, cu atât mai puțin ne putem răsvrăți contra lor, fie răul ce ni-l fac ori-cât de mare.

Pe când între regulele moralei celor mai bune popoare păgâne, datorința față de stat ocupă un loc foarte neproportionat, ear' libertatea cuvenită ființei singuratice e restrânsă, — în morala curat creștinească abia 'i-se dă atenție acestei părți mari a datorinței, și abia se recunoaște.

Nu în noul testament, ci în *coran* găsim regula fundamentală că: »*domnitorul, care numește în slujbă pe cineva,*

pe când în țeara sa se găsia alt om mai acomodat pentru oficiul acesta, — păcătuește împotriva lui Dumnezeu și a țerei!»

Ori-cât de neînsemnată ar fi în legile noastre morale de astăzi recunoașterea ideii îndatoririi față de totalitate, — isvorul ei e de origine *grecească* și *romană*, nu creștină. Chiar și aceea-ce există în morala vieței private ca maritimie, nobleță, demnitate personală, își are isvorul în educațiunea curat omenească și nu în partea ei religioasă; și nici nu putea fi atinsă dintr'un punct mai înalt etic nici-odată, dacă valoarea singură, expres recunoscută a acestui punct etic era — supunerea.

Stau și eu tot atât de departe, ca ori-care altul, de afirmarea, că aceste manciți s'au lipit necesarmente de etica creștină ori-cum vor fi ele privite; sau că pretensiunile cele multe, legate de o perfectă doctrină morală, lor necorespunzătoare, nu s'ar împăca cu această stare de lucruri. Cu atât mai puțin aş pute afirma aceasta despre învățăturile și regulile lui *Christos*. Eu opinez, că sentențele lui *Christos* sînt cu totul aceea-ce, întru-cât cred eu că pot înțelege, aveau intenția să fie. Că sînt compatibile cu

ceea-ce cere o morală cuprinzătoare. Că tot ce are etica mai distins poate fi turnat în ele, fără a forța limba mai mult de cum au forțat-o toți cei-ce au dorit să derive de aici un sistem practic de viață.

Dar' e cu totul compatibil cu aceasta a crede, că ele conțin numai o parte din adevăr, că numai o parte trebuie să conțină; că multe elemente esențiale ale moralității supreme se află între lucrurile pentru cari, în sentențele transmise de întemeietorul creștinismului, nimic nu s'a prevăzut, și nici nu trebuia să fie prevăzut; lucruri cari au fost date cu totul la o parte în sistemul moral întemeiat din partea bisericii creștine pe baza acestor sentențe. Și fiindcă așa este, eu consider de mare greșală a nu te lăsa de încercarea de a căuta în doctrinele creștine regulile complete pentru felul nostru de viață, regulile pe cari întemeietorii lor voiau să le sfințească și întărească, dar' nu ni le-au putut da decât în parte.

Mai cred apoi că această teorie îngustă s'a prefăcut într'un serios rău practic, care aduce mari stricăciuni exercițiului moral și instruirii morale, pe cari atât de mulți devotați se încearcă acum să le promoveze. Tare mă tem,

că la încercarea de a modela spiritul și sentimentul, conform unui tip exclusiv religios, cu excluderea formularelor lumesti (cum am putè să le numim, în lipsa unei nomenclaturi mai potrivite), cari până aici sprigineau etica creștină, primind ceva din spiritul acesteia, și dând și ele eticei ceva din spiritul lor, — ar eși numai un tip de caracter josnic, respingător, servil, — născut gata în omul care se supune, nu-'i vorbă, voinței ce lui 'i-se pare a fi voința supremă, dar' care e incapabil a se ridica la concepția unei dumnezeiri supreme și a simpatiza cu ea. Eu cred că afară de legile morale, scoase exclusiv din izvoarele creștine, trebuie să existe și alte legi morale, pe lângă cele creștine, pentru a provoca o renaștere morală a omenirii; și că sistemul creștin nu formează abatere dela regula după care, fiind spiritul omenesc imperfect, — interesele adevărului pretind o diversitate de păreri.

Nu e urmare necesară, că oamenii nu se mai îngrijesc de adevărurile morale de pe vremea creștinismului, atunci când înceată de a le lăsa nebăgate în seamă pe cele necuprinse în creștinism. Un astfel de prejudiciu, sau greșeală, când se observă e totdeauna un rău.

Dar' e un rău de acelea, de cari nu putem spera să rămânem totdeauna scutiți, și în care trebuie să vedem prețul, plătit pentru un bun neprețuit. Trebuie să se protesteze în contra pretenșiunii exclusive, ridicată din partea unei părți din adevăr, de a fi considerată de adevăr întreg; și tocmai de ar face impulsul retrograd, ca protestatorii să fie din partea lor — nedrepti, unilateralitatea aceasta poate fi deplânsă, — dar' trebuie totuși tolerată. Dacă voesc creștinii să învețe pe păgâni cum au să fie drepti față de creștinism, trebuie să fie și ei drepti față de necredincioși. Nu s'a făcut nici un serviciu adevărului, prin aceea, că în fața celor-ce au cunoștință de istoria literaturii universale, se înegrește faptul cunoscut, că o mare parte din cele mai nobile și mai prețioase doctrine morale sânt opera, nu numai a bărbaților cari n'au cunoscut credința creștinească, ci și a bărbaților cari au cunoscut-o, dar' au respins-o.

Eu nu afirm, că folosirea nelimitată a libertății de a exprima ori-ce păreri posibile, ar pune capăt relelor, datorite ființei sectare, religioase sau politice. Despre ori-ce adevăr, spre care stăruiesc cu serioșitate oamenii cu facultăți mărginite, se poate presupune cu sigu-

ranță, că se afirmă, se înrădăcinează și se manifestă în mod multiplu, ca-și-cum nici n'ar mai fi în lume un alt adevăr, sau cel puțin nu unul, care ar pute să-l restrângă și discualifice pe acesta. Recunosc, că tendența tuturor opiniilor, de a se constitui în secte, nu se vindecă nici prin cea mai liberă discuțiune, ci prin aceasta de multe-ori chiar se potențează și se înveninează. Adevărul, care ar trebui să se afirme, dar' nu se afirmă, e cu atât mai violent dat înapoi, pentru-că e relevat de oameni, cari îi sînt considerați de inimi. Dar' nu e afacerea partisanilor pătimași, ci a *împrejurimei pacînice, nepreocupate, ca această ciocnire de idei să provoace un efect vindecător și salutar.*

Nu cearta violentă între părțile adevărului, ci tăcuta suprimare a jumătății adevărului e răul cel îngrozitor. Când oamenii sînt necesați să dea ascultare ambelor părți, — mai există speranță; abia atunci, când se dă atenție numai uneia dintre părți, se îngroașă rătăcirile și prejudiciile, ear' adevărul nu mai are eficacitatea unui adevăr, pentru-că exagerat fiind, *să prefacă în falsitate.* Și dat fiind, că sînt prea puține însușiri spirituale, mai rare ca facultatea judiciară, care aduce judecată inteligentă în-

tre două părți ale chestiunii, atunci când numai procurorul e prezent: adevărul numai atunci are prospecte de succes, când ori-care parte, ori-care opinie, în care e încorporată o fracțiune de adevăr, își are nu numai procurorul seu, ci și oameni cari îl ascultă.

Am recunoscut dar' necesitatea libertății opinării și a libertății exprimării opiniilor pentru prosperarea spirituală a omenirii, din patru motive diferite, pe cari le repetăm acum pe scurt:

Antâiu: dacă o opinie oare-care, e silită să tacă, poate fi adevărată, fiindcă nu o cunoaștem. Negarea ei înseamnă reclamarea infalibilității pe seama noastră.

Al doilea: cu toate-că opinia rețăcută e o rătăcire, ea poate conține totuși, cum se întâmplă de regulă, o parte de adevăr. Și dat fiind că opinia generală, sau predominantă, asupra unei chestiuni, foarte rar, sau nici-odată nu conține întregul adevăr: restul adevărului se poate scoate la iveală numai din ciocnirea ideilor puse față în față.

Al treilea: chiar și atunci, când opinia tradițională, nu numai că e adevărată, dar' cuprinde chiar întregul adevăr, ea va fi conservată, în cazul când

nu e admisibilă și nu se pune de fapt la cale o luptă vie și serioasă, ca un fel de prejudiciu din partea tuturor celor-ce au primit-o, cu prea puțină pricepere și sentiment pentru baza sa rațională.

Dar' nu numai atât, ci:

Al patrulea: însemnătatea doctrinei se află în pericol de a fi pierdută sau slăbită, de a fi despoiată de efectul vital ce-l are asupra caracterului și asupra modului de acțiune. Dogma se prefacă în simplă mărturisire formală, fără efect pentru tot ce e bun, și totuși, restrângând și împedcând dezvoltarea ori-cărei convingeri adevărate și simțite, născută din minte sau din experiență personală.

Înainte de a părăsi obiectul libertății opinărei, se cuvine să dăm oarecare atenție celor-ce zic că, libera exprimare a tuturor opiniilor ar pute fi permisă sub condiția ca să se facă *cu măsură*, și să nu treacă peste limitele unei discuțiuni cuviincioase.

Multe s'ar pute zice despre imposibilitatea stabilirei acestor limite acceptate; căci dacă ar fi determinantă pentru această stabilire ofensa adusă opiniei atacate, atunci, după părerea mea, experiența ne arată, că această ofensă e considerată de

existentă când *atacul e vehement și efice*, și că ori-ce contrar, care atacă cu putere, și pe care nu-l poți evita, — e considerat de un antagonist nemărginit, — atunci, când dovedește pentru cauză un sentiment puternic.

Deși din punct de vedere practic, aceasta ar fi o însemnată măsură, — ea se topește cu totul într'o obiecție cu mult mai principiară. Fără îndoială, că modul de a reprezenta o idee, chiar și când e adevărată, poate să fie obiectivat și supus unei aspre muștrări. Dar' principalele ofense de această natură sînt acelea, la cari o capacitate e aproape imposibilă, întru cât nu urmează din întemplantare o tradare proprie. Cele mai grele sînt: sfătoșile sofistice, suprimarea faptelor și a motivelor, falsa expunere a cauzei principale și restălmăcirea opiniei contrarului.

Dar' toate acestea, se comit, în cazul cel mai rău, în cea mai perfectă bună credință din partea persoanelor cari nu trec de nepricepute sau de nestatornice și în multe alte privințe nici nu merită să fie considerate ca atari, așa, că foarte rar e posibil să numești expunerea falsă, pe basa motivelor suficiente, și în conștiință, moralicește culpabilă. Cu atît mai puțin s'ar putè considera îndreptă-

țită *legea* ca să intervină în acest sistem de discuție rău condusă.

Cu privire la ceea-ce trece de *vorbă nelimitată*: grobianitatea, sarcasmul, atacuri personale și alte asemenea lucruri, reprobarea-folosirii astorfel de arme ar merita simpatia noastră cu mult mai mult atunci, când s'ar face odată propunerea, ca ele să fie egal interzise ambelor părți. Dar' se cere numai, ca folosirea să fie interzisă în contra opiniilor predominante, ear' în contra celorlalte opinii nu numai că se pot folosi fără reprobare generală, ci cel-ce le folosește este chiar *preamărit pentru zelul manifestat și indignarea îndreptățită*.

Ori-care ar fi urmarea rea a folosirii acestor arme, cel mai mare rău se arată atunci când se întrebuintează în contra unei relative neputințe de apărare, și ori-ce avantaj urît ar câștiga opinia pe calea aceasta, — avantajul vine pus exclusiv la activul opiniei tradiționale.

Cea mai mare ofensă de natura aceasta, care se poate comite în schimbul de cuvinte, este aceea, când contrarul e persecutat ca om *rău și imoral*.

Astorfel de calumnii, sînt în special expuși reprezentanții ideilor neplăcute, pentru-că, în genere, ei sînt puțini la

număr, și sînt lipsiți de influență, și ni-
meni nu se interesează, afară de ei în-
șiși, ca să li-se facă dreptate. Arma acea-
sta însă, potrivit naturei lucrului, e de-
negată celor-ce atacă opinia predomi-
nantă. Siguranța lor proprie le interzice
folosirea acestei arme, și tocmai de ar
putè-o folosi, aceasta s'ar face numai în
detrimentul cauzei lor proprii.

De regulă opiniile cari sînt con-
trare opiniilor tradiționale, pot să stră-
bată la urechile mulțimei numai prin
moderațiune studiată în exprimare și
prin evitarea cea mai precaută a ofensă-
rilor inoportune. *Dela aceasta nu trebuie
să se abată nici în cel mai mic grad,
dacă voesc să nu peardă din teren.*

Și, invers, nemărginitele învinovă-
tiri din partea opiniei predominante,
sperie și rețin într'adevăr pe oameni dela
acceptarea opiniei contrare și dela acor-
darea unei atenții mărturisitorilor ei.

În interesul adevărului și al drep-
tăței, e dar' mult mai important a îm-
pedeca *aici* folosirea limbajului ofensă-
tor, ear' nu *acolo*; și dacă d. e. ar fi ne-
cesară o alegere, atacurile aspre pentru
înfrînarea necredinței ar fi mult mai opor-
tune decât atacurile în contra religiei.

Evident e însă, că legea și autori-
tatea n'au să se amestece nici *acolo*, nici

aici; pe când opinia publică are să-și formeze judecata conform împrejurărilor casului singuratic, condamnând pe fiecare, — fie convingerea omului pe oricare parte, — a cărui apărare dovedește lipsă de sinceritate, maliție, fățarnicie sau intoleranță față de sentimente.

Dar' să nu caute nimeni vițiurile aceste numai pe partea care îi este opusă în chestie, ci să deo onoarea fiecăruia, — meritată de ori-ce părere ar fi, — care posedo destulă paciență de a vedo și de a stabili în mod onest, ce însemnătate au de fapt contrarii sei și opiniile lor; care nu exagerează nimic în desavantajul acestora, nu retace ceea-ce cântărește, sau probabil ar puto cântări — în favorul lor.

*Aceasta e adevărata moralitate în schimbul public al ideilor, și deși ea se calcă de multe-ori, eu am părerea fericită, că sânt mulți contrarii de idei cari o respectă în măsură întinsă, și că sânt și mai mulți, cari *plutesc conștientios spre ea.**

III.

Individualitatea ca unul din elementele prosperităţii.

Acestea sînt motivele, cari impun, ca fiinţa omenească să-şi formeze liberă ideile şi să-şi exprime ideile fără rezervă; şi *acestea* sînt urmările cu influenţe stricăcioase asupra naturei *spirituale*, ear' prin aceasta şi asupra naturei *morale* a omului, atunci când libertatea nu se acordă, sau în contra opririi nu se afirmă.

Să cercetăm înainte de toate, dacă aceleaşi motive nu cer, ca oamenii să lucreze liber, conform ideilor lor; să-şi introducă ideile în viaţă, fără a fi împedecaţi, fiziceşte sau moraliceşte, din partea semenilor lor, câtă vreme aceasta se întîmplă pe socoteala şi primejdia lor proprie.

Nimenea nu pretinde, ca acţiunile să fie tot atât de libere ca şi ideile. Din contră, chiar şi ideile perd din inviolabilitatea lor, atunci, când împrejurările în cari sînt exprimate, sînt de natură

a da un anumit îndemn la comiterea de fapte rele. Ideea, că negustorii de cereale fac ca săracii să rabde foame, sau, că proprietatea e hojție, are se rămână neatinsă câtă vreme își face simplu numai cursul prin presă. Dar' poate fi cu drept cuvânt pedepsită atunci, când se comunică cu graiu viu unei mulțimi iritate, adunată înaintea casei unui negustor de cereale, sau atunci, când se împărtășește plebei prin foi volante.

Ori-ce fel de acțiune, care, fără motiv justificabil, aduce altuia păgubire, poate să fie, ear' în casuri mai însemnate *trebue*, să fie supravegheat în modul cel mai hotărît, din partea sentimentelor cari îi sînt nefavorabile, ear' în cas de necesitate, chiar prin o intervenire activă a omenirei. *Trebue* răstrînsă libertatea ființei singuratice întru atît, ca ea să nu devină sarcină pentru alții.

Cînd însă individul nu supără pe nimeni cu ceea-ce-l privește numai pe el; ear' în afaceri, cari îl privesc numai pe el însuși, lucrează conform afecțiunilor și aprecierilor sale proprii: aceleași motive, cari pledează pentru libertatea ideilor, dovedesc, că *trebue* să 'i-se permită, fără nici o neplăcere, și punerea în praxă a ideilor sale, pe socoteala proprie.

Că oamenii nu sînt infalibili; că adevărurile lor sînt în mare parte numai *jumătăți de adevăruri*; că o egalitate de vederi n'ar fi de dorit, — întrucât ea nu e rezultatul unei comparațiuni perfecte și libere cu opiniile contrare; și că diversitatea de idei nu e vre-un rău, ci servește spre bine, pînă atunci, pînă când oamenii vor fi mai capabili, ca acum, în a recunoaște toate părțile adevărului: toate acestea sînt principii, cari nu pot fi aplicate în măsură *mai mică* asupra acțiunilor oamenilor, decît asupra ideilor lor.

Tot așa cum e oportun, ca în starea imperfectă a oamenilor, să existe diferite opinii, e de folos și aceea, ca să se facă diferite încercări de traiu, pentru-ca deosebitelor caractere să li-se permită teren liber, — fără a fi nedrepte față cu altele, — și pentru-ca valoarea diferitelor moduri de vieată să se probeze în mod practic, când cineva voește să facă încercare cu ele.

Scurt, e de dorit, ca în chestiuni, cari nu ating în prima linie pe alții, *individualitatea să fie lăsată în grija sa proprie*.

Acolo, unde nu propriul caracter, ci moștenirea sau obiceiurile altor oameni servesc ca regulă de vieată, lip-

seşte una din principalele părţi ale fericirii omeneşti; şi lipseşte *adeverata parte principală a progresului personal şi social.*

Cea mai mare dificultate în afirmarea acestui principiu, nu zace în aprecierea mijloacelor pentru scopul acceptat, ci în indiferenţa oamenilor, în general, faţă de scopul însuşi. Dacă ar simţi omul, că dezvoltarea individualităţii e una din condiţiile principale ale prosperărei; că nu numai e element coordinat a tot ce se exprimă în cuvintele: civilisaţie, instrucţie, educaţie, cultură, — dar' necesarmente, formează chiar o parte şi o condiţie a acestora: n'ar exista nici o primejdie că libertatea ar pute fi despreţuită, ear' stabilirea limitelor între libertate şi între supravegherea socială, n'ar întimpina nici o greutate extraordinară.

Dar' răul e, că modul obicînit de cugetare, abia recunoaşte în primordialitatea individuală un ce de valoare internă, sau un ce care merită atenţie în dragul seu propriu.

Majoritatea e mulţumită cu starea omenirei aşa cum e ea (pentru-că majoritatea a făcut să fie aşa cum e), şi nici nu poate înţelege, cum de nu poate fi bună această stare pentru ori-cine;

și ce e mai mult: primordialitatea nici nu face parte din idealul celor-ce compun majoritatea reformatorilor moralei și ai societății, ci mai curând e privită cu jalusie de o pedecă supărăcioasă, — poate chiar rebelă, — în acceptarea generală a ideilor, pe cari acești reformatori, conform judecății lor proprii, le țin de cele mai bune pentru omenire.

Puține persoane, — în afară de Germania, — înțeleg însemnătatea teoriei pe care distinsul învățat și politician Wilhelm de *Humboldt* 'și-a ales-o ca obiect de tratare, că: »adevăratul scop al omului nu e acela pe care-l prescriu afecțiunile schimbăcioase, ci acela pe care-l prescrie mintea, în veci neschimbăcioasă: *suprema și cea mai proporționată formațiune a puterilor sale într'un întreg*«, — că prin urmare, obiectul »pentru care are să lupte vecinic omul singuratic, și pe care nu-l poate lăsa din vedere cel-ce vrea să influențeze asupra omului, e: *particularitatea forței și a educațiunei*«, — că particularitatea aceasta are două recerințe: »*libertatea și diversitatea de situații*« — și că din unirea acestora, se naște: »*forța individuală și variata diversitate*«, — cari, împreunate la olaltă, dau: »*originalitatea*«.

Ori-cât de puțin ar fi însă inițiată mulțimea în o doctrină ca a lui *Humboldt*, și ori-cât de surprinzător ar fi pentru ea să-și vadă individualitatea atât de sus taxată: nu trebuie să uităm totuși, că diversitatea de idei poate exista numai în măsura aceasta.

Nimeni nu-și închipue un fel de viață excelentă așa, ca oamenii să n'aibă alta de lucru, decât să se imiteze reciproc.

Nimeni nu va afirma, că oamenii n'au să asculte, în modul lor de viață și în celelalte afaceri ale buneii stări, cari îi ating pe ei înșiși, de influența judecății lor proprii sau a caracterului lor personal.

De altă parte, ar fi nerozie a afirma, că oamenii ar trebui să trăească așa ca-și-cum nu era nimic cunoscut în lume înainte de a vedea ei lumina zilei; ca-și-cum experiența n'ar fi făcut nimic până acum, pentru a demonstra, că un mod de viațuire sau un fel de traiu, are preferință înaintea celuilalt.

Nimeni nu neagă, că oamenii se instruează și se exerciază în aceste lucruri din tinerețe, pentru-ca rezultatele asigurate să fie cunoscute și de folos experienței omenești.

E însă de ântâietatea și de poziția acomodată a ființei omenești, ca ea

ajunsă la facultate matură, să folosească și să aplice experiența, în felul seu propriu. E chestia omului, ca să descopere, *care parte* din experiențele moștenite poate fi adaptată împrejurărilor și caracterului seu propriu. Moștenirea și moravurile altora, sînt, pînă la un anumit punct, dovadă despre aceea, la ce 'i-a învățat experiența pe ei înșiși, dovadă presumpțivă, care ca atare merită atenție.

Dar', *ântăiu*: experiența lor poate fi prea mărginită, sau poate ei nici n'au înțeles-o corect.

A doua: tălmăcirea experienței lor, poate fi corectă, dar' nu e aplicabilă la alții. Obicînuințele sînt numai pentru împrejurările normale și pentru caracterele comune, — și numai împrejurările și caracterele altora sînt neobicînuite.

A treia: cu toate-că obiçnuințele acestea, pot fi ca atari, bune și potrivite pentru alții, aplicarea obiceiului, *numai ca obicei*, nu va produce și nu va desvolta însușiri, pe cari le creează talentul de distingere al ființei omenești.

Facultățile omenești: de a concepe, de a judeca, de a compara, facultatea producțiunei spirituale, și chiar și a înțaietăței morale, — se exerciază numai

atunci, când alegerea e lăsată în grija omului.

Cel-ce face ceva, pentru-că așa e obiceiul, — nu alege. Nu ajunge la dexteritatea de a deosebî sau de a-și dorî ceva ce e — *mai bun*. Forțele spirituale și morale se îmbunătățesc, — ca și cele corporale, — numai prin folosire. Când face omul ceva, numai pentru-că și alții fac așa, 'i-se vor exercia facultățile tot atât de puțin, ca atunci, când crede în ceva, numai pentru-că și alții cred.

Atunci, când motivele unei opinii n'au efect convingător asupra inteligenței proprii a omului, prin acceptarea opiniei, nu că 'i-se întărește, dar' chiar 'i-se slăbește inteligența!

Și când motoarele unui mod de acțiune, nu stau în consonanță cu sentimentul propriu și cu caracterul propriu (unde afecțiunea și drepturile altora nu vin luate în seamă), sentimentele și caracterul devin prin aceasta cu mult mai lăncede și mai tîmpite, în loc să devină mai agere și mai puternice.

Cel-ce lasă în grija lumii, sau a împrejurimei sale, să-'i prescrie planul vieții, n'are trebuință de altă facultate, decât de cea măimuțarească a — *imitării!*

Cel-ce-și face singur planul: pune în aplicare toate facultățile sale! Trebuie să facă us de talentul observatoric, pentru a vedea; de minte și de facultatea de a judeca, pentru a precumpeni; de activitate, pentru a aduna material pe seama hotărîrii; de circumspecție, pentru a se decide; și după-ce s'a decis, de statornicie și de stăpânirea de sine, pentru a ține la hotărîrea premeditată. Și însușirile acestea le folosește și le exerciază omul în proporție cu mărimea bunei sale stări, stabilită de judecata și de sentimentul seu.

E posibil, ca omul să fie condus pe cale adevărată, și să fie cruțat de perderi, chiar și fără a le observa toate acestea. Dar' atunci ce valoare echivalentă ar avea el ca ființă omenească?

În faptă, e de importanță nu numai aceea *ce fac* oamenii, ci și aceea ce fel de oameni sînt cei-ce fac ceva.

Între operele omenirii, la a căror perfecționare și ornamentare ia parte de drept viața omenească, e omul însuși negreșit opera de cea mai înaltă însemnătate. Presupunînd, că ar fi posibil să se clădească case, să se samene și se cere ogoarele, să se ducă răsboaie, să se poarte procese, ba chiar și să se construiască biserici și să se rostească ru-

găciuni în ele prin aplicarea de mașine-automate, în formă omenească: totuși s'ar constata o însemnată pierdere, chiar și numai la schimbarea acestor automate, față de bărbații și femeile cari locuiesc astăzi părțile mai civilizate ale lumii, și cari sînt numai meschine exemple despre ceea-ce *poate și vrea* natura să producă.

Natura omenească nu e mașină, construită după un anumit model, pe care o putem face să execute o muncă bine precisată înainte; ci e pom, care vrea să crească și să se desvoalte în toate direcțiile, amăsurat tendențelor forței interioare, care îi inspiră viața.

Probabil, se va concede, că e de dorit, ca oamenii să-și exercieze mintea, și că o imitare prudentă a obiceiului, sau, la ocazie, chiar și o abatere prudentă dela obicei, e mai bună decât o alipire oarbă, curat mecanică.

Până la o anumită extindere se concede, că mintea trebuie să fie a noastră proprie; dar' nu tot așa de ușor se concede, că dorințele și impulsurile noastre, trebuie să fie earăși ale noastre proprii; sau, că posesia impulsurilor proprii, de o oare-care tărie, ar aduce altceva decât primejdie și ispită.

Dorințele și încercările însă, formează și ele o parte din ființa perfectă

omenească, tot așa ca și credința și înfrînarea; ear' impulsurile tari, sînt numai atunci periculoase, cînd n'au echilibru potrivit, cînd partea cu scopurile și afecțiunile e bine dezvoltată, pe cînd cealaltă parte care trebuie să stea egal în cumpănă cu ea, e slabă și rămasă în neactivitate.

Răul nu se naște pentru-că dorințele omului sînt mai tari, ci pentru-că *conștiința omului e slabă.*

Nu există legătură naturală între impulsurile tari și între conștiința slabă. Legătura naturală e pe partea cealaltă. A zice, că dorințele și sentimentele omului cutare, sînt mai tari și mai variate decît ale celuiialt, însemnează numai că: cutare posedă mai multă materie brută din natura omenească, și de aceea, e capabil, *poate*, să facă mult rău, — dar' *sigur* că e capabil să facă și mai mult *bine.*

Impulsurile tari nu sînt decît un alt nume pentru *energie.*

Energia poate fi folosită pentru a face rău; dar' o natură energică, poate face totdeauna mai mult bine decît una trîndavă, neactivă. Cei-ce au sentimentul natural cel mai dezvoltat, sînt totdeauna aceia, a căror sentimente formate se pot întări *mai* mult. Aceleași sus-

ceptibilități puternice, cari fac ca impulsurile personale să fie vii și pline de putere, sînt și izvorul din care se naște iubirea cea mai pasionată pentru virtute, și cea mai serioasă stăpînire de sine.

Conservarea acestor impulsuri este aceea, ce face ca societatea să-și împlinească datorința, precum și interesele să-și-le apere, ear' nu *respingerea* materialului, din care se fac eroii numai din motivul, că societatea nu știe cum să-i formeze!

Despre omul, care-și are dorințele și impulsurile proprii; care e expresia naturei sale proprii, așa cum s'a dezvoltat ea și s'a modificat din îngrijire proprie: se zice că *are caracter*.

Cel-ce nu poate zice, că dorințele și impulsurile sale, sînt cu adevărat impulsurile sale proprii, n'are caracter, tot așa cum n'are caracter mașina de aburi.

Dacă impulsurile nu numai că sînt ale sale proprii, ci mai stau încă și sub stăpînirea unei voințe tari, se zice că omul are *un caracter energetic*.

Cel-ce crede, că individualitatea dorințelor și a impulsurilor nu trebuie încurajată în dezvoltarea sa, trebuie să afirme, că societatea n'are trebuință de naturi tari, că societatea nu devine

mai bună când câștigă multe persoane cu caractere pronunțate, și că o cantitate de energie prea peste măsură mijlocie nu trebuie dorită.

Într'o oare-care stare de mai nainte a societății, aceste forțe au trecut, verosimil, *peste* puterea societății, ca să mai poată fi conduse și controlate de societate.

Era o vreme, în care acest element de primordialitate și individualitate, exista în abundență, ear' principiul social avea să poarte luptă grea cu el! Greutatea era pe atunci, că oameni, robusti la trup și spirit, cum s'ar pute aduce acolo, ca să se supună regulelor cari au să controleze impulsurile lor? Pentru a învinge greutatea aceasta, legea și disciplina — ca în luptele Papilor contra împăraților — 'și-au exerciat puterea asupra întregului om, reclamându-și dreptul de control asupra întregii sale vieți, pentru a avè sub pază caracterul seu, — căci societatea nu aflase alt mijloc suficient pentru a-și pute păstra chemarea.

Dar' societatea a câștigat prin aceasta o putere mult prea mare asupra individualității, și primejdia care amenință natura omenească nu mai e abundența, ci *lipsa* de impulsuri și afecțiuni personale.

Raporturile s'au schimbat mult de atunci, când pasiunea celor-ce erau tari prin poziția și capacitatea lor personală se afla în stare de continuă revoltă contra legii și a ordinii, și trebuia înfrînată cu cea mai mare asprime pentru a face oamenilor posibilă — în cadrul lor — o viațuire cât de cât sigură.

În zilele noastre, trăește fiecare, dela clasa cea mai înaltă până la cea mai inferioară a societății, *sub ochii unei censuri dușmănoase și temute.*

Nu numai în ceea-ce privește pe alții, ci și în ce-'l privește numai pe el, individul sau familia nu întrebă: »ce se prefer?« sau: »ce ar fi mai potrivit caracterului meu, capabilității mele?« sau: »cum ar putè câștiga în mine teren liber de dezvoltare și de propășire ceea-ce e *mai bun și mai sublim*«...

Din contră, toți se întrebă așa: »ce e mai potrivit cu poziția mea?« sau: »ce fac de regulă oameni de poziția mea și în împrejurările mele?« ori apoi, ce e și mai rău: »ce fac de regulă oamenii, cari se află în poziție mai înaltă și în raporturi mai bune decât noi?«

Nu vreau se zic cu aceasta, că ei aleg ceea-ce e *obiceiu*, în loc să urmeze afecțiunii lor proprii. Nici nu se întemplă ca ei să aibă o afecțiune care să nu fie *obiceiu*.

Astfel se aruncă în jug spiritul însuși. Chiar și în ceea-ce fac oamenii pentru plăcerea lor, se ia în considerare, înainte de toate, *uniformitatea*. Ei iubesc în masse. Aleg simplu ceea-ce este de făcut. Particularitatea gustului, particularitatea în purtare, — e egal urgentă ca și crima. Naturei lor proprii ei nu urmează, până atunci, până n'au o natură proprie, căreia s'e-i poată urma. Facultățile lor omenești se usucă și se nimicesc. Oamenii devin incapabili pentru exprimarea dorințelor mai viguroase, sau pentru plăcerile înăscute, și sînt de regulă lipsiți de opinii și sentimente înăscute, — sau proprii.

Aceasta e deci, sau nu e aceasta starea dorită a naturei omenești?...

După doctrina lui Calvin, — e *aceasta*.

După doctrina lui Calvin, voința proprie e păcatul strămoșesc al omului. Tot ce e bun, și de ce e capabil omul, se preface în supunere.

— »Tu n'ai drept de alegere! Tu trebuie să faci *așa* și nu altcum. Tot ce nu e datorință — e păcat! Natura omenească e stricată până în rădăcină, prin urmare, nu este mîntuire, decât numai după uciderea ei«...

Pentru cel-ce crede în această intuiție de vieată, nimicirea facultăților, însușirilor și sensibilităților omenești, nu e nici un rău. Omul n'are trebuință de altă facultate decât de aceea, de a se supune voinței dumnezeești. Și e mai bine pentru el dacă-'i lipsesc toate facultățile, decât să folosească chiar și numai una din ele pentru un alt scop, și nu pentru executarea eficace a acestei pretinse voințe.

Aceasta e doctrina lui Calvin. Într'o formă mai atenuată, îi aparțin mulți și dintre necalviniști. Această atenuanță consistă în faptul, că presumpției voințe dumnezeești 'i-se dă un înțeles mai puțin *aschetic*; că oamenii *pot* să satisfacă unor afecțiuni proprii, natural însă că nu în modul cum *lor* le-ar plăce mai bine, ci pe calea supunerii, adică: pe calea prescrisă de autoritate, și sub condiția necesară a casului, — același pentru toate!

Sub o oare-care formă, atât de înșelătoare, există acum o afecțiune mare pentru această îngustă intuiție de vieată și pentru tipul favorizat, supus și uscat al caracterului omenesc. Mulți cred, fără îndoială cu toată sinceritatea, că astfel de ființe omenești, *mutilate și pitice*, corespund determinării creato-

ruului, tot așa precum mulți erau de părerea, că arborii sînt mult mai frumoși, dacă se taie în trunchiuri, sau se scobesc în formă de figuri animalice, decât dacă se lasă în forma lor naturală.

Dacă însă credința, că omul a fost plăsmuit de o ființă *bună*, formează o parte din religiune, atunci corăspunde mult mai bine acestei credințe ideea, că *ființa bună* ne-a dat toate facultățile omenești pentru-ca să fie îngrijite și dezvoltate, ear' nu stîrpite și corupte; și că ființa aceasta *bună* se bucură totdeauna, când vede că făpturile sale se apropie de concepția ideală întrupată în ele, când vede că își înmulțesc facultățile de a înțelege, de a fi active, de a se delecta.

Mai există și un alt tip, — divergent de cel calvinist, — al perfecției omenești: concepția, după care, omenirea, conform naturei sale, are și un alt scop decât acela de a fi negată.

»*Afirmarea proprie păgână*« e unul din elementele valoarei omenești, tot așa ca și »*abnegația creștină*«.

Există un ideal grecesc de dezvoltare proprie, cu care se amestecă idealul platonice și creștinesc de stăpînire de sine, fără însă a se contopi.

Ar fi mai bine să fii un *John Knox*, decât un *Alcibiades*; mult mai bine însă să fii un *Pericles*.

De am avè însă un *Pericles* în zilele noastre, sigur că nu 'i-ar lipsi nici avantajile, pe cari le avea un *John Knox*.

Ființa omenească devine obiect nobil și frumos de apreciere, nu prin aceea, că tot ce e individual în ea se preface într'o uniformitate, ci prin îngrijirea și acvirarea ei, între limitele puse altora, din partea dreptului și a intereselor. Și precum ori-ce operă poartă caracterul întemeietorului, tot așa, prin același procedeu, devine și viața omenească bogată, variată, vioaie; acoardă mijloace însemnate și multe pe seama ideilor înalte și a sentimentelor înălțătoare, și întărește legăturile, cari leagă pe individ de rassă, ridicând imens de mult valoarea apartinerii sale la rassă.

Valoarea omului, pentru sine însuși, se ridică în raport cu desvoltarea individualității sale, prin urmare, pentru alții omul poate să aibă o valoare și mai mare. În existența sa proprie, există o abundență mai mare de viață, și acolo, unde unitățile au mai multă viață, există mai mult și din materia din care unitățile sânt compuse.

Forța nu poate fi evitată, întru-cât ea e necesară pentru a reține exemplarele mai viguroase ale naturei ome-nești dela o amestecare în drepturile altora; dar' în schimb, se dă o reboni-ficare abundentă cu privire la desvol-tarea omenească. Mijloacele de desvol-tare, pe cari le perde singuraticul atunci, când e împedecat să-'și satisfacă afec-țiunile, în detrimentul altora, — le câ-știgă de fapt în contul desvoltării altor oameni. Chiar și pentru sine însuși, există o rebonificare perfectă, în des-voltarea ameliorată a părții *sociale* din natura sa, provocată de restrângerea părții *proprii* din natură.

Pentru a vedè aplicate regulele aspre ale dreptăței în afacerile altora omul trebuie să-'și desvoalte toate senti-mentele și facultățile cari au de obiect binele altora. Dar' în chestiuni, cari nu ating binele altora, unde restrângerea se face numai pentru a pricinui neplăcere, — omul nu desvoaltă nimic prețios, afară de puterea caracterului, care se lipește de rezistența contra restrângerei.

Dacă se concede aceasta, fără opu-nere, natura omenească slăbește și lân-cezește!

Dacă ar fi, ca fiecare natură ome-nească să aibă spațiul seu liber, e esen-

țial, ca persoanele diferite să aibă voie a duce diferite moduri de viață. În proporția, în care s'a exerciat libertatea aceasta într'o epocă, aceasta a rămas remarcabilă pentru posteritate. Nici despotismul nu poate produce eficacitatea, extrem de condamnabilă, câtă vreme mai există individualități; și tot ceea-ce subjugă individualitatea, *e despotism*, numească-se ori-cum, fie prezentat chiar ca voință dumnezească, sau ca poruncă omenească.

După-ce am demonstrat, că individualitatea e egală cu desvoltarea, și că îngrijirea individualității produce, sau *poate* produce ființe omenești bine desvoltate, — ași putè să-mi termin motivarea.

Căci ce s'ar putè *mai mult*, sau *mai bine* spune, despre o oare-care stare a afacerilor omenești, decât aceea, că aduce ființele omenești în apropiere de ce poate fi mai bun?

Sau, ce s'ar putè *mai rău* spune despre împedecarea binelui, decât aceea că împedecă această apropiere?

Fără îndoială însă, că contemplațiunile acestea nu sânt suficiente pentru a convinge pe cei-ce au mai mare trebuință de convingere.

Mai departe, e necesar a demonstra, că ființele omenești desvoltate, sânt de

oare-care folos celor nedesvoltate; și e necesar a arăta, că cel-ce nu dorește libertatea, și nu voește s'o primească, — ca recompensă pentru aceea, că alții pot să se folosească de ea, neîmpedecați de nimeni, poate să fie remunerat într'un mod oare-care, *deobligător*.

Înainte de toate ași voi să-'i fac să priceapă, că e posibil să poată învăța ceva dela ceialalți.

Nimeni nu va nega, că primordialitatea e un element prețios în afacerile omenești.

Totdeauna se cer oameni noi, cari nu numai să descopere adevăruri nouă, sau să arete cum adevărurile de odinioară nu mai pot fi considerate de adevăruri, ci cari dau totodată și exemplu, cum trebuie luată o direcție nouă, pentru un mod de acțiune mai luminat, de mai bun gust și de mai bun rost în viața omenească. Aceasta nu poate forma obiect de discuție pentru cel-ce nu crede că lumea a ajuns, în toate ale sale, la perfecție.

E adevărat, nu toți sînt în stare să realizeze bunăstarea aceasta în măsură egală; în raport cu totalitatea, sînt puțini aceia, a căror încercare ar da o îmbunătățire a praxei existente, — dacă ea ar fi acceptată de ceialalți. Dar' to-

tuși, *acești pușini sînt sarea pămîntului*; fără ei, viața omenească s'ar preface într'o mocirlă stătătoare.

Nu numai că ei sînt aceia, cari introduc inovațiuni bune, — ci ei sînt și aceia, cari conservă în viață, *aceea-ce e viața*.

Ar fi oare superfluă mintea omenească, dacă n'ar mai fi nimic nou de creat? Ar fi înțeleptesc lucru, dacă cei-ce fac *aceea-ce* făceau bătrânii, ar uita de ce fac așa și ar face tot ce fac, nu ca ființe omenești, ci ca figuri animalice?

În cele mai bune convingeri și în exercițiul practic, există numai o afecțiune, care e prea mare, *aceea de a trece în — mecanism*; și de n'ar fi șiruri lungi de persoane, a căror primordialitate repetită n'ar împedea prefacerea acestor motive de convingere și exercițiu în simplă tradițiune: materia aceasta moartă n'ar pute să reziste nici celei mai mici sguđuituri pusă la cale de ceva cu adevărat viețuitor, și n'ar mai fi nici un motiv, de ce să nu se stîngă civilizația, ca pe vremea împărăției bizantine.

Natural, că oamenii geniali sînt și rămân totdeauna în mică minoritate; dar' pentru a-i avè în genere, *trebuie să cultivăm ogorul din care se nasc!*

Geniul numai în atmosfera libertății poate espira liber.

Oamenii geniali sînt »*ex vi termini*« mai individuali ca alți oameni; prin urmare, sînt mai puțin capabili să se supună, fără urmări păgubitoare, uneia dintre puținele forme, pe cari le are societatea formată, pentru a dispensa pe membrii sei de sarcina unei proprii formațiuni de caracter. Dacă din sfială se lasă a fi forțați în una din formele acestea, și în consecință, toate părțile lor, cari apăsate fiind, nu se pot desvolta, rămân nedesvoltate: societatea va ave prea puțin folos de genialitatea lor. Dacă sînt însă de un caracter viguros, și rup lanțurile: societatea, după-ce nu a reușit să-și reducă la mediocritate, îi va numi, cu față serioasă, »*sēlbatici*«, »*turbați*« și altele. E același lucru cași-când ne-am plînge, că Niagara nu se scurge lin, între malurile sale, ca alte rîuri.

Când insist, în mod atît de pronunțat, pe lângă însemnătatea genialității, și pe lângă necesitatea ca geniul să se desvoalte liber în cugetare și în acțiune, — sînt conștîu, că nimenea nu va contesta, în teorie, părerea mea; dar' știu și aceea, că în praxă, aproape toți, sînt contra ei, într'un mod de tît indiferent.

Genialitatea e considerată de un lucru prea frumos, când e vorba de o poezie succasă sau de un tablou excellent. Dar' luată în adevăratul ei înțeles, ca primordialitate a cugetării și a acțiunii, — toți își gândesc în sine, că și fără de ea putem exista foarte bine, deși nimenea nu va zice, că genialitatea ar fi ceva ce nu trebuie admirat.

Durere, părerea aceasta e prea naturală, pentru a ne pute mira de ea. *Originalitatea* e singurul lucru al cărui folos nu-l pot simți spiritele *neoriginale*. Nu pot înțelege, ce ar pute să ese de aci — pentru ele? Și cum să înțelege? Căci de ar pute înțelege, n'ar mai fi originalitate.

Primul serviciu pe care-l face genialitatea, este, că deschide ochii acestor spirite îndoielnice. De a reușit, li-s'a dat ocașie acestor spirite să poată deveni și ele originale.

Până atunci însă, aducându-și aminte că nimic nu s'a făcut, fără-ca cineva să fi pus mai *ântâiu* mâna pe lucru, și că întregul »bine« existent, e rodul originalității, — să fie aceste spirite destul de modeste și să creadă, că originalitatea tot mai are destul de lucru și că ele înșile au cu atât mai mare trebuință de originalitate, cu cât sunt mai puțin conștiente de lipsa ei.

Ori-ce omaj s'ar aduce superiorității, — adevărate sau condiționate, — spirituale, privind lucrurile cu ochi limpezi, vom vedè, că afecțiunea generală a lucrurilor stăruiește, ca mediocritatea să primească tot mai mare putere asupra omenirii.

În anticitate, în evul mediu, și întrucâtva chiar și în zilele tranzițiunii dela feudalism la starea din present, individualitatea a fost *în* și *pentru* sine o putere, chiar o însemnată putere, atunci, când era împreunată cu talent mare și cu înaltă poziție socială. Astăzi singularității se perd în mulțime. În politică e aproape trivialitate să zici că opinia publică stăpânește astăzi lumea. Singura putere, care merită acest nume, e: *mulțimea* și *guvernele*, — aceste din urmă, fiindcă sânt organ al afecțiunilor și al instinctelor mulțimei. Aceasta se poate spune despre raporturile morale și sociale ale vieții private, tot așa ca și despre acțiunile publice.

Nu pretutindenea e același public, a cărui opinie trece de *opinie publică*. În America e întreaga populație albă, — în Englitera e, cu deosebire, clasa mijlocie. Dar' totdeauna e o mulțime, adecă o mediocritate, adunată grămadă. Și ceea-ce formează inovația cea mai

mare este, că mulțimea nu-și mai împrumută opinia dela demnitarii bisericeii sau ai statului, ci dela *recunoscuții ei conducători* sau *din cărți*. În locul mulțimei cugetă oameni, aproape egali acesteia, cari, sub influența momentului, *comunică cu mulțimea prin ziare, sau vorbesc în numele mulțimei*.

Eu nu deplâng această stare de lucruri. Nu afirm, ca regulă generală, că cu actuala stare inferioară a spiritului omenesc ar fi compatibil ceva mai bun. Dar' asta nu împedecă faptul, ca *domnia mediocrităței să fie o domnie mediocră*. Nici-odată nu s'a putut ridica un guvern, cu ajutorul democrației, sau cu ajutorul unei numeroase aristocrații, în acțiunile sale politice, în idei, însușiri și dispoziții spirituale, susținute de acțiunile sale, — *deasupra mediocrităței*, decât numai atunci când mulțimea guvernătoare, (cum o făcea și în timpurile sale cele mai bune), permitea ca *unul* sau *puțini* s'o conducă, sub sfatul și influența celor talentați și instruiți.

Indemnul la toate lucrurile înțelepte și nobile trebuie să provină *dela individ*, la început de regulă numai dela *un* individ.

E onoarea și gloria omului mediu, că a fost capabil să urmeze acestui

indemn, că lucrurile nobile și înțelepte au aflat echou în el, și că ochiul seu a fost deschis pentru ele!

Nu sînt pentru »*preamărirea eroilor*«, care aplaudă genialitatea viguroasă atunci când pune mîna pe domnia lumii, și aduce lumea, contra voinței ei, la supunere. Tot ce poate pretinde genialitatea, este *libertatea de a-și netezi calea*. Puterea de a silii pe alții sînt să 'i-o calce, — nu numai că nu e compatibilă cu libertatea și cu dezvoltarea celorlalți, dar' corupe chiar și pe cel mai tare.

S'ar părè însè, că dacă ideile mulțimei, compusă numai din oameni mediocri au ajuns, sau ajung pretutindenea la putere dominantă, — individualitatea, din ce în ce mai pronunțată, a aceloră, cari în ale cugetărei stau pe o treaptă mai înaltă, — ar trebui să fie *contrapondul și rectificarea acestei tendențe*.

Aceste împrejurări sînt dar' cari cer în mod special, ca individualitățile excepționale, în loc să fie intimidatè, să fie încurajate, ca să lucreze cu totul divergent de mulțime.

În timpurile de mai nainte, era avantajos a proceda *astfel* numai atunci, când eficacitatea nu numai că era divergentă, ci era și mai bună. În zilele

de astăzi, chiar numai simplul exemplu de desacord, simplul refus de a înge-nunchia în fața obiceiului, — trece de merit. Tocmai din motiv că tirănia opi-nării e de așa natură, că excentricul formează obiect de reproș, e de dorit, pentru a înfrânge forța, ca oamenii să fie excentrici. Excentricitate a existat totdeauna în abundență, atunci și acolo, când și unde a existat în abundență *tărie de caracter*. Și suma excentricității în societate, stătea de regulă în raport cu suma genialităților, a puterii spiri-tuale și a curajului moral, de care dis-punea societatea.

Că în zilele de astăzi, atât de pu-țini cutează a fi excentrici, — însem-nează o primejdie capitală pentru timpul nostru.

Am zis, că e de mare importanță să se acorde lucrurilor extraordinare cel mai posibil teren liber, — pentru a se dovedî cu timpul, care din ele ar fi acomodate să se prefacă în obicei.

Dar' independența în acțiune și ne-respectarea obiceiului, nu merită încu-rajare numai pentru-că ne dau pros-pecte de un mai bun mod de acțiune și de mai bune obiceiuri, vrednice de o ac-ceptare generală; căci nu numai oameni de declarată superioritate spirituală pot

pretinde, — și cu tot dreptul, — să-și ducă viața după propria lor chibzuială. Nu există nici un motiv, ca *toate* existențele omenești să fie formate după unul sau câteva puține modele. Dacă posedă cineva o sumă bunicică de minte sănătoasă omenească și de experiență, e treaba sa proprie să-și întocmească existența așa, ca să fie cea mai bună, nu pentru-că în sine luată ar fi cea mai bună, ci pentru-că e a sa proprie. Ființele omenești nu sînt ca oile; și chiar nici oile nu sînt toate la fel!

Omul nu poate deveni posesorul unei haine sau a unei părechi de cisme, decât numai confecționându-'i-se după măsură, sau alegîndu-'i-se dintr'un deposit. Să fie oare mai ușoară pentru om aflarea *unei vieți*, decât aflarea unei haine potrivite? sau ființele omenești, în întreaga lor formațiune corporală și spirituală, sînt oare mai la fel decât — la picioare?

De n'am ști altceva decât, că oamenii posed o varietate de gusturi, — am avè totuși motiv suficient pentru a nu-'i modela pe toți la fel.

Oamenii diferiți, pretind însă și diferite condiții pentru desvoltarea lor spirituală, și pot exista tot atît de puțin în aceeași atmosferă și climă *morală*,

cum nu pot plantele exista în aceeași atmosferă și climă *fisică*.

Același lucru, care pentru unul servește ca mijloc de îngrijire a naturii sale superioare, formează pentru altul reală pedecă.

Același mod de viață, care acoardă unuia imboldul sănătos de a-și ține în bună ordine, gata de activitate și de plăcere toate facultățile — e pentru altul o sarcină apăsătoare, care îi strânge și îi stoarce întreagă viața interioară.

Atât de mari sînt la oameni deosebiri în izvoarele plăcerii, ale sensibilității pentru durere, deosebiri în influențării diferitelor cauze fizice și morale, că, întru-cât nu există o corespunzătoare diversitate în modul lor de viață, — ei nu-și primesc nici chiar porția lor legală de fericire, și nu ajung nici la dezvoltarea spirituală, morală și estetică, de care e capabilă natura lor.

De ce dar' toleranța, întru-cât sentimentul public vine ținut în vedere, — să fie extinsă numai asupra gustului și a modului de viață, recunoscute de mulțimea aderenților lor ?

Nicăiri (excepționând unele instituții călugărești) nu e negată de tot recunoașterea diversității gustului. Omul, fără a

fi muștrat, poate să afle, sau să nu afle plăcere în faptul, că fumează, patinează, plutește pe apă cu luntrea, face muzică, gimnastică, joacă șah, cărți, sau studiază, — tocmai, fiindcă atât aderenții cât și contrarii acestor lucruri sînt prea numeroși, pentru a se lăsa subjugăți.

Dar' bărbatul, și chiar mai mult femeia, acuzată că a făcut ceva »*ce nu face nimeni*«, sau că a întrelăsat a face ceva ce »*face fiecare*«, — devine obiectul observațiilor celor mai respingătoare, ca-și-cum ar fi comis o crimă grea morală. Omul trebuie să aibă un titlu sau oare-care rang, sau să aibă trecere la oamenii cu rang, pentru a-și pute permite luxul, — fără a perde din vază, — de a-și întocmi acțiunile *cât de cât* după placul seu. Repet, că numai »*cât de cât*«, căci cel ce-și permite ceva mai mult, rischează mai mult decît a-și auzi vorbe rele: *se pune în pericolul de a fi închis ca un nebun și de a-și vedea averea trecută în mâinile ru-delor!*

E un semn caracteristic al direcției de astăzi din opinia publică faptul, că e calculată special pentru intoleranța oricărei manifestări pronunțate de individualitate. Oamenii mediocri, cei de rînd, nu numai că au o inteligență mărginită,

ci au și inclinațiuni mărginite; gusturile și dorințele lor nu sînt destul de tari pentru a-i face să incline spre ceva extraordinar, și de aceea ei nu pot înțelege cum de cineva are poftă de așa ceva; în consecință apoi, îi consideră pe toți acestia de neînfrînați și îndărătnici, la cari ei sînt obicînuți să privească cu dispreț.

Pe lângă acest fapt general, să mai considerăm acum că se ivește o puternică mișcare pentru îmbunătățirea moravurilor, — și va fi destul de evident ce poate urma. În zilele noastre s'a ivit o astfel de mișcare.

De fapt s'a făcut mult pentru a aduce o mai mare regularitate în modul de viață, și pentru a înfrunta desfrînarea. Se manifestă un spirit de iubire omenească, pentru care nu există teren mai rodnic decât ameliorarea morală și intelectuală a semenilor nostri.

Aceste afecțiuni ale timpului sînt cauza, că oamenii sînt mai mult ca de regulă aplicați să stabilească regulile generale de viață, și că ei își dau silința să formeze pe ori-și-cine după o regulă recunoscută. Acest măsurător declarat, sau recunoscut numai în tăcere, nu e decât suprimarea ori-cărei dorințe mai înalte. Simbolul caracterului seu e toc-

mai lipsa de caracter pronunțat. Întocmai ca picioarele damelor din China ; prin apăsare, se mutilează ori-ce parte mai însemnată a naturei omenești, care trădează înclinarea de a face ca o persoană să nu fie în periferie egală cu omul de toate zilele.

Dar' precum se întâmplă de regulă cu idealul, — care exclude pe jumătate aceea-ce e agreabil, — actuala măsură de aprobare provoacă numai o imitare de mică valoare a jumătății celeilalte. În locul unei energii mariacompaniate de o puternică inteligență ; în locul sentimentelor nestrămutate, supraveghiate de o severă voință conștie : rezultatul dat sînt sentimentele slabe și energia slabă, cari pot fi aduse în consonanță externă cu regula, fără puterea voinței sau a inteligenței.

Caracterele energice, în măsură mare, sînt acum pe calea de-a deveni tradiționale. Afară de comerciu, abia mai există astăzi teren, în Anglittera, pentru energie ; dar' energia manifestată în comerciu, poate trece totuși de însemnată. Puținul teren, pe care-l mai lasă gol comerțul, se folosește apoi ca un fel de cal de bătaie, care e un folositor, chiar uman cal de bătaie, — dar' totdeauna e numai ceva aparte, de regulă un lucru de nimic.

Grandeța Engliterei o dă astăzi numai totalitatea. Mici ca indivizi, ni-se pare că putem presta ceva mare, numai în usuala cooperare; ear' cu aceasta sînt umaniștii nostri morali și religioși pe deplin mulțumiți. Altă generație de oameni era însă aceea, care a făcut din Englitera ceea-ce e ea astăzi, și alt rost de oameni trebuie să se nască pentru a-'i împedeca ruina!

Despotismul usului se opune pretutindenea, — ca pedecă, — progresului omenesc, și se află în luptă neîntreruptă cu talentul, care stăruește spre ceva mai bun decât ceea-ce se formează din us, numească-se aceasta, conform împrejurărilor, spirit de libertate, de progres sau de ameliorare.

Spiritul ameliorărei nu e totdeauna spiritul libertăței, căci poate să octroeze poporului îmbunătățiri chiar și în contra voinței sale; ear' spiritul libertăței, se poate uni, întru-cât se poate opune astorfel de încercări, — teritorial sau temporar, — cu *contrarii ameliorărei*.

Dar' singurul isvor, neînșelător și permanent al ameliorărei, e *libertatea*, fiindcă libertatea permite să existe atâtea centre independente, câți indivizi sînt. Principiul progresului însă, — în ori-ce formațiune a sa, — născut din iubi-

rea de libertate sau de ameliorare, — se află în contrast cu domnia usului, și conține desrobirea de sub acest jug; ear' lupta dintre progres și us, formează interesul principal al istoriei omenirii.

Cea mai mare parte a lumii n'are istorie în înțeles adevărat, pentru-că aici domnia de forță a usului e o domnie perfectă. Așa e întregul *Est*. Usul e aici judecătoria supremă, în toate chestiunile. Cel mult se poate, că un tiran, turmentat de puterea ce o are, — se se opună legilor obiceiului. Și vedem urmările!

Popoarele acestea trebuie să fi avut și ele cândva primordialitate; n'au devenit nici ele deodată, ca din senin, numeroase, culte, pricepute, în multe arte ale vieții. Ele *singure* au exoperat aceasta, și erau cândva cele mai mari și mai puternice popoare ale lumii. Ce sînt astăzi? Slavii sau dependenții popoarelor, a căror strămoși locuiau prin păduri, pe când ele aveau palate falnice și temple pompoase, și la cari, pe lângă obicei, mai domnea și libertatea și progresul! *Așa se pare, că un popor progresa un anumit timp, ear' pe urmă stă pe loc!*

Când stă pe loc? Atunci *când a încetat de a mai avè individualitate!*

Dacă o asemenea schimbare ar fi să se producă și la popoarele *Europei*, schimbarea nu s'ar face precis în aceeași formă. Despotismul usului, care amenință popoarele Europei, nu e adevărata stare de stagnare. Adevărat, că sugrumă particularitatea, dar' permite totuși o schimbare, — presupunând, că toți vor fi supuși schimbării.

Am depus anumitele porturi ale înaintașilor nostri; fiecare trebuie să se îmbrace astăzi ca celalalt, dar' moda totuși se schimbă odată, de două-ori pe an.

Știm atât, că de se întâmplă o schimbare, se face numai de dragul ei propriu, și nu din motive de frumsețe sau comoditate. Căci aceleași noțiuni de frumseță și comoditate, n'ar fi primite în același moment, și n'ar fi părăsite în același moment, de toți.

Sîntem tot atât de progresiști pe cât sîntem de schimbăcioși: facem în continuu descoperiri noue mecanice, și ținem la ele, până nu le înlocuim cu altele mai bune.

Sîntem foarte activi în îmbunătățirea formei de stat, a învățămîntului, chiar și a moralei, deși în ce privește morala, ideea noastră despre ameliorare e: *să convingem sau să constrîngem pe alții să fie așa de buni cum sîntem noi.*

Nu contra progresului ne ridicăm glasul; din contră, ne măgulim a fi poporul cel mai înaintat dintre toate popoarele câte au viețuit. *Individualitatea* este aceea pentru care purtăm lupta! Ne vine să credem, că am fi făcut minuni dacă ne-am fi făcut toți egali; uităm însă, că de regulă, inegalitatea atrage, înainte de toate, atenția fiecăruia asupra imperfecțiunii tipului seu, sau asupra superiorității tipului celuilalt, — ori că, ar fi posibil, ca din împreunarea calităților amândurora, să se nască ceva și mai bun.

Un exemplu admoniitor ne dau *Chinezii*, un popor cu foarte mult talent, și în anumite privințe chiar înțelept, care, favorizat de noroc, a introdus în epocele cele mai vechi, un șir de obiceiuri, foarte salutare, — opera bărbaților, pe cari și cel mai luminat european, între anumite margini, trebuie să-și considere de înțelepți și filosofi.

Chinezii sînt remarcabili și pentru excelentul mijloc, cu care, după puțință, împărtășesc și întipăresc fiecărui membru din comunitate întreaga lor știință, ear' celor-ce au păstrat mai mult din ea, le dau siguranța, că vor apuca posturile de onoare și de putere publică.

Un popor, care a putut face aceasta, nu putea să descopere oare secretul progresului omenesc și să dețină în permanență conducerea mișcării în lume?

Din contră; a ajuns în stare de stagnare și așa a rămas el mii de ani; și de va fi să progreseze vre-odată, aceasta se va face numai cu ajutor străin.

În contra tuturor așteptărilor, Chinezii au executat cu succes tot la ce ținteau umaniștii englezi: egalitatea poporului, dominațiunea ideilor și a acțiunilor tuturorora, pe baza principiilor și a regulilor egalității, — și eată roadele!

»*Domnia*« modernă a opiniei publice e, în formă neorganizată, aceea ce e sistemul chinez de educațiune și de stat, în formă — organizată!

Și câtă vreme individualitatea nu e în stare să înfrângă acest jug, Europa, cu întreg trecutul ei nobil și cu toate mărturisirile ei creștinești, e pe bună cale a deveni — o *a doua Chină*!

Care a fost cauza, că Europa a fost scutită până acum de soartea aceasta? Ce a făcut, ca familia popoarelor europene, să formeze o parte progresistă, ear' nu *stagnantă* a omenirii?

Nu vre-o calitate specială a ei, care dacă ar exista cu adevărat, ar fi numai *causa*, nu *efectul*, — ci curioasa varie-

tate de caractere și formațiuni. Indivizi, clase, popoare, erau între olaltă extraordinar de inegale.

Au deschis drumul în diferite direcții, ducând fiecare drum la ceva prețios. Și cu toate-că bătucitorii diferitelor cărări, erau totdeauna unul față de altul intoleranți, și fiecare dintre ei își va fi cugetat că ce lucru excelent ar fi dacă toți ceilalți ar pute fi abătuți la drumul seu, — totuși, încercările lor, de a se împedeca reciproc în desvoltare, au avut numai arare-ori rezultat durabil, și pentru fiecare din ei a venit timpul necesar să accepteze »*bunul*« oferit de celalalt.

Europa, după părerea mea, dătoază acestor cărări multiple desvoltarea sa progresivă și multilaterală. Dar' acest avantaj începe să scadă deja în mod însemnat. Europa se apropie hotărît de idealul *Chinezilor*, care îi face egali pe toți.

Tocqueville zice, în ultima sa operă importantă, că Francezii de astăzi seamănă mult mai mult între olaltă, decât chiar și cei din ultima generație.

Aceeași observare s'ar pute face, poate în măsură potențată, și Englezilor.

Humboldt stabilește două condiții necesare pentru desvoltarea omenească,

necesare pentru-ca oamenii să devină inegali: *libertatea și diversitatea dispoziției de viață*. A doua din condițiile acestea dispăre pe zi ce merge tot mai mult în Anglittera. Împrejurările cari încunjură diferitele ființe singuratic, diferitele clase, și le formează caracterele: devin din zi în zi tot mai concordante. Mai înainte diferitele caste, vecinătăți, industria și comerțul, trăiau așa zicând în lumi diferite, — de present însă, în mare măsură, trăesc *în una și aceeași lume*. Vorbind în comparațiune, astăzi cetesc, aud și văd toți aceleași lucruri, vizitează aceleași localități, au pentru aceeași afacere aceleași speranțe și temeri, au aceleași drepturi și libertăți, și aceleași mijloace pentru a 'și-le afirma.

Ori-cât de mari ar fi deosebiriile rămase încă în pozițiile sociale, ele nu însemnează nimic față cu cele deja dispărute. Și asimilarea aceasta se continuă încă. Toate schimbările politice ale epocii contribuie la aceasta, pentru-că toate au de scop *ridicarea celor de jos, și detronarea celor de sus*.

Fiecare întindere de educație contribuie la aceasta, fiindcă educația aduce oamenii sub o influență comună, și-'i face cunoscuți cu prejudiciul general despre fapte și sentimente.

Îmbunătățirea mijloacelor de comunicație încă contribuie la aceasta, pentru-că aduce în atingere personală locuitorii din locurile lăturalnice, și între o localitate și alta întreține o grabnică schimbare de locuitori.

Desvoltarea comerciului și a industriei contribuie deasemenea în acest scop, pentru-că avantajii împrejurărilor ușurate, se lățesc mai departe, și deschid pe seama concurenței toate obiectele ambiției, — chiar și a celei supreme, — unde pe urmă nisuița de a se ridica, nu mai e semnul unei clase speciale, ci e semnul tuturor.

Un mijloc, mult mai puternic, decât toate acestea, pentru generala asimilare a oamenilor, e în țările libere, *influența înrădăcinată și crescândă a opiniei publice*. În momentul în care s'au redus numărurile preferințe sociale, cari făceau posibilă singuraticului nerespectarea opiniei mulțimei; în momentul în care ideea însași de a se opune voinței publicului dispare tot mai mult din mintea politicianilor practici; întru-cât pe urmă va fi cunoscută existența acestei voințe: încetează a mai exista razim social pe seama disarmoniei!

Ori-ce putere însemnată în societate, opusă preponderanței numerice, are interes să ia sub scutul ei opinii și aspirațiuni, divergente de ale publicității.

Unirea tuturor acestor cauze, formează un complex atât de mare, dușmănos individualității, că e greu a ști cum se va mai pute afirma individualitatea. Și aceasta se va pute stabili cu atât mai cu mare greutate, fiindcă nu știm dacă partea luminată a societății, în lipsa conștienței de valoare proprie, va veni la convingerea, că diversitățile sânt bune, chiar și atunci când nu ameliorează, ba poate unele, după părerea lor, fac numai rău.

Dacă reclamarea individualității a trebuit afirmată cândva, *acum* e timpul, când tot mai lipsește încă mult din perfecționarea asimilărei forțate!

Numai stările primordiale sânt favorabile, pentru a pute susține cu succes contra atacurilor un oare-care punct de vedere. Pretensiunea, că toți ceilalți sē nu fie egali, crește cu alimentarea acestei stări primordiale. Dacă rezistența persistă până-când vieța a fost adusă *aproape* la un tip uniform: toate aberațiile dela acest tip vor fi considerate de *ateiste, imorale*, chiar de *nenaturale, de monstruosități*. *Omul abia va fi în stare sē mai înțeleagă diversitatea, dacă un timp oare-care nu e obicīnuit s'o vadă.*

IV.

Limitele autorității societății — asupra individului.

Așadar' cari sînt limitele adevărate ale stăpînirii individului peste sine însuși? Unde se începe autoritatea societății? Din viața omenească, cât se aparține individualității, și cât aparține societății?...

Fiecare din ele își primește partea cuvenită, atunci, când fiecare primește ceea-ce special îi revine. Individualității are să-'i aparțină partea din viață, în care în general *ea* este interesată, ear' societății partea, care atinge mai mult interesele acesteia.

Cu toate-că societatea nu e întemeiată pe contract, și cu toate-că nu s'ar naște nici un drept din invenția unei forme de contract, din care să se derive datorințele sociale, — totuși cel-ce se bucură de scutul societății, *îi datorează o contra-prestațiune.*

Chiar singur faptul, că omul trăește în societate, constituie o indispensabilitate, ca în acțiunile fiecăruia să se observe anumite limite față de ceilalți. Limitele acestea sînt: *ântâiu*, aceea, de a nu lovî în interesele altora; sau chiar mai mult, anumite interese trebuie să fie considerate de »*drepturi*«, fie în urmaarea unei speciale precauții legale, fie numai în urmaarea unei înțelegeri tacite. *A doua*, ca fiecare să-și primească partea sa de muncă și jertfă (pe temeiul unui principiu corăspunzător, bine stabilit), — necesare ambele pentru societate, ca ea să-și poată apăra membrii de supărări și — de vexațiuni.

Condițiile acestea, societatea — neținînd cont de nici o primejdie, — e în drept a le impune fiecăruia, care se sustrage dela împlinirea lor. Dar' aceasta nu e încă *tot*, ce societatea poate face. Acțiunile unui individ, pot fi stricătioase pentru alții, sau pot să nu țină în vedere prosperarea altora, fără a merge atît de departe ca să calce, prin aceasta, vr'un drept constituțional *al lor*.

Făptuitorul, nu poate fi pedepsit — de drept, — în asemenea cas, din partea legii; poate fi însă pedepsit *din partea opiniei publice*. În momentul, în care modul seu de acțiune atinge păgu-

bitor interesele altora, societatea primește jurisdicțiunea asupra sa, și întreba-rea, dacă se promovează ori nu prospere-rea generală prin intervenția aceasta — se pune în discuție. Pe când, între-barea nu poate fi discutată atunci, când o acțiune oare-care, atinge numai inte-resele făptuitorului, sau și interesele al-tora, dar' cu consentimentul lor (presu-punând că oamenii sînt majori și posed cel puțin dosa medie de inteligență). *În toate aceste casuri, are să existe o per-fectă libertate, legală și socială: ca omul să-și facă singur afacerile și să supoarte urmările.*

Ar însemna o mare restălmăcire a principiului acestuia, presupunerea, că el ar fi de o indiferență egoistă, și că în el s'ar cuprinde afirmarea, că ființele omenești n'au să se îngrijească de bună-starea lor reciprocă, și că numai într'atât are să se țină seamă de buna stare sau de buna simțire a altora, întru-cât ace-stea se refer la interesele lor proprii. În loc de a micșora, avem mare trebu-ință de a lărgi terenul de activitate desinteresată pentru binele altora. Dar' bunăvoința desinteresată, de a capacita pe alții, ca să facă ceea-ce e pentru ei mai bine, — poate să găsească alte mij-loace decât biciul și flagelul, înțelese verbal ori figurat.

Eu sînt cel din urmă, care desprețuesc datorințele față de sine însuși; dar' ele vin înșirate *după* datorințele sociale, întru-cît adecă pot fi înșirate. E chestia educației, ca să le conserve pe ambele deodată. Dar' chiar și educația, produce efecte tot așa prin *convingere* și *capacitare*, ca și prin constrîngere; și numai convingerea și capacitatea au să impregneze datorințele față de sine însuși, după expirarea epocii de educație.

Oamenii își datorează ajutor unul altuia, pentru a deosebî binele de rău, și își datorează încurajare, pentru a alege *una* și a părăsi pe *cealaltă*. Oamenii trebuie să se îndemne unul pe altul, ca să-și exercieze cît de potențat facultățile cele mai bune, și ca să-și îndrepteze sentimentele și aspirațiile spre obiecte și contemplațiuni înțelepte — nu proaste, înălțătoare — ear' nu deositoare.

Dar' nici singuraticul, nici mai multe persoane la oaltă, nu sînt îndreptățite a prescrie omului matur să nu facă ceea ce el crede de necesar pentru binele seu propriu.

Omul singur poartă cel mai mare interes față cu prosperarea proprie; interesul, pe care-l poate avè altul pentru dînsul, — excepționând cazul unei ali-

piri mai intime personale, e foarte mic în asemănare cu interesul propriu; ear' interesul pe care-l are societatea individual pentru om, — excepționând acțiunile contra altora, — e numai fracțiune de interes și e interes indirect, până-când cu privire la sentimentele și la împrejurările proprii, chiar și cel mai simplu bărbat, sau cea mai comună femeie, are mijloace de pricepere, — cari sînt nemăsurat de mari față de cele-ce le pot posedea alții.

Amestecul societăței, în a stăpâni judecata și intențiile omului în ceea-ce-l privește pe el însuși, se bazează, necesarmente, numai pe presupuneri generale, cari pot fi în genere incorecte, dar' chiar corecte fiind, se pot ușor aplica la casuri individuale, atît în mod corect, cât și în mod incorect, din partea oamenilor cari cunosc cazul numai prin observație. Pe acest teren de afaceri omenești, individualitatea își are terenul ei de activitate. În modul de acțiune al ființelor omenești, — una contra alteia, — e necesar ca pentru cele mai multe din ele să existe reguli generale, ca să știe oamenii la ce au să se aștepte; dar' în toate acțiunile, cari privesc pe singuratici, *voința individuală a acestuia este îndreptățită a lucra în perfectă libertate.*

Pentru a veni în ajutorul minții omului; pentru a-i întări voința, pot să 'i-se ofere, și chiar să 'i-se octroeze — sfaturi și admoniții: dar' *judicata finală e afacerea sa proprie*. Toate greșelile pe cari le poate face omul, în contra sfatului și admoniței, — sînt mult mai mici decît răul, de a permite altora ca să 'i octroeze ceea-ce ei țin de mai bun pentru dînsul.

Nu înțeleg de loc lucrul așa, că sentimentele față de altul, să nu fie nici într'un chip atinse prin activitatea sau prin greșeala omului față de sine. Asta nici nu e posibil, dar' nici nu e de dorit.

Dacă excelează cineva în o oarecare calitate, ce-'l duce la bine, — devine obiect propriu de admirație. Stă cu atît mai aproape de perfecționarea ideală a naturei omenești.

Dacă îi lipsesc însă în mare măsură calitățile acestea, urmarea va fi un sentiment contrar celui al admirației.

Există un grad de nebunie, — s'ar putè numi (nu fără obiecție) josnicie sau denaturare de gust, — care de drept nu constituie faptă punibilă pentru respectivul; dar' necesarmente face din el obiect propriu de aversiune, ear' în casuri speciale chiar obiect de dispreț.

Despoiat de sentimentele acestea, omul n'ar putè posede în plină măsură nici însușirile contrare.

Fără a face rău sau nedreptate cuiva acțiunea omului poate fi de așa natură, că noi sîntem siliți, — conform cugetărei și simțirei noastre, — să-'l considerăm de nebun sau de ființă subordinată; și fiindcă judecata sau sentimentul acesta, e un fapt, de care omul ar voi bucuros să fie dispensat, 'i-se face numai un serviciu atunci, când din timp 'i-se atrage atenția asupra-'i, ca asupra unei urmări neplăcute, căreia poate să se expună. Ar fi, de fapt, bine, dacă acest bun serviciu s'ar face mai des de cum permit obiceiurile noastre idei despre etichetă; dacă un om, fără a trece de necuviincios sau obraznic, -- ar atrage atenția celui alt, în mod onest, asupra greșelilor.

Mai avem apoi dreptul a ne arăta în diferite moduri părerea defavorabilă cuiva nu pentru a-'i asupra individualitatea, ci pentru a ne *exercia individualitatea noastră*. Așa d. e. nu sîntem datori să-'i căutăm societatea; avem dreptul să 'i-o încunjurăm (nu însă pentru a ne fasolî), căci e dreptul nostru a ne alege societatea după plăc. Avem dreptul, — și ni-se poate preface în da-

torință, — de a abate și pe alții din societatea sa, când credem, că exemplele sale, sau cuvintele sale pot să aibă influență păgubitoare asupra societății. Putem să preferim pe alții în serviciile bune, voluntare, excepționând cazul, când e vorba de o îndreptare a persoanei sale.

În modul acesta, poate să primească cineva, în diferite forme, pedepse grele dela alții, pentru greșeli, cari îl privesc direct numai pe el; dar' pedepsele acestea le supoartă numai într'atâta, întrucât ele se acordă ca urmare naturală, așa zicând provenită dela sine, din greșeala proprie, ear' nu ca pedeapsă intenționată.

Cel-ce dă dovezi de precipitare, încăpăținare și caprițiu; cel-ce nu poate să trăească din mijloace modeste; cel-ce nu poate renunța la plăceri stricăcioase; cel-ce se demite la plăceri animalice, în contul simțirei și a cugetărei sale: trebuie să fie pregătit la aceea, că va perde în opinia altora, și că numai de o mică parte din sentimentele lor favorabile va fi împărtășit. Dar' n'are dreptul să se tânguiască asupra lucrului acestuia întrucât n'a meritat cumva, prin calitățile sale speciale, în raporturile sale sociale, favoarea celorlalți, și prin urmare un titlu de drept asupra sentimentelor lor

amicale, cari nu se ating prin greșelile sale față de sine însuși.

Ceea-ce afirm eu acum este, că neplăcerile, — hotărît nedespărțite de judecata nefavorabilă asupra altora, — sînt unicele pedepse, cărora poate fi expus cineva pentru partea aceea a acțiunilor sale și a caracterului seu, care atinge binele seu propriu, nu însă și interesele altora în raport cu interesele sale.

Acțiuni păgubitoare pentru *alții*, cer o tratare cu totul diferită. Ingerența în drepturile altora; pricinuirea de pierderi sau păgubiri pe cari nu le poate justifica dreptul propriu; falsitatea sau duplicitatea în comerț; folosirea neonestă sau negeneroasă a avantajelor în detrimentul altora, ba chiar și întrelăsarea egoistă de a apăra pe alții contra nedreptăței: sînt tot atâtea obiecte acomodate pentru reprobarea morală, ear' în casuri grave pentru răsplătirea sau pentru pedepsirea morală. Și nu numai acțiunile acestea, ci și afecțiunile, înclinarea spre ele, — sînt, în sens strict, imorale și chemate a provoca o reprobare, care poate crește pînă la dispreț.

Înclinarea spre *barbarie*, *răutatea* și *gelosia*, cele mai nesociale și mai urîte dintre toate patimile, *pizma*, *prefăcăto-*

ria și *nesinceritatea*, mânia și rancoarea, care nu stă în raport cu provocarea, pofta de stăpânire, lăcomia în detrimentul altora, fălșia, care își află satisfacere în umilirea altora, egoismul, care se consideră pe sine și afacerile sale de mult mai importante decât toate celelalte, și care ori-ce chestiune dubioasă o resolvă în favorul propriu: toate acestea sânt vițiuri morale, cari dau un caracter moral slab și demn de ură, și cari nu pot fi asemenate cu greșelile înșirate mai sus, în contra sa proprie, cari în adevăratul lor sens nu sânt imorale, și chiar în cea mai mare exagerare a lor, nu conțin nici o răutate, căci ele pot să denote o mare măsură de nebunie, ori de lipsă de demnitate personală, sau de stimă proprie, dar' obiect de reprobare morală constituie numai atunci, când conțin o încălcare a datorințelor față de alții, pentru cari individul e obligat să-și caute binele seu propriu.

Ceea-ce se numește datorință față de noi înșine, nu e îndatorirea socială, întru-cât împrejurările n'o determină de datorință în același timp și față de alții. Numirea datorință, față de sine însuși, însemnează ceva mai mult decât prudență; e *stima proprie* sau *desvoltarea*

proprie; ear' de aceasta nu e responsabil nimeni semenilor sei, fiindcă nimeni dintre acestia nu e responsabil de binele omeniei.

Deosebirea între perderea stimei, căreia se expune cineva — cu tot dreptul — din lipsă de prudență sau demnitate personală, și între disprețul, ce-i revine pentru atacarea drepturilor altora, — nu e numai o deosebire nominală.

În sentimentele noastre și în purtarea noastră față de un om e mare deosebirea când el ne displace în lucruri pe cari noi credem că avem dreptul a le controla, și când ne displace în lucruri pentru cari știm că nu ne revine acest drept.

Dacă ne displace, putem să ne exprimăm aversiunea și să-l ținem la distanță, ca pe ori-care lucru ce ne displace, — dar' pentru aceasta să nu credem că sîntem îndreptățiți să-i facem viața neplăcută. Trebuie să ne gândim, că el poartă deja, sau va purta singur întreaga pedeapsă a rătăcirii sale. Dacă își dărîmă singur viața, prin dispoziții rele, noi nu mai avem nici un motiv să contribuim la dărîmarea ei. În loc să dorim pedepsirea lui, trebuie să ne dăm silința ca să-i

facem pedeapsa ușoară, arătându-'i, cum poate să evite sau să îndrepte relele pricinuite. Pentru noi, el poate fi obiect de compătimire, de displăcere chiar, dar' nu obiect de mănie și de ură. Nu trebuie să-'l tratăm ca pe un inamic al societății; în cazul cel mai rău, ne putem ține îndreptățiți să-'l lăsăm în grija sa proprie, dacă nu voim să intervenim prin manifestare de interes și de îngrijire, — ca binevoitorii sei.

Cu totul altcum e, când omul păcătuiește contra normelor necesare pentru apărarea semenilor sei, a singuraticului sau a totalității. Relele urmări ale acțiunii sale se resfrâng aici, nu asupra sa proprie, ci asupra altora; ear' societatea, ocrotitoarea tuturor membrilor ei, trebuie să dea *resplătire*, trebuie să-'l facă să sufere pentru adevăratul scop al pedepsirii sale, și trebuie să poarte de grije ca pedeapsa să se execute în mod suficient de aspru. Într'un cas omul stă în fața forului nostru judecătoresc, ca un făcător de rele, și noi suntem chemați, nu numai să-'l judecăm, ci și să *executăm* sentința noastră, fie într'o formă, fie într'alta. În celalalt cas, n'avem interes să-'i cauzăm vre-o durere, afară de aceea, care la ocazie poate fi derivată din întrebuițarea ce o fa-

cem noi, pentru regularea afacerilor noastre, cu aceeași libertate, pe care 'i-o acordăm și lui.

Mulți nu vor recunoaște deosebirea precisată aici, între partea vieții ome-nești care se referă numai la omul însuși și între partea care atinge și pe alții. Cum se poate (se va pune între-barea) ca o parte din modul de acțiune a unui membru din societate să devină indiferentă pentru ceilalți membri? Ni-meni nu e ființă cu desăvârșire izolată; e imposibil, ca cineva să-și cauzeze per-deri serioase și durabile, fără-ca cei mai deaproape ai sei, — foarte des chiar mulți și dintre cei mai îndepărtați, — să n'o simtă aceasta. Dacă-'și prăpă-dește averea, — păgubește pe cei-ce în mod direct sau indirect 'și-au acoperit trebuințele din averea sa și împuținează de regulă, isvoarele generale de ajuto-rare ale societății, cu o sumă mai mult sau mai puțin mare. Dacă-'și zdrobește puterile fizice ori intelectuale, aduce nu numai nefericire asupra tuturor aceloră, a căror bunăstare a depins, într'un mod oare-care, dela dînsul, ci se face și pe sine însuși incapabil de a mai presta serviciul pe care-'l datorează în genere semenilor sei, și poate-că devine chiar o sarcină a afecțiunii sau a bunăvoinței

acestora. Ear' dacă un astfel de mod de acțiune s'ar ivi prea des, abia s'ar putè ca un delict oare-care să mai păgubească bunăstarea generală. În fine, chiar dacă cineva prin vițiurile și nebuniile sale nu pricinuește altora nici o pagubă directă, exemplul seu (se poate zice) e totuși păgubitor, și numai pentru aceasta ar trebui silit să se stăpânească, ca vedenia sau faima purtării sale să nu corupă și să nu seducă pe alții.

Și chiar (se va mai adăoga) în cazul că urmările relei sale purtări, ar putè fi restrânse la cei vițioși și lipsiți de facultatea cugetării, — poate oare societatea să încredințeze conducerei lor proprii pe cei-ce, evident, nu sânt capabili de a se conduce? Dacă se acordă pe seama copiilor și a minorilor scut în contra lor înșile, nu e datoare oare societatea tot așa să acorde scut și oamenilor maturi, — cari însă nu sânt capabili, nici ei, de a se stăpâni pe sine?

Dacă jocul de cărți, beția, desfrînarea, lenevia sau necurățenia sânt tot așa de stricăcioase pentru binele omului și împedecă tot așa perfecționarea ca multe, sau ca cele mai multe dintre acțiunile oprite de lege, — de ce (s'ar putè întreba) să nu poarte grije legea,

ca să le suprimе și pe acestea, — întru cât lucrul e compatibil cu admisibilitatea și cu convențiile sociale ?

Și ca întregire a inevitabilei imperfecțiunii a legii, n'ar putè să exercieze cel puțin opiniunea publică un strict control asupra acestor vițiuni, și să croiască grele pedepse sociale asupra celor-ce sînt cunoscuți ca urzitori de vițiuni ?

Nu e vorba aici (s'ar putè zice) de restrîngerea individualității, sau de turburarea încercărilor de a stabili noue și originale intuițiuni de viață. Ceea-ce trebuie împedecat sînt tot numai lucruri, cari dela începutul lumii până în ziua de astăzi au fost experimentate și — *condaminate*; lucruri, cari, conform experienței făcute, nici unei individualități nu-'i sînt de folos sau plăcute. Trebuie să fie stabilită o anumită epocă sau o sumă de experiențe, pentru-ca un adevăr moral și înțelept să poată fi considerat de înrădăcinat și încetățenit; și nu se cere alta decât a se împedeca numai, ca generație după generație să nu cadă în același abis, care a fost atât de fatal pentru premergătorii lor.

Conced, cu tot dragul, că desavantajul pe care 'și-'l procură cineva șieși, poate să atingă serios atât simpatțiile,

cât și interesele celor mai deaproape ai sei, — ear' în măsură mai mică chiar și a societății mari.

Când un astfel de mod de acțiune, face ca cineva să-și calce datorințele precisate și bine nominate, față de *altul* sau de *alții*, casul trebuie scos din clasa activității referitoare la persoana proprie, și în sensul adevărat al cuvântului vine supus unei reprobări morale. Dacă d. e. un om, prin necumpătare și desfrânare devine incapabil să-și plătească datoriile sau, primind asupra sa responsabilitatea morală pentru o familie, din aceleași motive nu e în stare să-și garanteze susținere și educație: hotărît, că e de desprețuit și merită cu tot dreptul pedeapsă; dar' numai pentru-că față de familia sa, față de creditorul seu, 'și-a călcat deobligamentul, — nu *pentru desfrîul seu!* Dacă el le-ar detrage mijloacele necesare, — înzestrat fiind cu cele mai bune dispoziții, — păcatul seu moral ar fi același. *George Barnwell* 'și-a omorât unchiul pentru a putea da bani amantei sale; de o făcea aceasta pentru a începe vre-o afacere, tot în spânzurătoare ar fi ajuns. Tot așa și în număroasele casuri, când cineva din îndatinare rea pricinuește durere familiei sale, — merită reproș pentru reūta-

tea și nerecunoștința sa; dar' același lucru se referă și la obiceiuri, cari în sine luate nu sînt vițioase, — însă acelora, cu cari omul are să-și percurgă viața, sau dela cari depinde el în urmarea legăturilor personale ale familiei sale, — le sînt foarte dureroase.

Ori-cine ar păcătui în contra considerației cē o datorează în general intereselor și sentimentelor altora, fără a fi silit de vre-o datorință imperioasă s'o facă aceasta, sau, fără a fi justificată fapta sa de o admisibilă preferință, dată persoanei proprii, — devine în urmarea acestei rătăcirii obiect de ocară morală, nu însă *pentru causa*, nici *pentru greșelile referitoare la sine însuși*, cari l-au adus la starea aceasta.

În același mod comite omul delict social, când în urmarea modului seu de acțiune devine incapabil pentru împlinirea unei anumite datorințe față de totalitate. Pentru beție, *numai* pentru beție, să nu fie pedepsit nimeni; dar' soldatul, sau polițistul, care se îmbată când se află în serviciu — *merită pedeapsă*. Pe scurt, acolo unde există un desavantaj pronunțat, sau o anumită primejdie, că va intra desavantajul pe seama singuraticului sau pe seama mulțimei, — casul trebuie scos din domeniul libertății și

trecut în *domeniul moralității sau al legalității*.

Cu privire însă la păgubirea, numai accidentală, sau cum s'ar putè zice: *constructivă*, ce o causează cineva societății prin modul seu de acțiune, cu care nu vătămă vre-o datorință specială față de mulțime, nici nu păgubește în mod vădit, afară de sine însuși, pe nici un individ care ar putè fi nominat, — aceasta e o neplăcere, pe care societatea *trebuie s'o supoarte* de dragul bunului superior, numit *libertate omenească*.

Dacă oameni desvoldați, *trebuie* pedepsiți din motivul, că nu se îngrijesc suficient de ei înși-și, — eu aş voi, ca aceasta să se întempe numai în interesul lor propriu, nu însă sub pretext, că pedepsirea lor se face pentru a-i împede, să nu-și micșoreze facultățile de a aduce societății servicii, pe cari societatea nici nu afirmă, că are dreptul să le reclame!

Eu însă nu mă pot declara partisan al opiniei, că societatea n'ar avè *alte* mijloace pentru a aduce membrii sei, mai slabi, la nivelul obicnuit al acțiunii înțelepte, decât așteptând, ca ei să comită vre-o imprudență pentru ai putè pedepsi apoi cu legea și cu morala.

Societatea are putere *absolută* asupra omului, sub durata întregii sale epoce de desvoltare anterioară. Întreaga copilărie și tinereță a omului îi stă la dispoziție societății pentru încercarea de a-l obicinui cu un mod înțelept de viață.

Generația existentă stăpânește atât educația, cât și toate celelalte împrejurări ale generației viitoare. N'o poate face nici ea prudentă și bună până la perfecție, pentru-că și generația existentă duce o mare lipsă de bunătate și de înțelepciune, — deamnă de compătimire, și cele mai bune silințe ale ei, nu sînt totdeauna, — în casuri singuratice, — încoronate de succes bogat, — dar' generația de astăzi e *cu totul în stare să exopereze, ca generația care se desvoaltă sub ochii ei, să devină tot atât de bună, poate ceva mai bună, decât ea.*

Dacă societatea *concede*, ca o sumă considerabilă a membrilor ei, să crească simplu ca copii, incapabili de a accepta influențarea motivelor prudente pentru lucruri îndepărtate, — societatea singură are să sufere mustrare pentru urmările acestei purtări.

Înzestrată fiind nu numai cu toată forța educației, ci și cu superioritatea ce o exerciază autoritatea opiniilor sale ac-

ceptate asupra spiritelor, cari au cea mai puțină judecată independentă; spri-ginită apoi de pedepsele *naturale*, pe cari nu le poate evita nimeni, când pro-voacă aversiunea sau disprețul cunoscu-ților sei: societatea se nu afirme, că afară de aceasta îi mai trebuie puterea de a da ordine și de a storce supu-nere, acolo, unde e vorba de afacerile personale ale individului, afaceri, a că-ror rezolvire are să fie lăsată, după toate principiile dreptății și ale precau-țiunii, în grija acelora, cari singuri au să supoarte urmările.

Și pe urmă nu există nimic ce ar putè discredita și zădărnici atât de mult mijloacele cele bune pentru influențarea felului de vieață, ca folosirea mijloace-lor rele.

Dacă în aceia, pe cari voim să-'i constrîngem la prudență și moderațiune, mai există ceva din materia, din care se compun caracterele tari și indepen-dente: *ei se vor revolta cu siguranță în contra jugului acestuia*. Nici unul dintre oamenii acestia, nu va avè nici-odată sentimentul, că ceialalți sînt tot atît de îndreptățiți a-'l controla în afa-cerile sale proprii, precum au dreptul să-'l împedece în violarea afacerilor lor. Și atunci, se consideră ușor ca semn de

forță și de curaj opunerea în contra acestei autorități arogate, și săvârșirea ostentativă chiar a contrarului, dela ceea-ce se cere, — cum a fost neînfrînarea intoleranței fanatice morale a puritanilor, urmată sub Carol II.

Cu privire la ceea-ce se spune despre apărarea, necesară societății, contra exemplelor rele date de cei vițioși și slabi din fire, — e adevărat, că relele exemple au o eficacitate păgubitoare, în special exemplele, unde se face altora nedreptate, ear' făptuitorul rămâne nepedepsit.

Dar' vorba e acì numai de un mod de acțiune, care făptuitorului însuși îi cauzează mare rău, pe când ceilalți nu sînt păgubiți; și eu nu înțeleg, cum pot crede cei-ce acceptează această părere, că exemplul, peste tot, trebuie să aibă efect, mai curînd *vindecător* decît *păgubitor*, pe când la desvîlirea modului rău de acțiune, exemplul dat descoperă și *urmările penibile și dejositoare*, pe cari le acoardă în casurile cele mai multe acțiunea exercitată în mod just.

Dar' cel mai puternic dintre toate argumentele contra amestecului publicității în modul de acțiune curat personal, este acela, că totdeauna, când se întîmplă amestecul, se face, — lucru cu-

rios, — *fără nici o basă de drept, și nu se face la loc potrivit!*

În chestiuni de morală sau de datorințe sociale față de alții, opinia publică, adică majoritatea dominantă, se va afla de multe-ori în rătăcire; dar' și mai de multe-ori se va afla *în drept*, fiindcă în chestiunile acestea, n'are să judece decât asupra intereselor proprii, asupra modului cum ar putè fi atinse interesele ei de o oare-care acțiune admisă.

Când însă opinia unei asemenea majorități se impune *ca lege* minorității, în chestiuni cari ne privesc *numai* pe noi înșine, — e *dreptul* tot atât de ușor posibil ca și *nedreptatea*; pentru-că în asemenea casuri, opinia publică însemnează, în cazul cel mai bun, numai *opinia unor oameni*, cu privire la ceea-ce e bun sau ce e rău pentru alții, și de multe-ori nu însemnează nici atâta chiar, fiindcă oamenii trec cu mare impasibilitate peste plăcerile sau emoțiunile celor-ce sînt muștrați din partea lor, și n'au în vedere decât predilecția lor proprie.

Sînt mulți, cari consideră modul de acțiune, — lor neplăcut, — ca ofensă personală, și-'l răsbură ca pe un atac asupra sentimentelor lor; la fel cu fa-

naticul religios, care la imputarea, că desprețuește sentimentele religioase ale altora, răspundea că : *alții îi desprețuesc sentimentele sale*, prin faptul că țin atât de mult la urîciosul lor serviciu divin și la mărturisirea lor!

Între sentimentele unui om, pentru opiniile sale proprii, și între sentimentele altui om, care se crede ofensat de aceste sentimente, nu e posibilă nici o transacțiune, tot așa cum nu e posibilă nici între dorința hoțului de a fura punga, și între dorința proprietarului de a 'și-o păstra.

Gustul unui om e tot atât afacerea sa proprie ca și opinia sau punga sa.

E ușor a-'ți închipui o ființă comună ideală, o comunitate, care lasă neatinsă libertatea și alegerea individului, în toate chestiunile nedeterminate, și care nu cere decât întrelăsarea acțiunii condamnate din partea experienței generale.

Dar' unde s'a văzut o *astfel* de comunitate, care să fi pus *astfel* de limite funcțiunii sale de control? Sau când a avut grije comunitatea de experiența generală?

Totdeauna, când se amestecă comunitatea în modul de acțiune personală, nu se gândește la altceva decât

la monstruositatea abaterii dela ceea-ce face și simte ea; și măsura aceasta de apreciere — care nu poate fi ascunsă — o prezintă fiecărui om, nouăzeci de procente a tuturor moraliștilor și filosofilor, *ca poruncă religioasă și filosofică!*

Ei învață așa: *lucrul e drept, fiindcă e drept, fiindcă noi simțim că e drept.*

Ei ne spun așa: noi trebuie să căutăm în mintea și sufletul nostru legile felului de viață, cari se ne lege pe noi înșine și pe toți ceilalți!

Ce alta poate face biata comunitate, decât să aplice învățăturile acestea, și să proclameze de datorință a lumii întregi sentimentele proprii despre bine și rău, dacă s'a ajuns cumva la vre-o unire în privința aceasta!

Răul indicat nu-'l găsim numai în teorie; și dela mine se poate aștepta cu tot dreptul ca să înșir casurile singuratiche, în cari comunitatea epocii și a țerei noastre, dă afecțiunilor sale, fără drept, caracterul legilor morale.

Eu însă nu scriu tratat despre aberația sentimentului moral existent. Aceasta e o chestiune cu mult mai importantă decât se poată fi atinsă numai în treacăt și numai ca deslușire. —

Exemple sînt însă totuși necesare, pentru a demonstra, că principiul afirmat din partea mea, are gravitate serioasă și practică, și că eu nu-mi dau silințe să pun stavilă unui rău numai închipuit. Prin o sumă de exemple, se poate ușor dovedi, ca lărgirea limitelor comunității, care ar putea fi numită *poliție morală*, — până la punctul unde înlănțuiește libertatea, cu totul neîndoioasă a individului, — e cea mai generală dintre toate afecțiunile omenești.

Ca prim exemplu, să luăm averșiunea, pe care o manifestă omul numai din motivul, că oamenii, a căror credințe religioase diferă de credința sa, nu respectă obiceiurile sale religioase, în special abținerea sa religioasă.

Ca să aducem un exemplu trivial de tot: nimic nu e în fața mohamedanului mai urgisit dintre toate credințele și obiceiurile creștinilor, decât faptul, că *creștinii mănîncă carne de porc*. Puține acțiuni sînt, la cari creștinii și europenii privesc cu aceeași scîrbă, cu care privesc mohamedanii la acest mod de a-și potoli foamea. În prima linie e o ofensă, adusă religiunii lor; și totuși, împrejurarea aceasta nu explică gradul și felul disgustului. Căci religia lor oprește și vinul; a bea vin încă e o

incorectitate în fața musulmanului, dar' nu-'i stîrnește scîrbă! Aversiunea mohamedanilor, contra cărnei »*animalului murdar*«, are, din contră, caracterul particular al unei aversiuni instinctive, pe care par'că ideea, devenită sentiment, despre necurățenie, o provoacă totdeauna, tocmai la aceia, a căror obicînuințe personale recunosc ori-ce, numai perfecta curățenie — nu; pentru ceea-ce ne dă un curios exemplu sentimentul despre necurățenia religioasă, existent în măsură atît de puternică la — *Indieni*.

Presupunînd acum că poporul, a cărui majoritate o formează musulmanii, ar fi oprit de această majoritate a consuma, — între limitele țerei, — carne de porc, de ceea-ce în țeri mohamedane n'ar fi de loc nou, întrebăm: ar fi aceasta o exerciere *îndreptățită*, ca autoritate morale, din partea opiniei publice? Dacă *nu*, de ce — nu? Usul, e pentru o asemenea comunitate, într'adevăr revoltător. Comunitatea mai are apoi și sincera convingere, că lucrul acesta e oprit și urgisit chiar de dumnezeire. Opreliștea, nu poate fi considerată nici de persecuție religioasă! — Isvorul ei poate fi religios, — dar' nu e persecuție religioasă din motivul, că nici o religie

nu *impune* carnea de porc. Singurul motiv acceptabil pentru condamnarea opreliștei ar fi acela, că comunitatea n'are dreptul să se amestece în direcțiile personale de gust, și în afacerile proprii ale individului.

Ca să dăm un exemplu mai apropiat: majoritatea Spaniolilor consideră de un rău, de o păcătuire, care ofensează în mod grav divinitatea, — adorarea divinității după alt rit decât după ritul romano-catolic, și în consecință, alt cult nu e recunoscut de lege, pe pământul spaniol.

Poporul, aproape din întreaga Europă-de-sud, află că preotul însurat nu numai nu e religios, dar' e chiar impudic, neonest, ordinar, respingător. Cum vor primi protestanții aceste sentimente, perfect de sincere, și cum vor primi ei încercarea de a le valida cu forța și asupra necatolicilor?

Dacă însă oamenii au să fie îndreptățiți să-și restrângă reciproc libertatea în chestiuni cari nu ating interesele altora, — după cari principii s'ar pute exclude casurile acestea? Cine poate lua în nume de rău oamenilor voința de a suprima un lucru, pe care ei îl consideră — defăimător înaintea lui Dumnezeu și înaintea lumii?

Nu se poate produce un motiv mai puternic, pentru a oprî ceva ce trece de imoralitate personală, de cum e motivul care există la suprimarea acestei activități în ochii celor-ce o privesc de ateism. Și întru-cât nu voim să considerăm logica maniei de persecuție, și să zicem: *»putem persecuta pe alții pentru-că sîntem în drept, — și ei nu ne pot persecuta, pentru-că nu se află în drept«*, — trebuie să ne ferim de acceptarea unui principiu, a cărui aplicare asupra noastră, ne-ar face să-l considerăm ca o mare nedreptate.

În contra exemplurilor aduse s'ar putè ridica obiecția, deși fără temei, — că se refer la casuri, cari în Englitera ar fi imposibile. Opinia publică din țeara aceasta nu va stoarce așa ușor abstenența dela anumite mîncări; nu se va amesteca în ritualele bisericești, nici în căsătorii, ca să controleze de se leagă ele conform credinței și afecțiunii.

Ei bine; exemplul următor e luat dintr'o astfel de ingerență în libertate, a cărei primejdie, la nici un cas nu e delăturată de tot nici la noi. Pretutindeni, unde puritanii erau destul de puternici, — în Englitera-nouă și în Marea-Britanie, pe vremea republicei, — ei își dădeau silințe, cu succes considera-

bil, ca să supprime toate *petrecerile publice*, și aproape toate *petrecerile private*, în special: muzica, dansul, jocurile publice și alte ocazii de a petrece, *chiar și teatrul*.

Mai sînt încă mulți oameni în Anglita, a căror noțiune despre morală și religie consideră de condamnabile toate petrecerile.

Dat fiind acum, că persoanele acestea aparțin cu deosebire clasei de mijloc, care tocmai acum, în actuala situație socială și politică a regatului, se află în avânt și în desvoltare, — nu e nici decum imposibil, ca azi sau mâne, oameni cu asemenea vederi să formeze majoritatea parlamentară.

Ce ar zice oare cealaltă parte din comunitate, — când petrecerile permise s'ar regula după ideile religioase și morale ale calviniștilor și ale metodiștilor mai severi? N'ar pretinde oare, foarte hotărît, că acești membri ai societăței, evlavioși până la obrăznicie, se nu se îngrijească de afacerile lor proprii?

Același lucru ar trebui să se spună fiecărui guvern, și fiecărei comunități, care își arogă dreptul de a denega tuturor celorlalți voea să guste din bucurii și din plăceri, pentru-că *ea* le consideră de nepotrivite!

Când însă această arogare de drept *se aproabă* în principiu, nimeni n'o poate mai mult obiectiona, atunci când ea se exerciează în sensul majorității, sau în sensul altei puteri, predominante în țeară.

Fiecare trebuie să fie gata pentru a se împrietenî cu ideea unei ființe de stat creștine, așa cum a fost ea înțeleasă de primii coloniști din Anglittera-nouă, — în momentul în care credința analogă cu mărturisirea lor religioasă, începe să recucerască terenul pierdut, ceea-ce s'a întemplat atât de des cu religiunile, la aparență, aflătoare în apunere.

Să ne închipuim alt cas, care probabil e mai ușor de realizat decât cel premergător. După-cum se știe, în lumea modernă domnește o mare afecțiune pentru formațiunea *democratică* a societății, *cu* sau *fără* apariții acompañatoare de — *instituții populare politice*.

Ei bine; se afirmă, că în țeara în care s'a realizat mai mult tendența aceasta; unde societatea și guvernul sînt din cele mai democratice: în *Statele-Unite*, — sentimentele majorității, căreia îi este neplăcută priveliștea unui mod de viață, mai splendid și mai costisitor

de cum poate *ea* să-1 ducă, se manifestă ca o lege de lux, foarte eficace, și în multe părți ale Uniunii, persoane cu foarte mari venituri, găsesc într'adevăr cu mare greutate modul de a-și cheltui banii, fără să se expună muștrării publice.

Cu toate-că astfel de afirmări, exagerază, sigur, foarte mult raporturile existente, — totuși, starea descrisă nu numai că e posibilă și ușor de înțeles, dar' ea e chiar probabilul rezultat al unui sentiment democratic, împreună cu opinia, că comunitatea e îndreptățită a pune un veto modului cum singularul își folosește venitele.

Nu trebuie decât să mai acceptăm un adaus considerabil din ideile socialiste, ca majoritatea să considere de *lucru neonest* când cineva are mai mult decât o foarte mică proprietate, sau când în genere are alte venituri decât cele stoarse din munca brațelor. În principiu, asemenea vederi, stăpânesc deja astăzi clasele meșteșugarilor, și exerciează asupra celor-ce depind eminentemente dela vederile acestei clase, adevărată asupra membrilor proprii, — o prea simțitoare presiune.

E bine cunoscut, că *muncitorii răi*, cari în anumite ramuri industriale for-

mează majoritatea acționiștilor, sînt de firma convingere, că muncitorii slabi *trebuie* să primească aceeași plată ca muncitorii buni, și că nimeni să nu aibă voe a lucra cu bucata, sau în așa chip, ca prin destoinicia sa potențată, sau prin diligența sa se câștige mai mult decât alții, cari nu posed aceste calități. Ei încă exerciează o *poliție morală*, care câte-odată devine *fisică*, — pentru a împedea muncitorii destoinici și pe întreprinzători, în primirea, respective acordarea unei plăți mai mari, pentru un serviciu mai important.

Dacă comunitatea are drept de jurisprudență asupra chestiunilor private, — nu înțeleg de ce nu s'ar afla în drept și oamenii acestia, sau de ce să nu aibă o specială grupare publică aceeași autoritate asupra modului individual de viață a membrilor sei, pe care 'și-o reclamă publicitatea generală asupra oamenilor în general?

Dar' lăsând la o parte suposițiile, vedem cum astăzi se exerciează de fapt și cele mai dure volnicii față de libertatea vieții private, amenințată fiind ea chiar mai mult de unele prospecte de succes, și predicându-'i-se opinii, — că: *totalitatea, nu numai că are dreptul să oprească tot ce-'i pare că este rău,*

ei să împedecă chiar și lucruri, pe cari ea le consideră de rele, deși nu de periculoase.

Sub titlul »*împedecarea exceselor*«, locuitorii unei colonii engleze, și aproape jumătate din locuitorii Statelor-Unite, sânt *prin lege opriți* să întrebuinteze beuturi trecute prin fermentațiune, afară de când se iau ca medicamente, — căci, împedecarea punerii lor în vînzare, e de fapt aceea-ce se intenționează, adecă : *împedecarea consumărei lor*. Și cu toate-că neexecutabilitatea legii, a provocat abrogarea ei, în multe state, chiar și în statul dela care legea își primise numele, — s'au făcut totuși încercări de a se introduce ea și în Englitera, și mulți umaniști de profesie, căutau cu mare zel să-i câștige aderenți.

Reuniunea, sau cum se numește ea însași, »*Alianța*«, creată în scopul acesta, a provocat într-o câțva senzație, prin publicarea unor scrisori schimbate între secretarul »*Alianței*« și între unul dintre puținii bărbați englezi ai publicității, cari cred, că *ideile unui politician trebuie să se întemeieze pe principii*. Partea, pe care o are Lordul *Stanley* în această schimbare de scrisori, are menițiunea se întărească speranțele, puse deja în el, din partea celor-ce știu,

cât de rare-ori, — durere, — întrunesc politicianii calitățile pe cari *el* le manifestă în rolul seu public.

Organul reuniunii, care »ar regreta adânc acceptarea unui principiu, merit să justifice evlavia și mania persecuției« — își ia sarcina să stabilească »bariera înaltă și impasibilă, care desparte astfel de principii de principiile reuniunii«.

»Toate chestiunile referitoare la ideile, opiniile și la conștiința omului, îmi par că au să cadă în afară de sfera legislaturii; pentru aceea însă, toate chestiunile cari se refer la acțiuni, obiceiuri, raporturi sociale, și sunt transmise puterii discreționare a statului însuși, ear' nu puterii individului, — au să vină puse în cadrul acestei sfere«.

Nu se face amintire de o a treia clasă, care divergează de ambele, anume: de acțiuni și obiceiuri, cari nu sînt *sociale*, ci *individuale*, deși cu siguranță se poate spune, că *aceasta e clasa, la care e socotită beutura fluidităților fermentate*.

Vinderea fluidităților fermentate *e comerțiu*, ear' comerțul e *activitate socială*. Dar' ingerența deplînsă, nu se referă la libertatea vînzătorului, ci la libertatea cumpărătorului și a consumătorului, fiindcă statul poate tot așa de bine

să-l oprească dela *beutura* vinului, precum poate să-'i facă din adins imposibilă *cumpărarea* vinului.

Secretarul însă zice: »Ca cetățean, mă folosesc de dreptul legislaturii, totdeauna când drepturile mele sociale sînt influențate de acțiunile sociale ale altuia«.

Și acum, să vedem explicarea acestor »*drepturi sociale*«.

— »Dacă ceva poate să-'mi influențeze și restrîngă drepturile sociale, de sigur comerțul cu beuturi spirituoase o face. Îmi distruge dreptul strămoșesc asupra siguranței, prin continua producere și provocare de disordine socială. Influențează dreptul meu asupra egalității, prin faptul, că ia dobîndă din stabilirea unei miserii, la a cărei susținere voi contribui eu. Pune pedecă dreptului meu de liberă dezvoltare morală și spirituală, sădind primejdii în calea mea, și slăbind și demoralisînd societatea, asupra căreia eu am drept de ajutorare mutuală și de comunicare«.

Aceasta e o teorie de »*drepturi sociale*«, care pînă acum nu a fost pusă în discuție destul de clar și de precis.

Pe scurt, teoria aceasta, — nu voește alta, decît ca: fiecare individ să aibă dreptul *absolut* de a cere, ca ori-care

alt individ să lucreze, — în ori-ce direcție, — așa cum ar trebui să lucreze; că ori-cine se abate cât de puțin dela aceasta, calcă dreptul social al celuiialt, și-l îndreptățește, să ceară dela legislațiune delăturarea răului.

Un astfel de *principiu-monstru*, e mult mai periculos decât câte un atac singuratic asupra libertății.

Nu există violare de libertate, care nu s'ar pute justifica cu principiul acesta! Principiul acesta nu recunoaște nici un drept asupra vre-unei libertăți, afară poate de libertatea de a pute avè o opinie proprie, *fără a o exprima vre-odată*; căci în momentul, în care exprimă cineva o părere, considerată din partea mea de periculoasă, — îmi influențează toate »*drepturile sociale*« acordate din partea reuniunii.

Teoria aceasta acoardă fiecărui om un interes îndreptățit la perfecționarea morală, intelectuală, chiar și fizică, a celuiialt, — un interes, pe care fiecare 'și-l poate determina după măsura proprie.

Un alt important exemplu de amestec neîndreptățit în libertatea individului, care nu numai amenință, dar' demult s'a realizat chiar, în mod glorios, este: *legala sərbătorire a Sabatului*.

Fără îndoială, e un obicei foarte salutar, abstenența dela muncă într'o zi oare-care a săptămânei, întru-cât o permit aceasta trebuințele vieții, — deși nu constituie o datorință religioasă decât numai la Evrei. Și întru-cât acest obicei, nu poate fi respectat fără consentimentul general al claselor industriale, fiindcă oamenii cari totuși muncesc în această zi, ofensează pe ceilalți în aceeași necesitate: e admisibil și e legal, ca legea să asigure fiecărui om respectarea acestut obicei, prin faptul, că suspendează pentru o anumită zi activitatea principală industrială. Justificarea aceasta însă, basată pe interesul direct, pe care-'l au ceilalți, ca fiecare singuratic să observe obiceiul, — nu se referă la ocupațiunea pe care omul 'și-o dă însuși, cu care omul își petrece orele libere, — și nu se referă nici cât de puțin la restrângerea legală a petrecerilor.

Cu adevărat, că petrecerea unuia, *e muncă pentru celalalt*; dar' plăcerea multora, — ca să nu-'i zicem reînviiorarea folo-sitoare, — merită munca celor puțini, presupunând, că munca s'a ales în perfectă libertate și se poate abzice după voe liberă.

Muncitorii cugetă foarte just când zic, că: dacă ar lucra ei în toate Dumi-

necile, — ar trebui să preste o muncă de șapte zile pentru o plată de șese zile; dar' câtă vreme greul muncii e suspendat, — numărul mic al celor-ce lucrează mai departe pentru plăcerea altora, primește o plată relativ mai mare. Dacă ei prefer acestei ocupații repausul, n'au decât să nu muncească. Și dacă au trebuință și de un alt mijloc, acesta încă li-s'ar pute da, în obiceiul, ca o zi oarecare din săptămână să fie considerată ca zi de sărbătoare.

Singurul motiv pentru restrângerea petrecerilor de Duminecă ar fi *neadmisibilitatea lor religioasă*, un motiv legislativ, contra căruia nu se poate protesta destul de serios. *Injuriile aduse zeilor e afacerea zeilor!* («Deorum injuriae Diis curae»).

Ar trebui să se dovedească întâiu, că societatea, sau unul dintre funcționarii ei, posedă procură (plenipotență) cerească, ca să pedepsească pretinsa ofensă adusă atotputerniciei, — presupunând, că în ofensa adusă nu se cuprinde cumva și o nedreptate pe seama conviețuitorilor nostri.

Ideea, că fiecare e deobligat față de religiositatea altuia, a fost basa tuturor persecuțiilor religioase de până acum, și ea ar justifica persecuțiile, dacă ar fi recunoscută de justă.

Cu toate-că sentimentele, născute din repetatele încercări de a se împedea circulara trenurilor în zile de Dumineci, și din rezistența, opusă deschiderii museelor, etc. — n'au nimic analog cu barbariile vechilor persecuții: totuși, modul de cugetare, exprimat aici, e același.

E rezoluția de a nu suferi ca alții să facă ceva ce le permite religia lor, fiindcă *n'o permite religia persecutorului!*

E credința, că Dumnezeu nu numai că urește fapta necredinciosului, dar' ne consideră și pe noi de vinovați, dacă-l lăsăm s'o făptuiască în mod liber.

Nu pot întrelăsa, ca la aceste exemple despre mica importanță ce se dă de regulă libertății omenești, să nu-mi aduc aminte și de limbajul declaratei manii de persecuție, usitat în presa Engliterei, totdeauna când vine vorba despre curioasa apariție a Mormonismului.

Multe s'ar putè zice despre faptul neașteptat și instructiv, că o revelație, afirmativ nouă, și o religie, întemeiată pe această revelație, — productul unei evidente înșelătorii, nespriginite nici măcar de splendoarea însușirilor extraordinare ale întemeietorului ei, — e crezută de sute de mii, și în zilele gazete-

lor, liniilor ferate și a firelor electrice, poate să formeze temeliile unei societăți. Ceea-ce vine însă pus aici în cumpănă, este împrejurarea, că religia aceasta, ca alte religii mai bune, își *are și ea martirii ei*; că prorocul și întemeietorul ei a fost *omorât de popor, pentru învățăturile sale*; că mulți dintre credincioșii religiei acesteia 'și-au pierdut viața prin aceleași volnicii legale; că aderenții ei au fost alungați cu forța din patria lor proprie, și chiar și după-ce 'și-au găsit adăpost în mijlocul unei pustietăți îndepărtate, — s'au aflat încă destui oameni în Anglittera, cari erau de credința, că ar fi drept și just (nu însă oportun!) să se trimită o expediție în contra lor pentru a-'i *forța* să accepteze vederile altora.

Motivul principal al aversiunii, care rupe toate barierele toleranței religioase, contra Mormonilor, e: *admisibilitatea poligamiei*. Mohamedanilor, Indianilor, Chinezilor, însă li-se acoardă poligamia! O ură neînfrînată provoacă ea — pare-se, — numai în contra oamenilor cari vorbesc englezește și aparțin unui fel de creștinism.

Nimeni nu poate avè o aversiune mai declarată, decât mine, în contra acestei instituții *mormone*, din mai multe motive; special însă din motivul, că ea

departe de a fi spriginită de principiul libertății, nu însemnează alta decât chiar o rupere declarată dela acest principiu, — rupere, care face ca lanțurile unei jumătăți din societate să fie strinse mai bine la olaltă, pe când cealaltă jumătate e dispensată de reciprocitatea îndatoririi.

Să nu scăpăm însă din vedere, că relațiunea aceasta se leagă din partea femeilor, — cari trec de victime, — tot așa de liber ca ori-care altă formă de căsătorie. Și ori-cât de surprinzător nis'ar părè faptul acesta, el se explică prin noțiunile și obiceiurile de rînd ale lumii, conform cărora, femeia știe că e *necesară căsătoria*. E ușor de înțeles dar', că multe femei prefer a fi soții între mai multe soții, decât să nu fie măritate nici-decum! Nu se cere, ca și alte țeri să recunoască această unire; sau ca din considerații față de doctrina mormonă, țerile să dispenseze o parte din locuitorii lor de sarcina legilor proprii.

Când apoi disidenții țin cont de sentimentele dușmănoase ale celorlalți, mai mult decât, cu drept cuvânt, s'ar putè cere; când părăsesc țerile în cari învățăturile lor nu sînt acceptabile și descind într'un colț de pămînt, îndepărtat, care trebuie cultivat ântâiu ca să

poată fi locuit de ființe omenești: e greu de înțeles, după cari alte principii, decât numai după principiile tirăniei, pot fi împedecați în a trăi la olaltă, după legile cari lor le plac, presupunând, că nu atacă alte popoare și că acoardă fiecăruia retragere liberă, când nu-'i mai convine modul lor de viață.

Un scriitor mai nou, — în multe privințe foarte distins, — propune, în contra acestei *comunități poligamice* (ca să folosim cuvintele sale proprii) nu o luptă de extirpare, ci o luptă de *civilizare*, pentru a pune capăt stărei de lucruri, pe care el o consideră de regres în civilizație.

Regresul îl recunosc și eu; dar' nu știu să aibă vre-o comunitate dreptul de a *impune* altei comunități — *civilizația!*

Câtă vreme jertfele unei legi rele, nu reclamă ajutorul altei comunități, nu pot concede, că oameni cu totul nechemăți ar avè dreptul să vină și se ceară sistarea unei situații, cu care toți cei direct interesați sînt mulțumiți, simplu din motivul, că oameni, cari locuiesc la o îndepărtare de mii de mile, și cari n'au nimic a face cu ea, — găsesc că ar fi supărăcioasă pentru ei!... Să trimită acești oameni, dacă le place, misionari,

cari s $\ddot{e}$ predice contrarul; s $\ddot{e}$ se opun $\ddot{a}$ cu toate mijloacele legale (între cari îns $\ddot{e}$ nu poate figura suprimarea învățătorului) contra extinderii învățăturilor analoge asupra poporului lor propriu! Cum îns $\ddot{e}$ civilisația a fost în stare s $\ddot{e}$ înving $\ddot{a}$ barbaria, pe vremea când barbaria stăp $\ddot{a}$ nea lumea, — nu merge totuși s $\ddot{e}$ vii cu lamentări și cu temeri, că *barbaria înngenunchiată ar put $\ddot{e}$ reînvia și ar put $\ddot{e}$ învinge civilisația!*

O civilisație, care în modul acesta ar put $\ddot{e}$ fi biruită, de un contrar, trântit la picioarele sale, — ar trebui s $\ddot{e}$ fie, înainte de toate, at $\ddot{a}$ t de depravată, înc $\ddot{a}$ t nici preoții, nici învățătorii chemați ai ei, nici ori-cine altul, s $\ddot{e}$ nu mai aibă nici capacitatea, nici voința de a lupta pentru ea.

E *acesta* cazul? Atunci s $\ddot{e}$ dispară o astfel de civilisație! Cu cât mai cur $\ddot{e}$ nd, — cu at $\ddot{a}$ t mai bine. O astfel de civilisație nu poate dec $\ddot{a}$ t s $\ddot{e}$ se cufunde tot mai mult, până-ce în cele din urmă (cum s'a întâmplat cu imperiul roman) *o dărîmă barbarii mai puternici, pentru-ca s'o — reînvie.*

Aplicarea.

Principiile afirmate în paginile acestea, trebuie recunoscute întâiu în general, ca basă pe seama particularităților, — înainte de a se face încercarea — cu prospect de reușire, — ca ele să fie aplicate în mod consonant, asupra diferitelor terene ale doctrinei de stat și morale. Puținele observări, pe cari voesc să le mai fac, referitor la chestiuni detaliate, au mai mult chemarea de a lămurii principiile, decât aceea de a le arăta urmările. Ofer puțină aplicare, dar' mai multe *exemple* de aplicare, cu menițiunea, de a arăta mai clar însemnătatea și limitele ambelor regule fundamentale, cari la oaltă compun întreaga doctrină cuprinsă în scrierea de față, — și în cas de dubietate, că oare din aceste principii, care poate fi aplicat, — de a facilita, prin precumpănire potrivită, formarea judecăței.

Regulele fundamentale sînt:

întîiu: cã individul nu e responsabil societãtei pentru aciunile sale, cãtã vreme acestea ating numai interesele sale. Sfat, învătaturã, capacitare, în cas de lipsã evitare din partea celorlãlți, atunci, cãnd ei o aflã aceasta de necesar, spre binele lor propriu, — sînt singurele mësuri, prin cari societatea, cu îndreptãtire, poate sã-și exprime displãcerea sau reprobarea;

al doilea: cã, pentru aciuni des-avantajioase intereselor altora, individul este responsabil și poate fi supus unei pedepse sociale sau legale, atunci, cãnd societatea e de pãrerea, cã ori una ori alta e necesarã pentru apãrarea sa proprie.

Înainte de toate, nu trebuie însã sã presupunem, cã, de oare-ce numai pãgubirea, sau posibilitatea unei pãgubiri a intereselor altora, justificã amestecul societãtei, — amestecul, din acest motiv, ar fi totdeauna justificat. În multe casuri, individul, executãnd o lucrare foarte justã, cauzeazã altora necesarmente, — așadar' cu plinã îndreptãtire, — dureri și perderi, sau le nimicește speranțele prudente, legate de vre-un cãștig.

Astfel de contrarietãți în interesele singuraticilor, provin de multe-ori din

instituții rele sociale; sînt însă, cît durează acestea, inevitabile. Unele din ele ar fi inevitabile chiar și sub ori-ce alte instituții. Fiecare om, care are succes pe un teren prea plin, sau în o concurență mare; fiecare om, care stăruind se pună mîna pe obiectul dorit și de altul, — are preferință înaintea acestuia: trage folos din pierderea altora, din străduințele lor zădarnice, din așteptările lor înșelate. Va concede însă ori-cine, că pentru interesele generale ale omenirii e mai bine că oamenii, fără a se îngriji de asemenea urmări, — plutesc spre scopurile lor. Cu alte cuvinte: societatea n'are nici un drept, — nici legal nici special, — să apere pe concurenții desilusionați contra astorfel de neplăceri, și numai atunci e chemată a interveni, cînd se pun în aplicare mijloace, cari nu sînt compatibile cu interesele generale, anume: înșelătorie, tradare sau forță.

Tot așa e și comerțul o activitate socială. Cel-ce primește asupra sa vînzarea de bunuri, face o acțiune, care atinge în general interesele altora și ale societății; modul seu de acțiune e supus dar' principal jurisdicțiunii societății. În consonanță cu aceasta, era mai de mult o datorință a guvernelor, ca în

toate casurile mai însemnate, să stabilească prețurile și să reguleze funcționarea industrială. Astăzi însă, e recunoscut, deși după lungi lupte, că atât prețul, cât și calitatea marfei, e mai bine stabilită atunci, când producătorului și vânzătorului 'i-se lasă mână liberă, cu singura restrângere, ca și cumpărătorul să se bucure de aceeași libertate și se poată cumpăra unde-'i place.

Aceasta e doctrina așa numitului *comerțiu liber*, care e așezat, ce e drept, pe altă basă, dar' tot atât de solidă, cum e principiul libertății personale, apărat în scrierea aceasta. Restrângerea comerțului, sau a producției în scopul comerțului, sînt de fapt restrîngeri, — și ca atari constituie un mare rău.

Dar' restrîngerile acestea ating numai partea aceea a modului de acțiune, pe care societatea *poate* s'o restrîngă; și sînt *rele* numai pentru-că nu produc rezultatul intenționat. După-cum principiul libertății personale nu se cuprinde în doctrina despre comerțiu liber, așa nu se cuprinde el nici în cele mai multe chestiuni, ridicate cu privire la limitele doctrinei acesteia; d. e. cât se se folosească din supravegherea publică pentru împedecarea falsificărilor de șarlatanie; întru-cât pot fi forțate măsurile sau

dispozițiile sanitare — în contul întreprinzătorilor, — ca apărare la munca primejdioasă ?

Astfel de întrebări, conțin contemplațiuni asupra libertății, numai într'atâta, — că: *caeteris paribus*, totdeauna e mai bine a lăsa oamenii în grija lor, decât a-i supraveghia; dar' că oamenii, în scopurile acestea, de drept, *pot* fi supraveghiați, e un lucru, care principial nu poate fi negat. De altă parte, se fac ingerențe în comerciu, acolo, unde în esență e vorba de chestiuni de libertate, cum e cu: legea-*Maine*, împedecarea importului de opium în *China*, restrângerea vânzării de otrăvuri, pe scurt, în toate casurile, în cari scopul ingerenței este de a face imposibilă, sau de a îngreuna, ajungerea la un anumit obiect. Aceste ingerențe sînt condamnable, — ca ingerențe, nu în libertatea producătorului și a vânzătorului, ci în libertatea cumpărătorului.

Unul din exemplele acestea, cel cu comerțul de otrăvuri, ne lasă deschisă o nouă întrebare. Cari sînt adevăratele limite ale funcțiunii polițiale; cât de departe poate merge poliția în atacarea libertății, cu scopul de a împedeca — de drept — crimele și accidentele ?

E una din cele mai indiscutabile funcțiuni ale guvernului, — stabilirea

măsurilor de precauțiune, contra crimelor, — înainte de executarea lor, — precum și după comitere, descoperirea și pedepsirea lor. Funcțiunea preventivă a guvernului, poate constitui însă mai ușor un abus în detrimentul libertății, decât funcțiunea penală; căci abia există părțică în libertatea îndreptățită de acțiune a unui om, despre care nu s'ar putè afirma, — și încă cu temei, — că ar facilita o formă oare-care a punibilității.

Cu toate acestea, nici o autoritate, și nici o persoană privată, nu e datoare să privească cu nepăsare cum se comite în fața ei crima, evident premeditată, ci are dreptul să intervină, — împedcându-o. Dacă otrava nu s'ar cumpèra și nu s'ar folosi în alt scop, decât numai pentru a ucide, — prepararea și vânzarea ei s'ar putè oprì cu tot dreptul. Dar' otrava se folosește și pentru scopuri nevinovate, — folositoare chiar, — ear' restrîngeri nu se pot impune pentru un cas, fără-ca să nu se extindă și asupra celuilalt cas.

Tot așa are dreptul autoritatea să împedecă și accidentele. Dacă un funcționar public, sau ori-cine altul, vede că cineva voește să treacă peste un pod, a cărui nesiguranță e dovedită, și nu este

timp pentru a-l face atent asupra primejdiei: poate să-l prindă și să-l rețină, fără a comite adevărată ingerență în libertatea sa personală. Pentru-că libertate este aceea, când omul face ce vrea; ear' respectivul nu vrea se cadă în apă! Cu toate acestea, atunci, când nu există siguranța, ci numai primejdia unei nefericiri, nu poate judeca nimeni altul decât numai respectivul, de sînt ori nu motive suficiente pentru faptul seu riscat. În acest cas, după părerea mea, respectivul (întru-cât nu e copil, nebun, sau nu e vorba de o stare de iritație, sau de absență de spirit, incompatibilă cu perfecta folosință a inteligenței) n'are decât să fie făcut atent asupra primejdiei, — în nici un cas însă n'are să fie împedecat cu forța, de a se expune primejdiei.

Contemplațiuni analoage, aplicate la chestiuni cum e aceea a comerțiului cu otrăvuri, ne înlesnesc stabilirea, — că din admisibilele moduri de regulamentare, cari sînt sau nu sînt contra principiului?

O măsură preventivă d. e. după care numirea materiei otrăvitoare are să exprime precis caracterul ei periculos, — se poate impune fără violarea libertății; cumpărătorul nu poate cere, ca însuși-

rea otrăvitoare a obiectului, în posesiunea căruia a ajuns, se-'i rămână necunoscută.

Dar' a pretinde în toate casurile o indicație medicală, n'ar însemna alta decât, câte-odată imposibilitatea, totdeauna însă enorma scumpete a procurării obiectului, pentru o întrebuințare legală. Singurul mod, de a pune greutate în calea comiterii de crime, prin asemenea mijloace, — fără a restrînge în mod însemnat libertatea aceloră cari reclamă materia otrăvitoare pentru alte scopuri, e, după părerea mea, acela, pe care *Bentham* nimerit îl numește : »*dovadă, prealabil determinată*«.

Cel-ce leagă contracte, cunoaște această precauțiune. E obicei, și e legal, ca legea, la legarea unui contract, să pretindă ca condiție a executării forțate a contractului, respectarea unor anumite formalități, ca: subscrieri, martori etc. pentru aceea, ca în casuri de litigiu, să existe dovada, că contractul într'adevăr a fost legat, și că nu există nimic ce ar pute să-'l facă — legalmente — neexistent. Efectul e, că contracte fictive, sau contracte, legate între astfel de împrejurări, cari ajungând la cunoștința legii, nimicesc valabilitatea contractului, — se pot încheia cu mare greutate.

Măsuri analoage preventive, s'ar putè lua și cu privire la punerea în vânzare a lucrurilor, cari sînt acomodate a fi folosite ca unelte pentru comiterea de crime. Dela vînzător s'ar putè cere d. e. ca se poarte registre exacte despre timpul afacerii, numele și adresa cumpărătorului, specia și cantitatea obiectului cumpărat, — însemnând și întrebarea adresată cumpărătorului cu privire la scop, precum și răspunsul primit.

Cînd nu există asemnare (rețetă) medicală, s'ar putè cere prezența persoanei a treia, ca în cazul, cînd mai târziu s'ar naște nedumeriri, că obiectul a fost întrebuintat spre scopuri criminale, faptul se poată fi dovedit, față de cumpărător. Astfel de regulamente, în genere, n'ar împedeca procurarea obiectului, în mod esențial; ar împedeca însă, în măsură însemnată, abusarea cu acest obiect, înlesnindu-'i descoperirea.

Dreptul acordat societăței, de a împedeca crimele, contra ei, prin măsuri preventive, — o seduce ca ea să restrîngă regula principală, foarte apropiată, că: *rēul comis numai în contra ta însuși, nu poate fi împedecat sau pedepsit!*

Beția d. e. de regulă nu e obiect acomodat pentru ingerența legală. Eu

însă aş afla de foarte justificat, dacă
cineva, care sub influența beției a comis
deja volnicii contra altora, și lucrul
acesta 'i-s'a dovedit: s'ar pune la caran-
tină legală, care să-'l privească personal
pe dînsul, — în așa chip, că dacă se
va mai îmbăta, se poată fi pedepsit, și
dacă în starea aceasta va comite de
nou vre-un delict, să fie pedepsit și mai
aspru. Se îmbată cineva, care în beția
sa se iritează și causează stricăciune
altora, — comite prin aceasta crimă
contra altora!

Așa nu poate nici lenevia să formeze
obiect de pedepsire legală, — fără a
comite act de tirănie, — fie că respec-
tivul primește un ajutor public, fie că
e vorba de o călcare de contract. Când
însă cineva, din trândăvie, sau din alt
motiv, care se putea ocoli, își negli-
jează datorințele legale față de alții, d.
e. cu privire la susținerea copiilor, —
nu e tiranisare, dacă în lipsa altor mij-
loace, omul *se constrînge prin muncă*
silnică să-'și împlinească datoria.

Există, totuși, și alte acțiuni, cari
atunci, când în mod direct sînt strică-
cioase numai făptuitorului, — legal-
mente n'ar trebui să fie oprite; dar
când se comit în formă publică, ele
însemnează o violare a bunelor mora-

vuri, și ca delictе contra altora, pot fi de drept oprite. De natura aceasta sânt delictеle contra moralității. E superfluu a ne oprî asupra temei, fiindcă nu stă în nemijlocită legătură cu obiectul nostru. Obiecția publicului, e la multe alte activități, cari în sine luate, nu sânt condamnabile, și nu pot fi luate de condamnabile, — tot atât de obicinuită.

Mai există și o altă întrebare, care are trebuință de răspuns, conform cu principiile desvoltate în scrierea aceasta.

Să acceptăm casul, că un mod de acțiune personală merită muștrare, — dar' societatea, din respect față de libertate, nici nu-'l împedecă, nici nu-'l pedepsește, — fiindcă și de altcum urmările rele se resfrîng direct și cu desevîrșire, numai asupra urzitorului.

Ei bine; pot avè și alții dreptul să recomande liber și se seducă lumea a comite astfel de fapte?

Întrebarea e foarte grea. Casul, când cineva seduce pe altul a comite o faptă, nu-'i exact casul modului de acțiune, ce te privește pe tine însuți. A îndemna, sau a seduce pe cineva, e o activitate socială, și pare a aparține dar' întocmai ca acțiunile generale, cari ating pe alții, — *supravegherei sociale.*

O scurtă meditare rectifică însă prima impresiune, și ne arată, că, deși cazul nu poate fi luat exact de libertate individuală, totuși el admite aplicarea motivelor pe cari se bazează principiul libertății personale.

Dacă oamenilor poate să le fie permis, să-și termine afacerile, cari îi privesc numai pe ei, pe propria lor primejdie, așa cum lor le place, — trebuie să le stea în voe și aceea, de a se consulta, ce și cum se facă, de a schimba vederi și de a-și împărtăși reciproc părerile. Ceea-ce e permis a se face, trebuie să fie permis și a se împărtăși *ca sfat*. Întrebarea devine dubioasă numai atunci, când inițiatorul stoarce vre-un favor personal din sfatul seu; când el din motive de susținere sau de câștig favorisează, din profesie, ceea-ce societatea și statul consideră de un *rău social*. Firește, atunci se ivește un nou element de complicație, anume: existența claselor, a căror interese sunt opuse binelui public, și a căror poziție de viață e întemeiată pe această contraeficacitate.

Să aibă acî loc ori nu ingerența?

Impudicitatea d. e. trebuie tolerată, tot așa și jocul de cărți. Ei bine; poate să fie liberă persoana a se ocupa cu

mijlocirea afacerilor de dragoste, sau a instala o ruletă de jocuri hasarde?

Acesta e un cas, ce zace precis pe linia limitantă dintre două principii, și care la prima vedere nu ne permite să deosebim unde aparține.

De amândouă părțile sînt motive suficiente.

Din partea toleranței se poate zice, că faptul, de a exercia ceva în mod profesional, și de a trăi, sau de a trage foloase din exerciere, nu formează crimă ce ar pute fi pedepsită; că fapta ar trebui să fie, sau *permisă* cu deservîșire, sau *oprită* cu deservîșire; că, dacă principiile apărute de noi în cele de pînă aici, sînt corecte, societatea, ca atare, n'are să hotărească de e păgubitor ceva ce se referă numai la individ; că societatea nu poate face alta decît să *desfătuiască*, și că unul e tot atît de liber să sfătuiască, după-cum liber este altul se desfătuească. În contrast cu aceasta, se poate zice, că, deși publicul sau statul nu e îndreptățit să decidă autoritativ, în scopul unei suprimări sau pedepsiri, de e bună sau rea una sau alta dintre acțiunile cari ating numai interesele singuraticului, — e totuși pe deplin îndreptățit, ca atunci, când consideră de rele aceste acțiuni, să le lase cel puțin

a rămâne chestiuni — deschise. După premisele acestea, nu se face nedreptate, când se încearcă excluderea influențarei imaginațiilor investigatorilor interesați, cari nu pot fi imparțiali, al căror interes direct personal zace tocmai în partea, pe care statul o consideră de rea, și cari, evident, nu pot propaga chestiunea decât numai în avantajul lor propriu.

Sigur că nu se poate perde nimic, — s'ar putè obieționa, — că nu se poate jertfi nimica bun, dacă lucrurile se întocmesc astfel, ca fiecare să aleagă singur, — rău sau bine, — conform inclinării proprii, — însă cât se poate de liber de meșteșugiile persoanelor cari încearcă în mod egoistic să-'i influențeze inclinarea. Deși dar' (s'ar putè zice) ordinațiunile referitoare la jocurile oprite nu se pot validita; deși fiecare ar trebui să fie liber a juca cărți în casa sa proprie, în casa altuia, sau într'o localitate susținută pe spese comune: totuși localuri publice pentru jocurile de cărți, să nu fie permise.

Este exact, că oprirea nu e niciodată eficace, și că localuri pentru jocul de cărți pot fi susținute sub un titlu oare-care, — fie poliția înzestrată cu ori-ce putere tiranisătoare; dar' ele

totuși sînt constrînse a-și ascunde activitatea pînă la un anumit grad, așa că cel-ce nu le vizitează, nu știe nimic despre ele; ear' mai mult decît atît, n'are sã pretindã societatea.

Argumentația aceasta e foarte importantă. Nu îndrăznesc sã decid însã de e oare și *suficientă*, ca sã justifice anomalia morală cã: complicele se pedepsește, pe cînd făptuitorul principal scapă, și *trebuie* sã scape teafër; cã mijlocitorului, ear' nu impudicului, cã proprietarului localului pentru jocul de cărți, ear' nu jucătorului de cărți — 'i-se dictează pedeapsa de bani ori temnița. Cu atît mai puțin au sã fie restrînse acțiunile de rînd, — la cumpărare și vînzare, — numai la motive analoge. Aproape ori-ce obiect, ce se vinde și se cumpără, poate fi folosit cu prisosință, ear' vînzătorii au interes sã încurajeze această prisosință. Pe aceasta însã nu se poate basa totuși d. e. o argumentație în favorul *legei-Maine*; pentru-cã clasa comercianților de beuturi spirtuoase, deși pãrtașă la abus, e indispensabilă pentru corecta aplicare. Interesul comercianților acestora cu privire la promovarea exceselor, e cu toate acestea un rãu; și statul e justificat cînd îi pune bariere și cere garanții, cari, fără justi-

ficarea aceasta n'ar fi altceva decât ingerențe în libertatea îndreptățită.

O altă întrebare e: oare statul n'ar putè să descurajeze în mod indirect o acțiune, pe care de altcum o permite, atunci, când 'i-se pare că acțiunea nu e compatibilă cu interesele făptuitorului? Că d. e. n'ar putè lua statul măsuri, ca mijloacele beției să fie mai scumpe; sau, că aceste mijloace să se poată procura mai cu greutate, împuținându-le localurile de desfacere?

Trebue făcute și aici multe deosebiri, întocmai ca la cele mai multe întrebări practice.

Aruncarea de dări grele pe beuturile spirtuoase, numai în scopul, ca procurarea lor să se îngreuneze, e o măsură, care puțin se deosebește de perfecta interzicere, și numai atunci ar fi justă, când interzicerea ar putè fi justificată.

Ori-ce urcare de preț, e pentru toți cei-ce nu dispun de mijloace ca să acopere prețul urcat, — o *interzicere*; ear' pentru cei-ce au mijloacele, — o pedeapsă pentru satisfacerea unui gust special. Alegerea petrecerilor, și modul cum au să-și folosească oamenii banii, după-ce 'și-au împlinit datorințele legale și morale față de stat și față de ființele

singuratică, — e însă afacerea lor proprie, și trebuie lăsate în propria lor apreciere!

Observarea aceasta ar fi, la prima vedere, egală cu condamnarea alegerii beuturilor spirituoase, ca obiect special de contribuție. Dar' nu trebuie să uităm, că contribuțiile, pentru scopurile statului, sînt hotărît inevitabile; că în cele mai multe țări, e necesară darea indirectă; că, prin urmare, statul nu poate evita punerea unei pedepse — ca să zicem așa, — pe întrebuintarea multor obiecte; pedeapsă, care, pentru anumiți oameni, trece drept interzicere. E, prin urmare, datorința statului, a ține în vedere la împărțirea dărilor, de cari obiecte se pot lipsi cetățenii mai ușor, preferind *a fortiori* pe acelea, cari, folosite peste o măsură foarte mărginită, sînt considerate din a sa parte ca periculoase. Darea pe beuturile spirituoase, pînă la punctul care arată venitul cel mai mare (presupunînd că statul are trebuință de venitul acesta), nu numai că e admisibilă, dar' e chiar *justă*.

Întrebărei, că desfacerea acestor obiecte de utilitate, se se prefacă mai mult sau mai puțin într'un privilegiu, se poate răspunde în mod divers, conform scopurilor, cărora are să servească restrîngerea aceasta.

Toate localurile publice de recreare reclamă o supraveghere polițială, — cu atât mai mult localuri de natura numită, pentru-că aici se nasc, în mod deosebit de ușor, deliectele contra societăței.

E de admis dar', ca dreptul de a vinde obiectele acestea (cel puțin în localul în care se consumă) să se încredințeze oamenilor de o onestitate recunoscută și garantată, — mai de parte, ca să se fixeze astfel de regule, cu privire la deschiderea și închiderea localurilor, după-cum le cere controlul public, și să se detragă licența, dacă cu aprobarea, sau din incapacitatea cârcimarului, s'a turburat pacea de repețite-ori, sau s'au plănuit și pregătit — în localul seu — atacuri în contra legii.

Ori-ce altă restrîngere eu o consider principial nejustificată! A restrînge numărul berăriilor și al vînzătorilor de rachiu, în scopul pronunțat de a îngreuna visitarea lor, și de a reduce ocazia căderii în ispită, — îi expune nu numai pe toți unei inconveniențe, numai pentru-că sînt unii, cari pot abusa de facilitate, ci se potrivește exclusiv la o stare socială, în care clasa muncitoare e tratată ca niște copii și ca niște sêlbatici, și e pusă sub măsuri educative, cari au sê-'i dee viitoarea admisibilitate de a străbate în privilegiile libertăței.

Nu acestea sînt principiile, după
cari pot fi guvernate, într'o țeară liberă,
clasele muncitoare! Și nimeni, — dacă
pune preț pe libertate, — nu va admite, că
așa trebuie guvernate, întru-cât nu s'au
arătat cumva zădarnice toate silințele de
a le educa pentru libertate, și de a crea
din fiecare om un cetățean liber, — do-
vedindu-se că, într'adevăr, nu pot fi gu-
vernate altfel decât ca — copiii!

Simpla precisare a alternativei ne arată însă absurditatea presupunerii, că s'ar fi făcut încercări analoage, în unul din casurile cari pot fi ținute aici în vedere.

Numai din motivul, că instituțiile Engliterei formează o sumă de contraste, — se admit în praxa noastră lucruri, cari aparțin unui sistem despotic sau unui guvern așa numit patriarhal; pe când libertatea generală a instituțiilor noastre, exclude ori-ce supraveghere care ar pute să aibă eficacitatea unui adevărat mijloc de educație morală!

Într'o parte premergătoare a acestei scrieri s'a accentuat, că în libertatea individului, referitoare la afacerile sale proprii, se cuprinde și o libertate corăspunzătoare, pentru ori-și-ce sumă de indivizi, cari prin înțelegere reciprocă voesc să reguleze astfel de chestiuni,

în cari numai ei, și nimeni altul, sînt interesați.

Chestiunea nu întimpină dificultăți, cîtă vreme voința tuturor participanților rămîne nestrămutată. Cum însă voința aceasta se poate schimba, e de multe ori necesar, ca indivizii să lege între olaltă contracte, chiar și în chestiuni cari îi privesc numai pe ei, ear' dacă s'a făcut aceasta, se cere, drept regulă generală, ca îndatorirea aceasta să fie și observată. Și totuși legea, — probabil a fiecărei țeri, — cunoaște abateri dela această regulă. Nu numai că omul nu e dator să împlinească deobligamente, cari vatemă drepturile unei a treia persoane, dar' câte - odată se consideră chiar de motiv suficient pentru nimicirea contractului, împejurarea, că contractul e păgubitor pentru respectivul însuși.

În Englitera, și în alte țeri civilizate, e d. e. nulă și neavenită tocmeala, după care cineva se vinde pe sine sclav, sau își dă consentimentul la aceasta; și executarea contractului nu poate fi stoarsă cu forța, nici prin lege, nici pe calea opiniei publice. Motivul acestei restrîngerii a dreptului de dispunere asupra soartei proprii, e foarte evident și se vede destul de lămurit din acest cas

extrem. Motivul, de ce e întrelăsată amestecarea în acțiunile voluntare, cari nu ating afacerile persoanei a treia: este respectul față de libertate. Voca liberă a omului dovedește, că îi place ceea-ce 'și-a ales, sau că-i este cel puțin suportabil; ear' binele seu este peste tot mult mai îngrijit, atunci, când 'i-se permite să-'și croiască singur măsurile sale proprii. Când însă omul se vinde sclav, abzice de libertate și renunță la ori-ce ulterioară folosire a ei. În cazul acesta, el nimicește adevăratul scop care justifică permisiunea de a dispune de sine însuși.

Nu mai e liber. De aci încolo se află într'o poziție, care nu-'i permite angajamente în favorul seu propriu, cum putea face dacă rămânea în starea voluntară de mai nainte.

Principiul libertății însă nu poate pretinde ca omul să fie liber *a-'și răpi libertatea. Nu e libertate când singur te dispensezi de libertate!*

Motivele acestea, a căror putere e frapantă în acest cas special, sânt cu adevărat vrednice de o aplicare mai largă; și totuși, li-s'a tras pretutindenea o linie demarcațională din partea lipsurilor vieții, cari cer, nu să renunțăm la libertatea noastră, dar' să aprobăm una ori alta dintre restrîngerile ei.

Principiul care cere libertate necontrolată de acțiune, în tot ce-l privește numai pe făptuitor, pretinde, ca cei-ce n'au legat învoieli, în cari se fie interesată și o a treia persoană, să se poată dispensa reciproc de îndatorirea primită. Dar' chiar fără de o astfel de renunțare voluntară, nu cred să existe contracte și îndatoriri, — afară de chestiunile de bani, și de valoare egală cu banul, — la cari libertatea repășirei n'ar fi admisibilă.

Humboldt își exprimă convingerea, că contracte, referitoare la raporturi sau servicii personale, *de jure* se nu mai fie obligatoare după trecerea unui anumit termen; și că, cel mai important dintre aceste contracte, *căsătoria*, care are particularitatea că 'i-se zădărnicește scopul atunci când sentimentele ambeilor părți nu congruează: se nu aibă trebuință, pentru a se desface, decât numai de *voința hotărâtă a uneia dintre părți*.

Obiectul acesta e prea important și prea încurcat de a putè fi lămurit numai în treacèt, și eu îl ating numai întru-cât e necesar pentru explicările mele. Dacă îngustimea și generalitatea tratatului, n'ar fi silit pe *Humboldt* să se mulțumească, în cazul de față, cu

expunerea concluziei finale, fără să lă-murească premisele: ar fi recunoscut fără îndoială și el, că chestiunea aceasta nu poate fi decisă pe baza simplor motive la cari s'a mărginit.

Când cineva, prin promisiune categorică, sau prin modul seu de acțiune întărește pe altul în credința, că va prospera într'un anumit mod, astfel, că acest din urmă leagă așteptări și combinațiuni, ba chiar și o parte a planului seu de viață de acceptarea acestei credințe: primește asupra sa un nou șir de îndatoriri morale față de altul, cari pot fi predominante, dar' nu pot rămâne neobservate.

Mai departe, când raporturile dintre două părți contrahente au avut urmări pentru alții; când prin aceasta a treia persoană a fost adusă în situație specială, sau, cum e în căsătorie, o a treia parte a fost adusă la viață: se nasc pentru ambele părți contrahente îndatoriri reciproce, a căror împlinire, sau cel puțin modul lor de împlinire, depinde mult dela continuarea sau sistarea raporturilor dintre ele.

De aici nu urmează, și nu afirm nici eu, că aceste îndatoriri pot să meargă atât de departe, că ele se poată cere respectarea contractului chiar și

pe prețul fericirii întregii vieți a părții revoltate; dar' fapt e, că constituie un element necesar pentru chestiune. Chiar și atunci, când, după-cum afirmă *Humboldt*, n'ar trebui să se facă deosebire între libertatea *legală* a părților de a se elibera de îndatoriri (și eu cred că n'ar trebui să se facă *mare* deosebire), părțile fac totuși, necesarmente, *mare* deosebire în libertatea *morală*.

Toate aceste împrejurări au să fie ținute în vedere, înainte de a se decide pentru un pas, care poate atinge atât de momentuoase interese — ale altora. Dacă nu se pune destul pond pe interesele acestea, — *omul rămâne moralicește responsabil pentru nedreptatea ce s'ar putè naște*.

Am făcut observările acestea lămuritoare, numai pentru a da o explicație mai bună principiului general al libertății, ear' nu pentru-că ar fi fost cumva necesare spre lămurirea chestiei speciale, despre care, chiar din contră, avem obiceiul a vorbi așa, ca-și-cum interesele copiilor ar fi totul, ear' interesul celor desvoldați n'ar avè nici o importanță.

Am spus-o deja, că în lipsa unui principiu, — recunoscut de toți, — libertatea se acoardă de multe-ori acolo, unde ar trebui să fie denegată, și se deneagă,

unde ar trebui să 'i-se de acordare; ear' unul din casurile în cari sentimentul libertății se manifestă mai cu tărie în lumea modernă europeană, e după părerea mea un cas, în care sentimentul nu e la loc potrivit.

Omul să fie liber în tot ce-l privește; dar' să nu fie liber de a lucra după plac, pentru alții, sub pretext, că afacerile altora nu sînt afacerile sale proprii. Pe cînd statul respectează libertatea individului, în ceea-ce-l privește pe individ însuși, e dator totodată să urmărească cu ochi ageri exerciarea puterii ce a dat-o individului asupra altora.

Dar' cu privire la raporturile familiare, o chestiune, care prin influențarea ei directă asupra binelui omenesc, e mult mai importantă decît celelalte, toate la oaltă, — *e desconsiderată cu deservîrșire această datorință.*

Puterea, aproape despotică, a bărbaților asupra femeilor, n'are trebuință să fie prezentată pe larg aici, fiindcă pentru totala delăturare a rēului, nu se cere alta, decît ca femeile să aibă aceleași drepturi și același scut de drept, pe care-l au toate celelalte persoane; mai departe, fiindcă apărătorii acestei nedreptăți existente, nu se provoacă la libertate în chestiunea aceasta, ci întră pe față în luptă *pentru putere.*

Ce se atinge însă de copii, — ideile neînțelese despre libertate, formează adevărata pedecă pentru stat, în împlinirea datorințelor sale. Ar trebui să credem, că copiii unui om, sînt nu numai figurat, ci literalmente, parte din *eul* seu propriu, atît de jalusă e opinia publică, chiar la cel mai mic amestec al legii în absoluta și exclusivă supraveghere a tatălui, — mult mai jalusă decît atunci, cînd ar fi vorba de amestec în libertatea propriului seu mod de acțiune; eată cu cît prețuesc oamenii mai puțin libertatea în general, decît puterea!

Să luăm d. e. chestiunea educației. Nu e axiomă, oare, aproape de sine lămurită, că statul poate pretinde, și poate forța, ca ori-ce ființă omenească, născută ca cetățean al statului, să aibă un grad oare-care de cultură?

Unde este însă omul, care nu s'a sfiit să urmărească și să afirme acest adevăr?

Fără îndoială, nimeni nu va nega, că una din cele mai sfinte datorințe ale părinților (sau după legea și obiceiul de astăzi — a părintelui) este, că după-ce au sădit în lume o ființă nouă, se-'i dee acesteia și educația care se o facă capabilă se-'și îplinească *bine* datorințele vieței față de sine, precum și față

de alții. Pe când însă acest lucru e considerat în unanimitate ca o datorință a părintelui, — nimeni nu vrea nici se audă în Englitera ceva despre faptul, că tatăl poate fi *silit* să-și îplinească datorința aceasta. În loc să 'i-se ceară deosebite silințe și jertfe pentru a asigura copilului o educație bună, 'i-s'a lăsat liberă alegerea, să primească ori nu educația, atunci când 'i-se ofere în mod gratuit! Încă nu e recunoscut adevărul, — că e *crimă morală*, atât față de nenorocitul nou născut, cât și față de societate, — sădirea în lume a unui copil, fără a-i da supraveghere suficientă, și fără a-i putea acorda, nu numai hrana necesară corpului, ci și învățământul și exercițiul cerut de spirit; și că, mai departe, atunci, când tatăl nu-și îplinește datorința aceasta, statul ar trebui să iee în mână împlinirea datorinței, întru-cât e posibil, — chiar pe spesele părinților.

Când se va recunoaște odată datorința de a forța o educație generală, se vor învinge toțodată și greutățile, că statul ce și cum are să instrueze, ceea-ce formează astăzi obiect de ceartă între secte și partide, perzându-se în cearta pentru educație timpul și munca, ce ar trebui folosite chiar pentru edu-

cație! Dacă ar lua guvernul hotărîrea, de a pretinde pentru fiecare copil o bună educație, s'ar dispensa de sarcina de a se îngriji singur de o educație bună. Guvernul ar pute lăsa în grija părinților să-și procure educația de unde vreau și cum vreau, mulțumindu-se numai cu plătirea didactului pentru copiii oamenilor săraci, purtând chiar toate spesele pentru copiii cari n'au pe nimeni, cari să le supoarte.

Obiecțiile ce se ridică, cu tot dreptul, în contra învățămîntului de stat, nu se pot aplica la forțarea educației din partea statului, ci numai la educarea *prin stat* însuși, — ear' acestea sînt două lucruri principial deosebite.

Resping și eu, ca ori-cine altul, și cu toată puterea cuvîntului, părerea, că întregul învățămînt poporal, sau o parte mare a sa, *trebuie depus în mâinile statului.*

Tot ce s'a zis despre importanța individualității caracterului, despre diversitatea opiniilor și a modurilor de acțiune: cuprinde în sine și diversitatea educației, — de aceeași importanță nemărginită.

Un învățămînt general de stat nu e decât instituție de a forma pe toți oamenii exact după același model; și fiindcă

modelul e compus potrivit vederilor puterii dominante în stat, — numească-se puterea aceasta: monarch, preoțime, aristocrație, ori majoritatea generației existente, — ea supune spiritul, în măsura eficacității și a succesului, unei domnii de forță, — care, conform inclinării sale naturale, duce la domnia de forță asupra corpului.

Învățământul, instalat și supravegheat de stat, se existe, — dacă are drept de existență, — numai ca încercare între multele institute concurente, în formă de exemplu și împintenare, ca să se urce și ele la o anumită înălțime de perfecție.

Când însă societatea e atât de înapoiată, încât în mod independent, *nu poate sau nu vrea* să îngrijească de institute acomodate de educație, decât numai la indemnul guvernului: atunci, cu adevărat, guvernul are dreptul să aleagă din două rele pe cel mai mic, și să iee în mâinile sale afacerea școalelor și a universităților, tot așa cum o poate face aceasta și acolo, unde nu există în țeară spirit suficient de întreprindere, pentru instalații mari industriale.

În general însă, când țeara are o sumă suficientă de persoane, cari pot să îngrijească de învățământ, sub scutul

guvernului, — aceleași persoane, vor avè voea și capacitatea de a instrua și după principiul voluntarității, atunci, când legea, care decretează învățămîntul ca obligator, le asigură o rebonificare, în legătură cu ajutorul de stat, pe seama celor-ce nu pot suporta speșele de învățămînt.

Mijlocul, de a câștiga valoare legii învățămîntului, n'ar putè fi altul, decât *examele publice*, cari ar trebui să se extindă asupra tuturor copiilor, și să se facă la etatea cea mai fragedă. Ar trebui să se precizeze o etate, în care fiecare copil trebuie examinat: *știe ceti ori nu*. Dacă se dovedește, că un oare-care copil nu corèspunde acestei cerințe, tatăl seu ar putè fi pedepsit, — dacă nu e scusat cumva de motive suficiente, — cu o moderată amendă în bani, pe care, în cas de necesitate, ar putè s'o plătească și cu muncă, — ear' copilul ar putè fi trimis la școală pe speșele acoperite din această amendă. Odată în an să se repeteze apoi examenul, și să se lărgească tot mai mult, așa, că, în general câștigarea, și ceea-ce e și mai mult, — *conservarea* unui anumit minim de știință, să fie cu adevărat chestie de constrîngere. Ce trece peste acest minim, să fie supus unei *examinări volun-*

tare, din toate studiile; despre ce, cei-ce prestau examenul într'o anumită măsură, au dreptul să pretindă certificat.

Pentru a împedeca însă statul de-a exercia prin aceasta vre-o influențare nepotrivită asupra formării opiniei, ar trebui limitată știința, ce se cere pentru prestarea unui examen (excepționând părțile instrumentale ale științei, cum sânt: limbile și aplicarea lor), chiar și în clasele cele mai înalte de examinare, *exclusiv la fapte și la știința pozitivă*. Examenele despre religie, politică și alte chestiuni de litigiu, se nu se învîrtească în jurul *adevărului* sau a *rătăcirii* cuprinse în dogme, ci numai în jurul faptului, că opinia cutare, e susținută din motivul cutare, de scriitorul, școala și biserica cutare. Pe lângă acest sistem generația crescîndă, n'ar sta cu nimic mai rău, în ce privește adevărurile cari sînt încă obiecte de ceartă. Ar exista și atunci, ca și astăzi, mari biserici și disidenți, decât că statul s'ar îngriji ca acești disidenți să fie *bine instruați*. N'ar fi nici o pedecă, — dacă vreau părinții, — ca copiii să învețe și religia în școala în care învață alte lucruri.

Ori-ce încercare a statului, de a da judecăței cetățenilor o direcție unilaterală, cu privire la chestiunile de ceartă, *constitue un mare rău*.

Dar' statul *poate* să-și câștige convingerea, și să constate, dacă posede cineva știința necesară pentru a face concluziuni de seamă asupra unui obiect dat. Pentru un student în filosofie, ar fi cu atât mai bine, dacă ar putea presta un examen despre *Kant*, sau despre *Locke*, — fie că are afecțiuni pentru unul, fie pentru altul, sau pentru nici unul din ei.

Nu se poate obiecta, în mod rațional, nici examinarea unui *ateist* din adevărurile creștinismului, presupunând, că prin aceasta nu se cere ca el să și creadă în ele.

Examenele din resorturile mai înalte ale științei, să fie însă, după părerea mea, *cu totul voluntare*. N'ar însemna alta, decât depunerea unei puteri periculoase în mâinile guvernului, dacă 'i-s'ar acorda libertatea, de a exclude pe cineva, — pentru o pretinsă lipsă de calificare, — dela o carieră, fie și numai modesta carieră de învățător. Sunt și eu de părerea lui *Humboldt*, ca să se dea un grad, titlu, sau un atestat public despre cunoștințele câștigate în ale științei, sau industriei, — tuturor celor-ce se însinuă la examen și depun examenul; dar' certificatele de natura aceasta, să n'aibă alt avantaj asupra concurenților, decât acela, de a liniști, prin publicarea lor, opinia publică.

Nu numai în chestiuni de educație împedecă ideile, rău aplicate, despre libertate, — recunoașterea datorințelor morale din partea părinților, precum și dictarea de datorințe legale, chiar și acolo, unde, pentru cele dintâiu — totdeauna, ear' pentru cele din urmă foarte des, — există motive destul de grave.

Faptul, de a produce o ființă omească, singur în sine luat, e una din acțiunile vieței, legate de cea mai mare responsabilitate. A primi asupra ta răspunderea de a acorda o viață, care poate să devină blăstem sau binecuvântare, — fără a putè oferì acestei ființe cel puțin obicnuitul prospect de o existență suportabilă, — nu e alta decât *crimă contra acestei ființe*.

Într'o țeară prea împopulată, sau amenințată cu o prea mare împopulare, e delict contra tuturor celor-ce trăiesc din câștigul muncii lor, producerea de copii, în sumă mai mare decât restrînsă în scopul, ca prin concurența lor, să se micșoreze plata pentru muncă.

Legile, cari, în unele țeri europene, fac pendentă legarea căsătoriei dela indicarea mijloacelor suficiente pentru susținere, — nu trec peste puterea legală a statului; și că asemenea legi, *au ori n'au* eficacitate (o chestiune, pen-

dentă în mare măsură de raporturile și sentimentele locale), e irelevant; nu se poate însă obiecta, că ele ar viola libertatea. Astfel de legi, sînt ingerențe din partea statului pentru a împedeca o acțiune desastroasă, acțiune care e stricăcioasă altora, prin urmare, ar trebui să formeze obiect de reprobare și infamare socială, chiar și atunci, când pedepsirea ei legală pare a fi inoportună.

Și totuși, noțiunile obișnuite despre libertate, cari admit atât de ușor adevărata restrîngere a libertății individului, în chestiuni cari îl ating pe individ însuși, — resping încercarea restrîngerei afecțiunilor, a căror urmare este o viață plină de miserii și de dejosiri pe seama urmașilor, pe lângă o mulțime de alte neplăceri, pentru cei-ce nu stau la îndepărtare destul de mare, ca să nu poată fi atinși de aceste rele.

Dacă asemănăm curiosul *respect* al oamenilor față de libertate, cu curioasa *lipsă de respect* față de ea, ne vine să credem, că fiecare om are un drept indiscutabil de a face altora stricăciune, — și că în genere, omul n'are dreptul să facă ceva pe placul seu fără a pricinui altora durere.

Am rezervat, pentru încheiere, o mare clasă de chestiuni referitoare la limitele ingerenței guvernelor; chestiuni cari stau în strînsă legătură cu obiectul acestei scrieri, dar' strict luate, totuși nu aparțin aici. Acestea sînt casurile în cari motivele ingerenței nu se învîrtesc în jurul principiului libertății.

Chestiunea nu se referă la restrîngerea acțiunilor individului, ci la spriginul ce li-se dă. Întrebăm: trebuie se facă sau să dispună ceva guvernul în favorul acestor acțiuni, în loc să le lase în grija puterii individului, sau a mai multor indivizi, uniți în mod voluntar?

Obiecțiile contra ingerenței guvernului, — dacă nu e cumva atac asupra libertății, — sînt de trei feluri:

Antâiu: că nimicirea unui lucru se poate mai ușor exopera din partea singuraticului decât din partea guvernului. Vorbind în general, nimeni nu e mai mult chemat se conducă o afacere, sau să decidă *cine* și *cum* s'o conducă, decât acela, care personal e interesat în cauză. Principiul acesta, condamnă ingerențele legislaturii și a organelor guvernului, — atît de obișnuite odinioară, — în afacerile ordinare industriale. Dar' această parte a obiectului, a fost tratată în mod abundent

din partea economiştilor naţionali, şi cu principiile acestui tratat nici nu stă în legătură deosebită.

A doua obiecţionare e înrudită mai deaproape cu obiectul nostru. În multe casuri, deşi singuraticul nu e în stare să execute atât de bine o anumită afacere, ca funcţionarii guvernului, e de dorit totuşi, ca singuraticul s'o execute, în dragul educaţiunei sale intelectuale, — pentru-ca pe calea aceasta să 'i-se întărească forţele intelectuale, să 'i-se exercieze judecata, să lege cunoştinţa cu lucruri cari au să fie lăsate în grija sa.

Acesta e motivul, — deşi nu singurul motiv, — pe care se bazează instituţia judecătoriilor cu juraţi, în procese nepolitice, apoi libera, poporala administrare a comunelor şi conducerea întreprinderilor comerciale şi umanitare, prin unire voluntară.

Nu sînt chestiuni de libertate chestiunile acestea; ear' de obiectul nostru sînt legate numai prin tendenţe îndepărtate; dar' sînt chestiuni de — *des-voltare!* S'ar recere altă ocaşie, pentru a vorbi despre ele ca despre părţile educaţiei naţionale.

În realitate ele formează adevărata şcoală de exerciţiu pe seama cetăţeanului; formează partea practică din edu-

cația politică a unui popor liber, pe care îl scoate din cercul îngust al egoismului personal și familiar, și-l împrietește cu concepția intereselor comune, cu aranjarea afacerilor comune, îndatinându-l să-și întocmească acțiunile conform motivelor de interes comun sau semi-comun, condus fiind în lucrarea sa de ținta care leagă pe toți la olaltă și între olaltă, ear' nu-'i isolează.

Fără de obiceiurile și îndreptările acestea, o constituție liberă nu poate fi nici eficace, și nici nu se poate menține, după-cum ne arată formațiunea, de multe-ori prea superficială, a libertății politice din țările în cari constituția nu se bazează pe temeliile destul de largi ale libertății locale.

Conducerea afacerilor locale prin consilii comunale, ear' a întreprinderilor mari industriale, prin o unire a celor-ce voluntar dau banii, — se recomandă prin toate avantajii acordate în scrierea aceasta dezvoltării individuale și a diverselor moduri de acțiune.

Întreprinderile de guvernament, năzuiesc să devină egale între olaltă. Singuraticul însă și uniunea voluntară, din contră, face diferite încercări și enorm de multe experiențe. Ceea-ce poate face statul cu folos, este, să se prefacă în

punct central, de unde să se împartă și resfire toate experiențele rezultate din multele încercări. Misiunea statului e aceea ca se înlesnească fiecărui începător plăcerea avantajilor scoase din încercările altora, — ear' nu aceea ca se nu tolereze alte încercări decât numai pe ale sale.

Al *treilea* și cel mai urgent motiv, de a restrînge ingerențele guvernului, este răul cel mare legat de inoportuna creștere de putere. Ori-ce funcțiune, transmisă guvernului, — pe lângă cele multe ce le are, — extinde tot mai mult influențele guvernului asupra speranțelor și asupra temerilor, și din partea activă și ambițioasă a mulțimei, face tot mai mult niște simpli adiecți ai guvernului, sau ai partidului care aspiră la guvernament.

Dacă șoselele, căile ferate, băncile, societățile de asigurare, societățile cele mari pe acții, universitățile și institutele publice de caritate, ar deveni ramuri în mâna guvernului; dacă, mai departe, administrația comunală, cu tot ce-'i aparține astăzi, ar fi condusă de o putere centrală; dacă funcționarii tuturor acestor diferite întreprinderi ar fi numiți și plătiți din partea guvernului, și dela guvern ar avè să-'și aștepte înaintarea: pe lângă toată libertatea de presă, și pe

lângă toate corpurile legislative, eşite din voința poporului, — nici o țeară din lume n'ar fi liberă decât numai *după nume*. Și ~~răul ar fi eu atât mai mare, cu cât mai eficace și mai bogată în cunoștințe ar fi mașinăria administrativă, și cu cât s'ar dovedi mai destoinice dispozițiile de a obține bune puteri asistente.~~

În Anglittera s'a făcut de curând propunerea, ca funcționarii de stat să fie aleși în urmarea unui examen minuțios, pentru-ca în modul acesta să se câștige în diregătorii oamenii cei mai inteligenți și mai instruiți; și mult s'a vorbit și s'a scris pentru și contra propunerei.

Unul dintre cele mai ponderoase argumente, aduse din partea contrarilor, era acela, că permanenta funcțiune de stat nu acordă prospecte suficiente de venit și de vază, ca se poată atrage talentele cele mai distinse, cari în aplicare privată au mult mai mare prospect de a găsi o eficacitate rentabilă.

N'ar fi surprinzător, dacă amicii propunerei ar folosì acest argument ca răspuns la obiecțiile principale. Din parte contrară, argumentul e destul de curios. Ceea-ce se aduce ca obiecție, nu e decât ventilul de siguranță pe seama sistemului proiectat. Dacă de fapt, toate talen-

tele mari ar *putè* fi atrase în funcțiuni de stat, zèu că o propunere de natura aceasta ar trebui să ne alarmeze.

Dacă ori-ce parte a activității sociale, care pretinde o cooperare regulată sau un cerc mare și larg de vedere, ar fi depusă în mâna guvernului, ear' directoriile de stat ar fi în general ocupate de oamenii cei mai destoinici: toată cultura dezvoltată și inteligența exercitată a țerei, — excepționând inteligența curat speculativă, — s'ar conglomera într'o numărăoasă birocrație, căreia ceilalți din societate ar voi să-'i lase toate în grije, — mulțimea pentru-ca să 'i-se *dicteze* ținta și direcția, cei capabili și diligenți pentru a fi înaintați în oficiu.

Singura țintă a ambițiunei ar fi atunci, dorința de a fi admis în sînul birocrației, ear' după aceasta, de a urca mereu treptele de putere. Sub un *astfel* de sistem, nu numai că publicul din afară, din lipsă de experiență, n'are destulă capacitate de a examina și înfrîna modul de acțiune al birocrației, dar' chiar dacă împrejurările despotiei, sau mersul natural al constituției naționale, ar permite să se nască un domnitor despot, sau un domnitor cu inclinări reformatrice, — n'ar fi executabilă nici o reformă contrară intereselor birocrației.

Aceasta e trista stare în care se află imperiul *rusesc*, după-cum se constată din comunicările tuturor celor-ce au avut destulă ocazie să studieze situația. Însuși *Țarul* e lipsit de putere în fața birocrăției! Țarul poate să trimită pe fiecare membru al birocrăției în *Siberia*, dar' nu poate governa fără birocrăție, sau contra voinței birocrăției. Orîși-ce *ucaz* al seu, poate fi primit cu un *veto* tacit, astfel, că nu se execută.

În țeri cu civilizație înaintată și cu spirit turbulent, mulțimea, obicînită să aștepte ca toate să le facă statul, sau ca nimic să nu se întreprindă fără a se cere autorizație și chiar sfat dela stat, — consideră de *responsabil* statul pentru toate relele ce se nasc, și când 'i-se gată răbdarea, se ridică contra guvernului și face... ceea-ce se numește *revoluție*. După aceasta se urcă apoi cineva pe tronul domnesc, *cu* sau *fără* voea poporului, împarte ordine birocrăției și toate merg ca mai nainte. Birocrăția e neschimbată și nimeni nu-'i în stare să-'i ocupe locul!

Ne ofer o priveliște foarte diferită popoarele, obicînite să-'și conducă singure afacerile proprii. În *Francia*, unde o parte mare a populației stă în serviciul militar, ear' mulți au rangul cel pu-

țin de suboficieri, se găsesc la toate revoltele de popor destui oameni cari primesc conducerea și stabilesc un plan formal de luptă.

Ceea-ce sînt *Francezii* în chestiuni militare, — sînt *Americanii* în toate chestiunile civile. Luați-le guvernul, — și ori-care grupă de Americani e în stare să improviseze un guvern și să conducă una ori alta dintre afacerile publice, cu inteligență abundantă, în ordine, și cu rezoluție!

Asta este ceea-ce ar trebui se poată face fiecare popor liber, și numai poporul care o poate face aceasta, se poate numi liber, căci nu va permite să fie subjugat de un singuratic, sau de o grupare, numai pentru-că acestia au luat în mâni și conduc frînele administrațiunei centrale. Nici o birocrație din lume nu poate preserie unui astfel de popor, — contra voinței sale, — *ce se facă și ce se nu facă.*

Acolo însă, unde toate emanează dela birocrație, nu se poate întempla nimica ce în realitate ar putè displicè birocrației. Constituția acestor fel de țeri, nu e alta decât organisarea experienței și a capacităței practice a unui popor, într'o corporațiune disciplinată, în scopul de a stăpâni pe ceialalți. Și

cu cât e mai perfectă această organizație; și cu cât e mai norocoasă ea în atragerea oamenilor destoinici — din toate păturile societății — pentru a fi instruiți și puși în serviciile sale: cu atât mai perfecte sînt și legăturile între toți, inclusiv membrii birocrăției. Căci dominanții sînt tot așa sclavii organizației și ai disciplinei, după-cum sînt dominații — sclavii lor. Un mandarin din China e exact aceeași unealtă și creatură a despotismului, ca și țeranul cel mai modest. Iesuitul e slav al ordului seu, pînă la extremul grad de dejosire, deși ordul însuși există pentru puterea comună și importanța membrilor sei.

Și apoi, nu trebuie să uităm, că absorbirea tuturor puterilor principale din țeară, din partea corporațiunii guvernătoare, — mai curînd sau mai tîrziu trebuie să devină fatală pentru elasticitatea și progresarea corporațiunii în-sași. Legați între olaltă, lucrînd la *un* sistem, care, ca toate sistemele, necesarmente se bazează în mare măsură pe regule solide: funcționarii statului sînt expuși totdeauna pericolului de a căde într'o rutină leneșă, sau dacă ici-colea li-se urește a se învîrti ca o morișcă — de a face încercări neexperimentate,

eșite din fantasia vre-unui *conmembru* conducător.

Singura împedecare a acestor afecțiuni, înrudite de aproape, deși la aparență contrare; singurul impuls, care poate ține la înălțime potrivită destoinicia corporațiunii este: *responsabilitatea* față de un control, egal în capacitate, care stă în afară de corporațiune. E indispensabil deci, să se afle mijloacele, prin cari, — independent de guvern, — se se poată desvolta o astfel de capacitate, care, dându-i-se ocazia necesară și experiența, se poată aduce judecată corectă în chestiunile mari, practice.

Dacă voim să avem în permanență funcționari — destoinici și eficaci, înainte de toate, funcționari, capabili și rîvnitori să creeze și să accepteze îmbunătățiri; dacă nu voim să avem o birocrație trecută în *pedantocrație* — atunci, corporațiunea aceasta nu poate să primească asupra sa toate ocupațiunile, cari creează și cultivă facultățile necesare pentru înfrînarea omului.

Una din cele mai grele și mai complicate probleme ale artei de a governa, este stabilirea punctului, unde se încep aceste rele, atât de îngrozitoare pentru libertate și pentru progresul omenirii,

sau, mai mult, unde încep ele să predomineze binefacerile, provocate de aplicarea forței sociale, unită sub recunoșcuți conducători, în scopul delăturării pedecilor puse prosperărei omenești, — mai departe, asigurarea avantajilor puterei și inteligenței centraliste, în măsură mult mai mare decum s'ar putè face aceasta prin conducerea unei mari părți din energia generală în canalurile guvernului.

Chestiunea e în mare măsură chestiune de particularități, la care multe și diverse considerații trebuie ținute în vedere, fără a se putè stabili vre-o regulă absolută. Eu cred însă totuși, că principiul practic în care residă siguranța; idealul, care trebuie avut înaintea ochilor; cântarul cu care trebuie cântărite toate intenționatele dispoziții pentru învingerea greutăților, — s'ar putè exprima în următoarele cuvinte: *cea mai posibilă decentralizare de putere, unită și cu eficacitatea; dar' totodată cea mai posibilă centralizare de instruire, care din acest centru se poată fi resfirată în toate direcțiile.*

Astfel, în administrația comunală precum și în statele din Noua-Englteră, toate afacerile, cari nu se pot mai bine conduce din partea celor direct

interesați, până la o mică parte din ele ar putè fi conduse de funcționari aleși din partea diregătoriei locale. Pe lângă aceasta, s'ar acorda fiecărui guvern de țeară, cuvenita supraveghere centrală, prin secțiile pentru afaceri comunale. Organul acestei supravegheri ar aduna, — întocmai ca într'un focar, — toate informațiile și experiențele diverse, provenite din conducerea acestui ram de afaceri publice în toate comunele, din activitățile analoage ale altor țeri, și din principiile generale ale științei de stat. Acest organ central, ar trebui îndreptățit să experimenteze toate procedurile, ear' datorința sa specială ar fi, de a face folositoare tuturor celorlalți experiențele făcute într'o anumită localitate.

În urmarea poziției sale înalte, și a cercului seu larg de vederi; liber fiind și de ori-ce prejudiții și instituțiuni înguste: sfatul seu ar sta, negreșit, în mare vază. Adevărata sa putere însă, — ca instituție permanentă, — ar trebui, după părerea mea, să se limiteze la silirea funcționarilor comunali, de a *se supune legilor conducătoare*. În toate afacerile, cari nu sânt regulate prin norme generale, — funcționarii acestia au să fie lăsați în grija aprecierii lor proprii, pe lângă responsabilitatea ce o

datorează alegătorilor lor. Pentru violarea normelor, să fie responsabili legei, — ear' normele însеле să fie stabilite din partea legislaturii. Autoritatea centrală administrativă, n'ar avè decât să controleze executarea; și în cas că executarea nu s'ar face în mod cuviincios, — conform stărei lucrului, — ar avè ori să provoace judecătoriile, ca ele să câștige respect legei, ori să se adreseze alegătorilor, ca acestia să delătore pe funcționarii cari nu execută legea în adevăratul ei spirit.

De așa natură e, conform baselor sale generale, supravegherea centrală, pe care diregătoria pusă în Englitera în fruntea afacerilor săracilor o exerciază în țeara întreagă asupra administrărei impozitelor pentru săraci.

Toate drepturile, eșite din limitele acestei diregătorii, au fost justificate ca necesare, în casul special, când era vorba de delăturarea obiceiurilor înrădăcinate în administrația coruptă, obiceiuri, cari atingeau nu numai comuna, ci și comunitatea. Căci nici o comună n'are dreptul moral de a face din sine, prin dispoziții rele, un cuib de pauperism, care, necesarmente, ar trebui să se scurgă și în alte comune, corumpând starea morală și fizică a întregei comunități muncitoare.

Puterea unei autorități supreme, cu privire la constrângerea administrativă și la legislatura subordonată, care însă din respect față de opinia publică, se exerciază în măsură foarte restrânsă, este pe deplin îndreptățită în cas de supremă importanță națională, dar' nu-și află la nici un cas locul în supravegherea intereselor *curat locale*. Un organ central, pentru informarea și instruirea tuturor comunelor, ar fi însă în toate resorturile administrațiunei, de valoare egal de mare.

Un guvern nu poate desvolta destulă activitate, care să nu împedece, ci să promoveze și să esciteze silința și dezvoltarea individuală. Răul începe abia atunci, când guvernul trebuie să-și pună în mișcare activitatea proprie, pentru a provoca forța și activitatea singuraticului; când în loc să instrueze, să dea sfat și, dacă se cere, să mustreze chiar, — el încătușează munca altora și o dă la o parte, pentru a face loc muncii sale proprii!

Valoarea unui stat, în cursul vremii, e valoarea indivizilor din cari e compus statul. Ear' statul, care pune interesele extinderii și înălțării spirituale a indivizilor *sei*, înapoia unei destoiniciei, cam ridicate, administrative, —

sau poate numai înapoia aparenței acestei destoinicîi născută din exercițiul lung în afacerile administrative; statul, care împedecă pe cetățenii *sei* în dezvoltare, pentru a posede în ei, fie chiar pentru scopuri utile, — unelte aacomodate: *va experia, că cu oameni mici, într'adevăr nu se pot executa lucruri mari, și că perfecția mașinăriei, cărcia statul 'i-a jertfit totul, — în cele din urmă tot nu folosește nimic, fiindcă îi lipsește puterea vie, pe care statul a preterit să o elimineze, numai pentru-ca mașina să funcționeze mai ușor.*

